

A csízió ellenlábasai és utóélete

BORSA GEDEON

A korábbiakban három írásomban megkíséreltem összefoglalni a magyar csízió kialakulására,¹ kiadásainak történetére² és átdolgozására³ vonatkozó ismereteket. E tanulmányaim folytatásaként, ill. kiegészítéseként az azokhoz kapcsolódó két további témakörrel kívánok most tudósítani. Az egyik a korábbi századokban olyan népszerű magyar csízióval párhuzamosan megjelentetett, hasonló jellegű, de annak kiszorítására szánt kiadványok és általában a csízióval szembeni korabeli kritika összefoglalása. A másik téma a már elhalóban levő hagyományos csízió egyes részeinek más kiadványokban történő feltüntetése, vagyis annak utóélete. Miután ezek a kérdéskörök részben már csak érintik és nem fedik teljes egészükben az érdeklődésem középpontjában álló magyar csíziót, a kutatásban és feltárásban már nem törekedtem a teljességre. Ennek ellenére szándékom, hogy a csíziót lényegében ezekben a vetületekben is megvilágítsam. Ez, de nem több, vezetett a magyar csízióval kapcsolatos tanulmányosorozatom e befejező tagjának megírásában.

A CSÍZIÓ ELLENLÁBASAI

A népszerű, természettudományos témáknak a csízió által összefoglalt tárgyalása a 16. század végén Magyarországon még éppen elfogadható volt valamennyi réteg számára: tehát mind a műveltebbek (pl. diák), mind a műveletlenebbek (pl. földműves) részére. A 17. század derekára kialakult magyar csízió azután szövegében megmerevedett. Ezzel sokáig megfelelt primitív, gyakran írástudatlan ismerői babonás elvárásainak, akik sokszor csak szóbeli hagyományozásból ismerték a csíziót. A generációról generációra változatlan szöveg megnyugtató biztonságot nyújtott hiedelmekhez. A természettudományos ismeretek azonban folyton gyarapodtak, ami az állandósult szövegű magyar csízióban nem tükröződött. A századokon át azonos tartalmú csízió kedvelőinek tábora ezért az általános műveltség fejlődésével párhuzamosan azután egyre fogyott.

1. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974–1975*, 265–347. 1.
2. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1976–1977*, 307–378. 1.
3. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978*, 493–549. 1.

A csízió lemaradása a műveltebb rétegek ismereteitől már a 17. század első felében nyilvánvalóvá vált. Szükség mutatkozott tehát igényeinek kielégítésére a téma korszerűbb feldolgozásával. Az ilyen munkákat lehet — a csízióval kapcsolatos vizsgálódásokat a központba állítva — annak ellenlábasaiknak tekinteni. Ezek — szemben a szinte szószerint megcsontosodott csízióval — állandóan lépést igyekeztek tartani az ismeretek gyarapodásával. Több generáción keresztül mindig újabb és újabb személyek akadtak, akik még korszerűbbet, még újabbat kívántak az olvasóknak nyújtani. Így ezek az írások a szinte kanonikusan megdermedt csízió formailag is ellenlábasai voltak, hiszen szerkezetükben, szövegükben szinte állandóan változtak. E kiadványok természetesen — nyíltan vagy burkoltan — de minden esetre joggal bírálták a csíziót, amelyet azután az állandóan gyarapodó, korszerű ismeretek terjesztésével igyekeztek kiszorítani.

Fröhlich, David: Calendarium perpetuum

David Fröhlich *Calendarium perpetuum* c. munkája a legkorábbi példája a fentiekben a csízió ellenlábasaiknak nevezett kategóriába tartozó és nyomtatásban megjelent, hazai műveknek. Elsősége mellett még abban is eltér az összes későbbitől, hogy latin nyelvű. Ez egyrészt a nem magyar anyanyelvűek számára történő terjesztést tette lehetővé, akár az ország határain túl is, másrészt hangsúlyozza a szerző által számításba vett olvasói réteg igényesebb, műveltebb jellegét.

A hazai tudománytörténet szempontjából igen jelentős kiadvány 1639-ben látott napvilágot a bártfai Klöss-nyomdában.⁴ Egyetlen ismert példányát az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.⁵ A hosszú barokk cím eleje is utal már a csízióval kapcsolatos témákra: „Calendarium perpetuum supplens vicem computi ecclesiastici atque oeconomici, ex quo non tantum dies cujusque mensis ratio vetus notandi tempora per Cisio Janum...”. Valóban, a teljes egészében latin nyelvű kiadvány elején (A₂a—B₃b) található öröknapotár második rovata a hagyományos és nemzetközi „Cisio Janus” napokra bontott szótagjait tartalmazza. A táblázat viszonylag csillagászatilag is igényes, mert pl. a Nap keltét és nyugtát percre pontosan megadja.⁶ Ezt követi az ennek a táblázatnak használatára készült útmutató (B₄a—C₁b). Az 1639 és 1800 közötti 162 év változó ünnepeinek jegyzéke (C₁b—C₄a) után — a kor igényeinek megfelelően — az egyes ünnepekre rendelt evangéliumi szakaszok első sora olvasható (C₄a—D₁b), majd pedig a Hold változásainak népszerű ismertetése (D₁b—D₂b). A földműveseknek szóló és hó-

4. Bibliográfiailag leírta Fazakas József: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1963—1964*, 131. l.
5. Jelzete: RMK. II. 535a. — Az első kötetábla belsejében latin nyelvű, kézirásos ajánlás olvasható, amely Lippay György esztergomi érseknek szól, míg a hátsó szennylevélen — a „Stabat mater” szövege felett — 1648. évi gazdasági feljegyzések olvashatók Abaújvárról.
6. Az időpontok kb. a 49° földrajzi szélességre érvényesek, így azok tehát Fröhlich szülőföldje és a nyomtatvány megjelenési helye, vagyis a Felvidék számára készültek. (Ifj. Bartha Lajos szíves közlése.)

napok szerint csoportosított, gyakorlati tanácsok (D₃b—D₄a), továbbá népi tapasztalatok alapján összeállított időjárési jövendölések (D₄a—E₄b) zárják a kis kötetet.

Már ebből a rövid, tartalomjegyzékszerű felsorolásból is látható, hogy Fröhlich kötetének jelentős része a hagyományos csízió témáival foglalkozik. A megközelítés formája azonban merőben más: tudományos igényességgel ír a témáról latin nyelven. A szigorúan csillagászati, asztronómiai alapon készült összeállítások és táblázatok mellé a kötet szerkesztője a gyakorlati, gazdasági étellel kapcsolatos útmutatásokat is ír. Ezeknél azonban került a csízió csillagjósági eredetű jövendöléseit (pl. az időjárési prognózisnál). Teljesen mellőzte és — nyilván tudatosan — figyelmen kívül hagyta a csízió babonás, asztrológiai okoskodásait és jövőbe látni kívánó jóslásait (pl. az adott időkörben született emberek sorsáról).

A késmárki születésű David Fröhlich tehát 1639-ben Bártfán olyan könyvet adott ki, amely több mint félévszázaddal a kolozsvári után, de még több mint egy évtizeddel a hagyományossá vált csízió szövegének löcsei kialakulása előtt a témában új irányzatot indított meg. E népszerűsítő, de kora tudományos színvonalának megfelelő munkája több évtizedig követő nélkül maradt. Elterjedését és széleskörű használatát korlátozta egyrészt a latin nyelv, másrészt a jövendölések terén igen tartózkodó magatartása. Ez azután a saját sorsát mindig leküzdhetetlen kíváncsisággal kutató ember igényét nem elégítette ki olyan mértékben, mint a felelőtlen, ill. tudatlan jóslások terén pazarul bőkezű csízió, amely ráadásul még magyar nyelvű, tehát közérthető is volt.

Ugyancsak a bártfai nyomdában készült és ugyanebben az 1639. évben Philipp Kegel művének *Tizenkét üdvösséges elmélkedések* c. kiadása,^{6a} amely Debreceni Péter fordításának Deselvics István által történt átdolgozása.^{6b} Ennek elején a b₁₁—d₅ közötti lapokon található: „Calendarium perpetuum, minden esztendőre szolgáló örök kalendárium. A incliti regni Hungariae meditullium modernum directum. Huic accessit prognosticon breve perpetuum auctore D.F.A.C.”. Az írás első felében álló öröknaptár egyik rovatában a latin Císio Janus napi szótagjai olvashatók. Ezt követi a szöveges „Usus et uberior hujus calendarii perpetui explicatio” c. fejezet. A végén a legfontosabb változó ünnepek adatait tartalmazó táblázat látható az 1639 és 1747 közötti évekről: „Tabula festivalis annorum 161, ab anno nempe Christi currente 1639. usque in an, Chr. subs. 1747.”^{6c}

Az „örök kalendárium”-ban csak a cím egy része magyar, különben az egész mű latin nyelvű. Úgy tűnik, hogy csupán a Kegel-féle, magyar nyelvű kiadvány részeként történt megjelentetés végett fordították le a tartalmat jelölő, mindössze öt szót magyarra. Bizonyos, hogy a cím végén a szerző nevét jelölő „D.F.A.C.” betűk David Fröhlichre vonatkoznak:

6a RMK I. 686.

6b Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*. 3. kiad. Bp. 1977, 147. l.

6c Érdekes, hogy bár a cím elején 161 év áll, de a végén 1800 helyett — amint ez a Fröhlich-féle *Calendarium perpetuum*-ban található — csupán 1747-ig terjed a felsorolás, jöllehet a következő, üres levélen a még hiányzó évek pontosan elfértek volna.

auctore D[avide] F[rölichio] A[stronomo] C[aesareopolitano]. Pontosan így jelölte meg magát a késmárki születésű csillagász a *Calendarium perpetuum* címlapján.

Összevetve ezt a negyedréti alakú kiadványt az ugyanabban az esztendőben kinyomtatott tizenkettéréti formátumú *Örök kalendárium*-mal a következők állapíthatók meg. Az öröknapotár adatai egyformák csupán a *Calendarium perpetuum* öt csillagászati szemponttal gazdagabb. Szórol szóra, sőt a változó betűtípusokra (kurzív és antikva) nézve is azonos a szövege mindkét kiadványban az ezt követő „Usus et uberior hujus calendarii perpetui explicatio” c. résznek. Ha nem lenne benne néhány eltérő sajtóhiba, az ember arra is gondolhatna, hogy azonos szedés áttördeléséről van szó. A változó ünnepek táblázatával véget ér az *Örök kalendárium*, míg a *Calendarium perpetuum* ezt követően még további részeket is közöl. Kegyel művének magyar fordításába tehát beleilleszthették a vele egyidőben ugyanott nyomtatott Fröhlich-féle *Calendarium perpetuum* első felének csaknem teljes szövegét, ill. táblázatait.

Érdekes párhuzam figyelhető meg a bártfai öröknapotár és a vele szinte egyidőben Lőcsén megjelent Szenci Molnár-féle *Cisio Janus* között is.^{6d} A *Cisio Janus*-t mindkettő közölte: az utóbbi magyar, a másik latin nyelven. A változó ünnepek táblázatában a húsvét, az epacta és a farsangi hetek száma azonos szempont, akárcsak a római kalendárium adatának közlése.

Lippay János: Calendarium oeconomicum perpetuum

Fröhlich munkájának visszhang nélkül maradását feltehetően magyarázó okokat — tudatosan vagy anélkül — igyekezett legalább részben kiküszöbölni Lippay János az ő *Calendarium oeconomicum perpetuum* c. munkájával. Ez ugyanis latin címe ellenére magyar nyelvű, mezőgazdasági témájú írás, amely sokáig első volt e nemben.⁷ A lőcsei csíziók datálása kapcsán már az első említett tanulmányomban röviden szó esett a mű két lőcsei kiadásáról.⁸ Most tehát az ún. hagyományos csízióval párhuzamosan, mindenek előtt a mezőgazdaságban dolgozók számára készült, igényesebb, ismeretterjesztő kiadványok sorában tekintsük át Lippay munkáját, amely az illusztrációk terén a lőcsei csízióval jelentős átfedést is mutat.

A kis könyv elején „A kegyes olvasóhoz” címzett ajánlás végén (a₁b) a szerző megmagyarázza a mű címét és elmondja indítékait annak megírásával kapcsolatban. Ezek szerint azért adta a kalendárium címet, mert könyvében „a majorsághoz tartozandó munkák” hónapok szerint vannak csoportosítva. Ugyanez a beosztása az egyes évekre kiszámított és kiadott napotáraknak is. De míg azokban különböző jövődölések olvashatók csillagásztól, különösen a várható időjárásról, addig Lippay saját munkájában nem ilyenekből merített, hanem a „régii gazda embereknek” tapasztalatából vette „tudományát”. „Mert ha mindenkor igazat mondana a kalendárium,

6d 1. jegyzet 277—278. 1.

7. *Századok* 1947, 142. 1., Bakács István.

8. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1974—1975, 342—344. 1.

a prófétáktól nem különbözne”. Igen szabatosan megfogalmazott és kortársai számára plasztikusan megfestett kritikája ez az évről évre készült naptárak prognosztikájának. Érvényes azonban ez a bíráló a speciális öröknaptárra, a csízióra is.⁹

Lippay tehát igen tudatosan elhatárolta magát az olyan asztrológiai jövendölésektől, amelyekből a csízió szövegének jelentős részei állnak. Szándékának megfelelően gyakorlati tapasztalatok alapján adott tanácsokat a földművelők számára. Ezeket nem kevesebb mint 258 pontba foglalta össze, és az elvégzendő munkák időrendjében mezőgazdasági kalendárium formájában hónaponként csoportosította januártól decemberig.^{9a} Tanácsaiban semmi közvetlen összefüggés sem található a csízió szövegével. Írása végén még húsz további pont is olvasható: ezek a hónapokhoz nem köthető útmutatások. Közülük csupán három hely érdemel figyelmet a csízió szempontjából. A 259. pont a karácsony táján tapasztalható időjárás alapján ad prognózist az egész következő esztendőre. E pont némi összefüggést mutat a csízióknak ugyanerről a témáról szóló két fejezetével.¹⁰ A 269. pont „A Holdnak növekedését vagy fogytát a következő táblából megismerhetni” címet viseli, és illusztrációja azonos a csízióban használatos kerek fametszettel. A szöveg azonban semmi összefüggést sem árul el. A 271—276. pontok a mechanikus óra nélküli időmegtározáshoz adnak gyakorlati tanácsokat. Ez esetben nemcsak a kép azonos, de a szöveg is némi kapcsolatot mutat a csízió megfelelő részeivel.¹¹

Az, hogy Lippay írása csak ilyen szűk területen érintkezik a tartalmilag különbözően erősen hasonló csízióval, azt a szerzőnek az ajánlásban kifejtett és a fentiekben ismertetett kritikája magyarázza. A két metszet forrása viszont kétségtelenül vagy az általa kifogásolt magyar csízió, vagy az annak előképéül szolgáló német népkönyvek egyike. Érdemes tehát ezt a két képet a Lippay-féle *Calendarium oeconomicum perpetuum* különböző kiadásaiban is figyelemmel kísérni.

Az utolsó, 278. pont végén a szerző arról írt, hogy e munkáját a *Posoni kert* c. műve második része elé „mintegy hopmesterül” küldi.¹² A kötet végén álló kronostichon szerint Lippay a *Calendarium*-ot 1662-ben írta. Nyomatását Nagyszombatban végezték. A címlapon eredetileg nem tűntették fel az évszámot, feltehetően azért, hogy majd az említett *Posoni kert*-tel egyidőben hozzák forgalomba.¹³ Ismeretesek azonban olyan példányok is, amelyek egy részére utólag az 1662,¹⁴ másokra pedig az 1663. évszámot nyomtatták.¹⁵ Ezek szerint tehát csupán egyetlen nagyszombati kiadás ismeretes, amely azonban — kizárólag az évszámban mutatkozó és a fentiekben említett — három változatban is fennmaradt.

9. Hasonló kritika olvasható még Lippaynál a 260. pontban is.

9a Wellmann Imre: *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században*. Bp. 1979, 181. l.

10. Lőcsén a 31. és 32. fejezet.

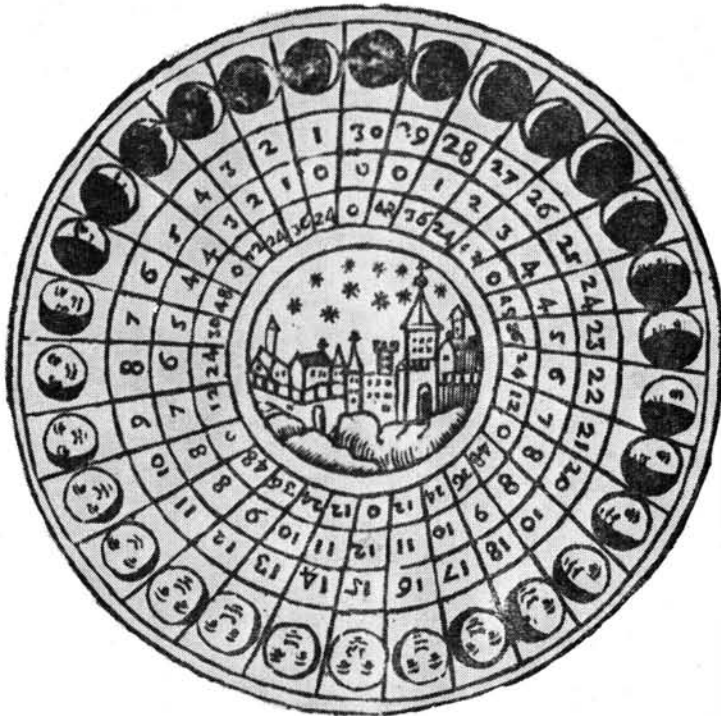
11. Lőcsén a 42. fejezet.

12. E mű első kötete Nagyszombatban 1664-ben jelent meg (RMK. I. 1016), a második ugyancsak ebben az esztendőben Bécsben (RMK. I. 1009), a harmadik ugyanott 1667-ben (RMK. I. 1054).

13. Ilyen az OSZK RMK I. 995a jelzetű példánya.

14. RMK. I. 995. — OSZK.

15. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B 059/135.

1. ábra.

Az éjjeli holdfény hosszát mutató tábla Nagyszombatban

2. ábra.

Illusztráció az ún. kézi kompaszton használatához Nagyszombatban

Az éjszakai holdfény hosszát mutató, köralakú metszet (68. l.) átmérője Nagyszombatban 90 mm. A középén látható városkép felett tíz csillag ragyog (1. ábra). A primitív napóra, az ún. kézi kompasztom illusztrációja (2. ábra) 53×83 mm méretű (69. l.), és ennek valamennyi feliratát — beleértve az égtájak megjelölését is — belevésték a dúcba.

Itt kell megjegyezni, hogy egyes források tudni vélték Lippay e munkájának 1661. évi pozsonyi kiadásáról is. *A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete*¹⁶ e tételnél hivatkozik Szinnyei József *Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1472—1875 c.* munkájára, ahol¹⁷ valóban olvasható Lippay e műve mellett: „Pozsony 1661”. Szinnyei itt korábbi szerzőkre (Horányi, Weszprémi stb.) támaszkodott. Miután Lippay ezt az írását 1662-ben készítette, a korábbra datált kiadás véleményezése nyilván megalapozatlan volt. Tévedését Szinnyei — közvetett formában — saját maga igazította helyre, amikor is a *Magyar írók élete és munkái* c. művében¹⁸ már nem írt erről a „fantom” kiadásról. Ez azonban nem volt akadály annak, hogy ezt az immár végleg meghaladott adatot a legutóbbi időkig többen is visszhangozzák.¹⁹

Lőcséről két kiadása ismeretes a *Calendarium Oeconomicum*-nak: az egyik az 1674. évszámot viseli, a másik pedig címlap nélküli unikum formájában maradt fenn kb. egy évtizeddel későbből. Az ezekben szereplő két metszet korábban a csízióban már szerepelt: onnan vették át.²⁰

A 18. században Lippay *Calendarium oeconomicum perpetuum*-ját két városban is kinyomtatták: Kassán és Győrött. A kassai jezsuiták műhelyében előbb 1721-ben,²¹ majd 1751-ben²² látott napvilágot e kiadvány. Mindkettő illusztrálásához ugyanazt a két dúcot használták. A köralakú táblázat (58. l.) átmérője 65 mm, és már első alkalmazásakor a kerete több helyen sérült volt. A középén levő városkép felett nincs csillag, jobb oldalán pedig a GTS szignó látható (3. ábra). A kézi kompasztom képe (59. l.) 67×94 mm méretű. Itt az égtájak nevét belevésték a dúcba, azonban a tenyéren belüli megjelöléseket öntött betűből szedték (4. ábra). Lippay írását Győrött 1753-ban „harmadszor” megjelöléssel adták ki.²³ Ebben a két metszet közül a köralakú táblázat (73. l.) átmérője 66 mm. A középén látható városkép felett most sincs csillag, és itt is megtalálható a már Kassán megismert GTS szignó (5. ábra). A tenyér képe (74. lap) 68×93 mm méretű. Itt — akárcsak egykor Nagyszombatban — az összes feliratot már eredetileg belevésték a fadúcba (6. ábra).

A négy város (Nagyszombat, Lőcse, Kassa és Győr) mindegyikében más és más fametszetet használtak Lippay munkájának illusztrálására.

16. Bp. 1934, 85. sz.

17. Bp. 1878, 457. has.

18. Bp. 1900, VII. köt. 1261. has.

19. *Magyar Életrajzi Lexikon II.* Bp. 1969, 77. l. — Posoni kert hasonmáskiadása kísérőtanulmányában (Bp. [1965], 2. l.).

20. *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974—1975*, 342—344. l., továbbá a 35. és 39. ábra.

21. Petrik I. 373, II. 598. — OSZK 315.200.

22. Petrik I. 373, II. 599. — OSZK 314.149(1).

23. Petrik I. 373. — OSZK Oec. 145c. — Ezzel párhuzamosan — akárcsak Nagyszombatban — megjelentették a *Posoni kert* c. munkáját is (Petrik II. 599.).

3. ábra.

Az éjjeli holdfény hosszát mutató tábla Kassán

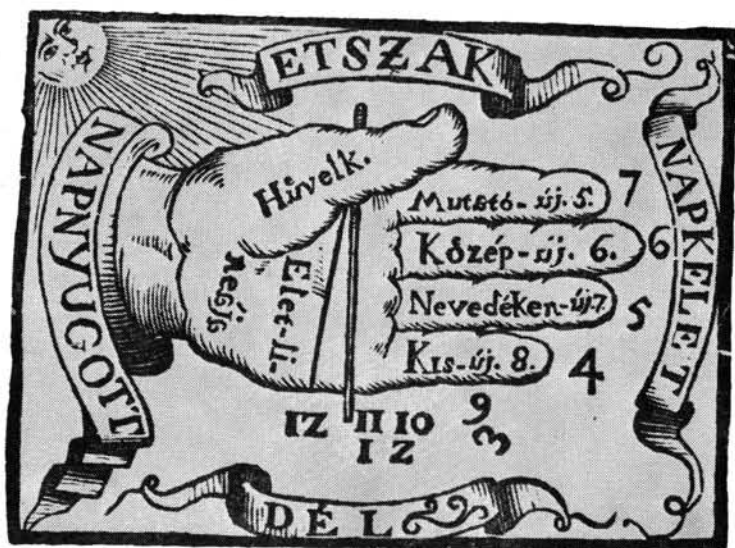

4. ábra.

Illusztráció az ún. kézi kompasztom használatához Kassán

5. ábra.
Az éjjeli holdfény hosszát mutató tábla Győrött

6. ábra.
Illusztráció az ún. kézi kompaszton használatához Győrött

Tekintettel arra, hogy a nagyszombati és a kassai műhelyeket jezsuiták vezették, így ott biztosan nem készült babonás csízió. A győri Streibignyomdára sem jellemző a kifejezetten népkönyvek előállítására. Miután más bizonyítékok (pl. további metszetek) sem ismeretesek, így szinte itt is bizonyosra vehető, hogy hagyományos csíziót azokban a műhelyekben sem jelentettek meg.

Míg az evangélikus polgár Fröhlich munkája szinte csak véletlen formájában, egyetlen példányban maradt fenn, addig a jezsuita Lippay írása közel egy évszázadon keresztül legalább féltucat kiadásban látott napvilágot. Ebben nagy szerepe volt szerzetesrendjének, hiszen művét mind Nagyszombaton, mind Kassán az ő műhelyükben állították elő. Jogos a feltételezés, hogy ők ezt a könyvet a vallási alapot nélkülöző, asztrológiai babonák elleni küzdelem jegyében fegyverül kívánták használni az akkoriban nagyon elterjedt és kedvelt csízió ellen.

A kolozsvári Hochmeister-féle könyvesbolt még 1792-ben is eladásra kínálta e *Calendarium oeconomicum perpetuum* kassai — nyilván 1751. évi — kiadását viszonylag elég drágán: 36 krajcárért.²⁴ Ez is jól mutatja, hogy mind időben, mind térben milyen tág volt e mű elterjedtsége.

A korabeli kritika

A csízió egyelőre még fölényesen állta a versenyt, bár kritikája egyre több felől hangozott fel. Így 1693-ban²⁵ az erdélyi, unitárius Felvinczi György *Comico-tragoedia*-jának „Az olvasókhöz” címzett írásában fejtegette, hogy műve többet ér, mint az „álm-könyv” és a „hazudozó Císió”.²⁶

De nem csupán Felvincziben merült fel ilyen gondolat; idővel hivatalos körökben is egyre inkább kialakult a vizsgáltság a babonás jellegű írásokkal szemben. Míg korábban az egyháziak harcoltak — több-kevesebb sikerrel — legalább a legszélsőségesebb és legprimitívebb hiedelmek ellen, a 18. században már a világi hatóságok is foglalkoztak ezzel. A racionalizmus természetesen a legmesszebbmenőkig szembenállott a tudománytalan felfogással, így az Európában — mindenek előtt a tanultak körében — mind inkább elterjedő felvilágosodás által befolyásolt állami adminisztráció is felvette a küzdelmet.

A század derekán már Mária Terézia bécsi udvarában is jelentkezett ez az irányzat, amelynek kimagasló képviselője Gerard van Swieten, németalföldi orvos volt. Mint a császári könyvtár igazgatója 1754-től befolyásos tanácsadója lett az uralkodónőnek. Miután az alább ismertető hazai intézkedés alapjául, amint ezt az eredeti fogalmazvány mellett található másolat tanúsítja, az alsóausztriai rendekhez intézett 1754. december 7-én kelt császári leirat szolgált, talán az ő kezdeményezésének tudható be az

24. Az olvasó közönség kedvéért készített laistroma Kolosvárott a kir. privilegiatus typographus és könyváruló Hochmeister Márton... boltjában található magyar, deák és frantzia könyveknek. — OSZK 208.297, a3a lap.

25. RMK. I. 1449. — Példányból nem ismeretes.

26. 1767. évi kiadás 4. lapja. — Petrik V. 151. — Ráday Könyvtár 0,3114.

1756. január 22-én kelt és Magyarországnak szóló királyi rendelet is.²⁷ Ez utasította a helytartótanácsot, hogy intézkedjék a nyomdászoknál a kiadandó naptárak témájának megrostálása ügyében. Négy napra rá, vagyis január 26-án ez már meg is történt. Eszerint tartózkodni kell attól, hogy mindenféle alaptalan és néha erkölcsromboló történet, továbbá az érvágásra, orvosságvételre, haj- és körömvágásra, szerencsés és szerencsétlen napokra vonatkozó haszontalan és alaptalan megjegyzés és figyelmeztetés kerüljön bele a kalendáriumokba.²⁸

Egyes nyomdászok kötelességtudóan engedelmeskedtek is e rendelkezésnek, amit kiadványukban külön is hangsúlyoztak. Ilyen tartalmú szöveg olvasható a „Kegyes olvasóhoz!” címmel pl. a győri Streibig-féle műhelynek 1757, ill. 1758. évre szóló kalendáriumában.²⁹

A naptárakra vonatkozó intézkedés elvben nyilván érvényes volt az öröknaptárakra, így a csízióra is. De mint annyi más hatósági rendelkezés abban az időben — legyen az bármilyen üdvös és jószándéktól indítatott is — ez sem tudta kiszorítani a népkönyvekből az általuk felsorolt hiedelmekre vonatkozó „jótanácsokat”. A kalendáriumok és csíziók olvasóközönségének műveltsége és érdeklődése ugyanis messze alatta maradt az adminisztratív rendelkezések meghozói szellemi szintjének. A nyomdászok és kiadók számára pedig — miután a hatósági ellenőrzés nem volt következetes és szigorú — fontosabb volt a vásárlók igénye, mint a rendelet betartása, hiszen a hasznot számukra csak az előbbi biztosította. Így azután az 1756. évi királyi rendelet inkább csak mint a felülről jövő felvilágosodás egyik jele, és nem mint a gyakorlatban a babonák elleni küzdelemben tartós hatást hozó intézkedés értékelhető.

1774-ben újabb próbálkozás történt a naptárak „gyomtalanítására”. Hell Miksa, a neves csillagász javaslatot dolgozott ki tudományos akadémia alapítására, valamint ezzel párhuzamosan ennek az intézménynek gondozásában tudományos szempontból is igényes kalendárium kiadására. Ez lett volna Magyarországon az egyetlen engedélyezett naptár, amellyel nagy olvasottsága révén igen kedvezően lehetett volna a közműveltséget befolyásolni. Azonban ez az adminisztratív „felvilágosítás” még mint terv elhalt a különböző hivatalok véleményezése alapján.³⁰

Huszonöt esztendőre szegődött házi s mezei szolgáló

Visszatérve a csízió ellenlábasaiba, Lippay műve utoljára a 18. század derekán látott napvilágot. Ugyanakkor a hagyományos csíziót ezekben az évtizedekben sűrűn egymást követő kiadásokban jelentették meg Landererek. A század végén akadt azután egy névtelenül kiadott mű, amely kísérletet

27. Budapest, Országos Levéltár, Helytartótanácsi levéltár, Benigna mandata (C 13). — Későbbi kivonatos, kéziratot másolata: OSZK Fol. Lat. 855. 4. l.
28. Schermann Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Bp. 1928, 33. l.
29. OSZK 1096/1757, A₁b lap latinul, ill. OSZK 1496/1758, A₁b lap magyarul.
30. *Magyar Könyvszemle 1941*, 236–239. l.

tett a csízio modernizálására és — legalább is részben — babonátlanítására. Ez a könyv a *Huszonöt esztendőre szegődött házi s mezei szolgál, vagy az asztromonómiai tudomány szerint a csillagoknak s több égitesteknek 25 esztendő kalendárium formában való rövid leírása...* A nyolcadrét alakú és tíz (A—K jelű) íven 80 számozatlan levelet tartalmazó kis kötetet Vácott nyomtatta ki Gottlieb Antal 1797-ben.³¹

A kötet beosztása — összevetve az ugyanabban az esztendőben kiadott hagyományos csízioval³² — a következő: „A változó ünnepeknek huszonöt esztendőkre való mutató-táblája 1797—1821”. A csízio öröknaptár jellegétől eltérően ez konkrét esztendőre szól, de feltünteti az egyes évek „regnáló planétáját”, amely jól beleillik a csízio asztromonómiai felfogásába. — Cím nélküli, tanácsadó jellegű összefoglalás hónaponként az elvégzendő házi és mezei munkákról (A₂b—B₆a). Itt a négy soros hónapvers, amelynek szövege azonban merőben más, emlékeztet a csízio öröknaptári részére. Nem található ebben a részben a napok mellett a szentek neveinek felsorolása, amely pedig a naptár alapvető feladata, hiszen a régi emberek az éven belül sokáig ezek és nem a hónap, nap szerint igazodtak el, később pedig — a mai napig — a névnapok megünneplése miatt volt ez keresett. Miután nincs napok szerinti beosztás, hiányzik belőle természetesen a „Cisio Janus” is. — A továbbiakban a kötet fejezetekre oszlik, akárcsak a csízio is az öröknaptárat követően. Minden sorszám után az „Említés” (=fejezet) szó áll.

„I. Az időszámlálásról.” (B₆b—B₇b) A csízioiban nem szerepel. — „II. A napnak kezdetéről.” (B₇b) A csízio V. fejezetének kibővítése. — „III. A tábláról, mely óránként megmutatja, melyik planéta uralkodik mind éjjel, mind nappal.” (B₈a) Vácott rövidítették a csízio VI. fejezetének szövegén, és a táblázatot kettébontották: nappalra és éjjelre. — „IV. Saturnusról. V. Jupiterről. VI. Marsról. VII. A Napról. VIII. Vénusról. IX. Merkuriusról. X. A Holdról.” (B₈b—C₁a) A kötet által tárgyalt 25 esztendő mindegyikét uralkodó bolygója szerint csoportosítva feltüntették. A csízio VII. fejezetét leegyszerűsítették és a legprimitívebb babonáktól megszabadították. Ugyanakkor hozzátették az illető bolygó által „regnált” évekre várható időjárás-prognózist, de rendszerint ilyesfajta fordulattal bevezetve: „azt tartják közönségesen” (általában), „a régiek ítélete szerint”. Ezeknek a lazító szavaknak egyrészt az lehetett a célja, hogy a be nem vált jövődölések esetén a felelősséget a szerkesztő magáról könnyen elháríthassa, másrészt a 18. századvégi természettudományos ismereteknek megfelelően — általában enyhítse azt a vakhitet, amellyel — különösen a korábbi századokban — a csízio, de más nyomtatott jóslások szövegét is betűszerint biztosra vették.³³ — „XI. A Földről.” (C₇b—C₈a) A csízioiból ismeretlen szöveg. — „XII. Az égbeli 12 jelekről.” (C₈b—D₁a) A csízio IX. fejezetét rendkívül lerövidítették ez alkalommal. Ezen belül a rövid prognózis mellett a mező-

31. OSZK 162.613.

32. 2. jegyzet 316—317. l.

33. Ma sem ismeretlen az a jelenség, hogy annak, amit az emberek kinyomtatva látnak biztos hitelt tulajdonítanak akkor is, ha az — néha viszonylag könnyen kikövetkeztethető módon — nem az igazságot mondja.

gazdasági feladatokról van szó. — „XIII. A négy elementomokról.” (D_{1a}—D_{2a}) A csízio XVII. fejezetét Vácott a korszerű természettudományos ismeretekkel kibővítve jelentették meg. — „XIV. A 4féle komplexiók tulajdonságaikról.” (D_{2a}—D_{3b}) A csízio XVIII. fejezete lerövidítve és a csillagoknak tulajdonított hatások mellőzésével került átvételre. — „XV. A gőz-környékről.” (D_{3a}—D_{3b}) Új szöveg. — „XVI. A 12 hónapokban következő idők állapota meghatározása némely napok járásából. Praktika.” (D_{4a}—D_{4a}) A csízio XXVI. fejezete erősen csökkent terjedelemben, csak az időjárásra korlátozva került átvételre. — „XVII. A paraszt emberek regulái az időnek váltakozásairól.” (D_{7b}—E_{1b}) A csízio XXXII. fejezetét alaposan átalakították. Barométerrel és más, új szempontokkal korszerűsítették. A meteorológiai tüneményeket részben a várható időjárás szerint csoportosították és összevonták. — „XVIII. A télnek és nyárnak más jeleiről.” (E_{1b}—E_{2a}) Új szöveg. — „XIX. A holdfertyályok ismeretéről.” (E_{2a}—E_{3a}) A csízio XII. fejezetének szövegét kicsit átfogalmazták és nagymértékben kibővítették. — „XX. A díszes erkölcsöket oktató rövid-magyar ethikáról. XXI. Miképpen éljen az ember, hogy egészsége fenn-tartasson. XXII. Az utolsó szükségben fetregő ember-társainkhoz való segedelmekről. XXIII. A szőlőművelésre való bevezetésről. XXIV. A bormesterekről, vagy a borokkal való bánásnak módjairól. XXV. Holmi elegyes, de egyszersmind hasznos aprólékságokról. XXVI. Holmi zsbivásári közjók értekezéséről.” (E_{3a}—G_{8b}) Az utolsó hét fejezet szövege a csízio-ból mind ismeretlen. — „XXVII. A lovakról, barom és baromfiakról.” (H_{1a}—I_{3b}) A csízio végén álló egyik fejezetnek egy része került átvételre a 47 pontban összefoglalt szöveg első 35 pontjában. — „XXVIII. A fontról és más mértékekről. XXIX. Magyar- és erdélyországi arany, ezüst folyópénzekről. XXX. A chronológiáról, azaz a régi magyar királyok időrendjéről. XXXI. Az országos vásárokról.” (I_{3b}—K_{2a}) Új szöveg mind a négy fejezet. — A tartalomjegyzéket még öt táblázat követi, amelyek a pénz-nemek átszámítását voltak hivatva megkönnyíteni (K_{2b}—K_{8b}).

A fenti áttekintés után megállapítható, hogy a *Huszonöt esztendőre szegődött házi s mezei szolgálta* beosztásában határozottan felismerhető a csízio követése, amelyből — ha többségében nem is kritikátlanul, de — jelentős szövegrészek is átvételre kerültek. A kötet összeállítója nyilván azon fázisban volt, hogy a hagyományos csízio-ból minden olyat áttemeljen, amit a korabeli ismeretek alapján még elfogadhatónak ítélt. E kritikus magatartása során az elhagyás és átalakítás mellett igen jelentős kiegészítésekkel is élt. A teljesen új szövegek is tekintélyes hányadát adják az új könyvnek. Ezek közül számos elem az egyetlen évre szóló naptáraknak hagyományos alkotórésze volt évszázadokon keresztül, mint amilyen pl. az országos vásárok jegyzéke, vagy a magyar uralkodók névsora. Hasznos tanácsok igyekeztek a földművelőknek (pl. a szőlőről, a borról), ill. mindenki számára fontos, elsősegélyszerű egészségi útmutatásokkal (pl. XXI., XXII. fejezet) segítséget szolgálni. A csízio asztronómia-központi szemléletét tudatosan félreértve (pl. a csízio szó nem is olvasható a könyvben egyetlen egyszer sem), kora természettudományos felismeréseit igyekezett a kötet közkinccsé tenni (pl. az „időszámlálásról”, a Földről szóló fejezetek). A napi életben hasznos és szükséges tanácsokat (pl. XXV. és XXVI. fejezet) a kor meglehe-

tősen bonyolult mérték- és pénzrendszerében történő eligazodást szolgáló részek (pl. XXVIII. és XXIX. fejezet) egészítik ki. Szinte az egész kötet reáliákkal foglalkozik, akárcsak a hagyományos csízió. Ezekről elűt a XX. fejezet „A díszes erkölcsöket oktató rövid magyar etikáról”, amelynek zöme ráadásul nem is próza, hanem 12 háromsoros versszakból áll.

A könyv tehát az összeállítás alapján is ötvözte a hagyományos csízió által képviselt öröknaptárnak és az egyetlen évre készült kalendáriumnak, amely konkrétan az 1797–1821 közötti évekre szólt. További összetevője a 18. század második felében egyre tudatosabbá vált szemléletből ered, amelynek értelmében a tudományokban jártas személyeknek erkölcsi kötelessége a tudatlanabbak felvilágosítása és azoknak babonás félelmüktől való megszabadítása. Ilyen törekvések elemezhetők ki tehát a *Huszonöt esztendőre szegődött házi s mezői szolgá*-ból, amely egyrészt tudatosan elhatárolta magát ugyan a hagyományos csíziótól, másrészt annak igen jelentős részeit mégis csak átvette.

Áll ez nem csupán a szövegre, de az illusztrációkra is. A címlapon látható kép 50×61 mm keretben ugyanazt a kompozíciót és testhelyzetet mutatja, mint a budai csíziók időjárás vizsgálatára szolgáló három alakja (7. ábra), de attól eltérő metszésű.³⁴ Ugyanezek a jellemzői a hét bolygó képéből álló sorozatnak is, amelynek mérete $60-64 \times 42-45$ mm között változik (8–14. ábra). A nagyfokú hasonlatosság a budaiakkal egyértelmű a részletekre vonatkozólag is.³⁵ Még egy ábra díszíti e kis kötetet, amely ugyancsak a hagyományos csízió jól ismert illusztrációja: az éjszakai holdfény hosszának kiszámítására szolgáló, köralakú tábla (E_{2a}), amelynek átmérője 71 mm. A közepén látható városkép felett ez alkalommal számtalan csillag ragyog (15. ábra).

Tehát a váci kiadvány kilenc metszete egytől egyig a hagyományos csízió budai kiadásában használt dúcok nyomán készült. Használatuk ugyanebben a váci műhelyben még több évtizeden keresztül kimutatható: így a *Házi és úti, új és ó, nemzeti, kis kalendárium* számos kötetében 1818 és 1828 között.³⁶ De a váci nyomda igénybe vette pl. az éjszakai holdfény tábláját (15. ábra) más kiadványa díszítésére is. Így került ez Ruttkay Gábor *A holdhoz, egy szerető szív* c. 1822-ben megjelent kis munkája címlapjára is, amely nyilván a Hold illusztrálását kívánta szolgálni.³⁷

Problemátikus e modernizált csízió összeállítójának kiléte. Petrik Géza a kiadványt egyszer, mint szerző nélküli művet a cím első alanyesetben álló főnévénél,³⁸ máskor pedig Szeitz Leo Mária szervita neve alatt regisztrálta.³⁹

34. Az egész címlap reprodukciója látható: Holl Béla: *A kétszáz éves váci könyv*. Bp. 1973, 56. l.

35. Saturnus B_{3b} (8. ábra – Reprodukciója: 32. jegyzet.) – Jupiter C_{1b} (9. ábra) – Mars C_{2b} (10. ábra) – Sol C_{3b} (11. ábra) – Venus C_{4b} (12. ábra) – Mercurius C_{5b} (13. ábra) – Luna C_{6b} (14. ábra).

36. Petrik II. 317. – OSZK 1502: Saturnus (8. ábra) 1818. boríték – Sol (11. ábra) 1821. boríték – holdtábla (15. ábra) 1818, 1825, 1826, 1827. boríték – időjárás vizsgálat (7. ábra) 1828. boríték.

37. Petrik III. 261. – A címlap reprodukciója: 34. jegyzet 75. l.

38. „Szolga” – Petrik III. 555.

39. Petrik III. 510.

162613

ÉS SZON OT ESZTENDŐ

Izegdött

HAZI 'S MEZELI SZOLGA.

avagy :

Az Asztronómiai Tudomány Szerzője, a
Tsillagoknak 's több Égi-testeknek 25.
Eszlendős Kalandárium - formában - való rövid
le-írása, a' hol is hórúl hóra, mindenikeben
egész esztendő által elő-fordulandó

HAZI 'S MEZELI MUNKÁK

És némelly Köz-dolgok, a' régieknek
figyelmetes vigyázásokból meg-említetnek.

V Á C O T T

Nyomtatott Maramarosy Gottlieb Antal'
betűivel, 's költségivel 1797.

162613

7. ábra.

Az időjárást figyelők képe Vácott

8—14. ábrák.
A bolygók ábrázolása
Vácott

15. ábra.

Az éjjeli holdfény hosszát mutató tábla Vácott

Szinnyei Józsefnél is ilyen kettősség tapasztalható: előbb az említett Szaitz Antal Mária munkájának tudta,⁴⁰ utóbb pedig Veszelszki Antal írásai közé sorolta.⁴¹ Szinnyei ambivalens álláspontja a legutóbbi időkig sem nyert tisztázást, hanem csak megismétlést.⁴²

Áttekintve a két említett szerző életrajzát és munkásságát a következők állapíthatók meg. A szervita szerzetes Szaitz egyrészt vallási kérdésekkel, másrészt politikával foglalkozott 1746 és 1792 közötti élete során, míg az ún. reáltudományokkal egyetlen névvel ellátott publikációjában sem. Ezzel szemben Veszelszki Antal orvos és botanikus egész tevékenységét a természettudományok területén fejtette ki. 1797-ben, amikor a *Huszonöt esztendőre szegődött házi s mezei szolgálta* a váci nyomdát elhagyta, Szaitz már öt éve halott volt, míg Veszelszki ekkor még az élők sorába tartozott. Szaitz egyetlen munkáját sem nyomtatták Vácott, míg Veszelszkitől többet is. Különös figyelmet érdemel az említett könyv 22. fejezetének nyolcadik pontja, amely a gutaütésről szól. Itt a következő olvasható: „Lásd a Vátzi Házi Orvosságot, mely 1795. ott nálam 2-szor jött ki.” A hivatkozott művet, Veszelszki *Házi orvosságok* c. munkáját valóban Vácott nyomtatták 1795-ben.⁴³ Ezek után szinte bizonyosra vehető, hogy a *Huszonöt esztendőre szegődött házi s mezei szolgálta* szerzője nem Szaitz, hanem Veszelszki.

40. *Magyar írók élete és munkái. XIII.* Bp. 1909, 294. has. — A névalak nyomdahiba az előtte szereplő Szaitz Antal nyomán a helyes Szaitz Leo Mária helyett.

41. 40. jegyzet XIV. Bp. 1914, 1170. has.

42. *Magyar Életrajzi Lexikon. II.* Bp. 1969, 294. és 993. has.

43. Petrik V. 540—541.

Megerősíti ezt az is, hogy „Házi és Mezei Szolga” aláírással az évenként megjelenő váci kalendáriumban is rendszeresen jelentek meg cikkek. Ugyanakkor ismeretes az is, hogy éppen Veszelszki írta az 1798. évi naptárban a vásárok idejére vonatkozó felhívást.^{43a}

Veszelszki Antal: Száz esztendőös kalendárium

Úgy tűnik, hogy a fentieket csak megerősíti Veszelszki saját nevével ellátott munkája, a *Száz esztendőös kalendárium, vagyis az esztendőnek XII. hónapjaira alkalmaztatott falusi majoros gazda. A régi és mostani gyűjtemények szerént Veszelszki Antal által*. Ez a kiadvány a következő impressziomadatokot viseli: Pesthenn 1799 találta KISS István úr nemzeti könyvtár boltjában (címlapon) és „Budánn nyomtatott Landerer Katalin betűivel” (zárósorok). A nyolcadrét alakú kötetben 32 számozatlan követően 17–175 számozott, majd a végén egy számozatlan lap található.⁴⁴

A terjedelem megjelölésének formája, vagyis hogy a szorosabb értelemben vett naptárrész nem visel lapszámot, de azért — bár ez esetben hibásan, hiszen 16 levél, vagyis 32 lap után a 17. lapszám következik — beletudódik az összterjedelemben, megegyezik a budai Landerer-féle nyomda csízióiban 1833 és 1852 között tapasztalható gyakorlattal.⁴⁵ Az előszóként álló „Időszámlálás” (A_{2a}—A_{3a}) tulajdonképpen naptárszámítási ismertetés. „A változó ünnepek száz esztendeig mutató táblája” (A_{3b}—A_{7a}) az 1799—1901 időkört öleli fel, és egyben ennek a *Száz esztendőös kalendárium*-nak címét adta. Ezt laponként hónapokra és azon belül napokra bontott öröknaptár követi (A_{7b}—B_{5a}), amelyben azonban sem „Cisio Janus”, sem fametszet nem található, mint ahogy az egész kötetben nem látható egyetlen illusztráció sem. Az öröknaptárban minden nap mellett a napkeltének és napnyugtának percre pontosan megadott időpontja áll, míg az utolsó rovatokban januártól decemberig különböző aranypénzeknek (pl. körmöci arany) váltópénzre történő átszámítására szolgáló táblázat vonul végig. Hasonló jellegű „A 17 krajcárosoknak táblácskája” (B_{5b}) és „A 7 krajcárosoknak táblácskája” (B_{6a}) is. Ismét csillagászati tárgyú „A nap- és holdbeli fogyatkozások” táblázata az 1799—1900 évkörre (B_{6b}—B_{7b}). A lapszámozás nélküli, bevezető részt „Az esztendőnek négy részeiről” című szöveg zárja (B_{8a}—B_{8b}) a négy évszokról.

Az immár lapszámozással ellátott főrész élén áll: „Szóbeszéd. A kalendáriumban tett régi szokásokról és változásokról” címet viseli (17—28. l.). Ennek kezdő mondata így szól: „Elsőben az aspectusok avagy a planeták egymáshoz való állásuk, úgy az idők járásától való bizonytalan jövődölések, mellyek ez ideig a kalendáriumban minden fundamentum és haszon nélkül szoktanak volt tétetni, itt egészen kihagyattak”. Ez egészen egyértelmű és súlyos kritikája a korábbi csízióknak (öröknaptáraknak) és az egyetlen évre szóló kalendáriumoknak. A további ismertetés is a 18. század asztro-

43a Holl Béla: *A kétszáz éves váci könyv*. [Bp.] 1973, 55—56. l.

44. Petrik II. 316. — OSZK jelzete: 280.464 és Chron. 952.

45. 2. jegyzet 311, 350—351. l. — M, BA, BB, BD jelű kiadások.

nómiai ismereteinek viszonylag színvonalas összefoglalása, amelyben a hivatkozott tekintélyek nem kisebb személyek, mint Copernicus, Kepler és Newton. Veszelszki tehát igen tudatosan fordult szembe kora népkönyveinek asztrológiai babonákkal súlyosan terhelt szövegeivel.

A legerjedelmesebb, összefüggő fejezet „A takarékos gazdaság körül a mindennapi munkákat tárgyaló lajstrom a 12 hónapok rendje szerint a hozzá illő rövid praktikával” címet kapta (29—67. l.). Ez mezőgazdasági tanácsokból áll, amelyek mindegyikének végén „Rövid paraszt praktika” olvasható. Ez utóbbi szövege támaszkodott a csíziónak „A 12 hónapban az ember mint éljen” c. fejezetére.⁴⁶ Ebből azonban csak a nyilván gyakorlati tapasztalatok alapján összegyűjtött és az időjárás előrejelzésére vonatkozó részek kerültek átvételre, míg az asztrológiai spekulációkon alapuló jóslások (pl. a születendő gyermek sorsáról) nem.

A kötet további, nagyobbik fele igen változatos tartalmú, de csak nagyon kis részében mutat témáiban némi, távoli hasonlatosságot (pl. a lovakról szóló rész) a csízió hagyományos szövegével: „Első szóbeszéd a majornban. Bika, borjú, tehén, ökör.” (68—76. l.) — „Második szóbeszéd a lovakról és némely háziállatról” (76—91. l.) — „Harmadik szóbeszéd a méhekről” (91—106. l.) — „Negyedik szóbeszéd a szőlőben” (106—122. l.) — Gyakorlati tanácsok a ház körüli és az otthoni munkához, „Első (—negyedik) ide-oda foglalata” (122—138. l.) és „Első (—harmadik) más meg más” (138—150. l.) címet viselnek, és a „Kifejezés és befejezés a takarékoságról” c. résszel (150—155. l.) záródnak. Ennek végén a következő sorok olvashatók: „Váltig sietek az írással, hogy annak véget vethessek, de hovatovább mind újabb-újabb gondolatok adják elé magukat, kivált már itt a vége felé; okvetlen még egy néhány szó és beszédbeli emlegetéseket kell tennem, vagy akarom vagy nem, legalább időtöltésképpen legutoljára anynyiban, amennyiben helye lesz.” (155. l.)

Úgy tűnik tehát, hogy Veszelszki nem valami más, külföldi minta alapján dolgozott annak egyszerű lefordításával, ill. adaptálásával, hanem maga igyekezett legjobb belátása szerint a magyar olvasóközönség számára — megítélése szerint — hasznos és szórakoztató kis kötetet összeállítani. Írása ettől kezdve még szélesebb körben csapongott: Cím nélkül a „kettő—három—négy” szavakat tartalmazó mondások (155—159. l.) — „Mértékek, pontok és egyéb számlált dolgok nevezete” (159—161. l.) az akkori idők igen bonyolult mértékegységeiben igyekezett eligazítást adni. — „Numerus ecclesiasticus 7 litteris exprimitur” (161. l.) a római számok ismeretéről szól. — „Tabula Cebetis” (162. l.) egyjegyű számok szorzótáblája. — „A magyar királyok időrendje” (162—165. l.) — „Az országos vásárok lajstroma” (166—172. l.) — Cím nélkül a kántorböjt kiszámításának magyarázatja. (172—173. l.) — „Némely ártalmas füvek megemlítése” (173—175. l.).

Ennek az utolsó fejezetnek végén a következő mondat áll: „ezek mostanság elegendők legyenek munkámnak befejezésére” (175. l.). Ez mintha Veszelszki írásának hirtelen befejezésére utalna, aki ebben az évben, 1798. április 19-én halt meg Óbudán.⁴⁷ Az utolsó szövegrész végét a korábbiakban

46. Lőcsén a 27. fejezet.

47. 42. jegyzet 993. has.

alkalmazottnál kisebb fokozatú betűtípussal szedték, mintha még a lap alján helyet kívántak volna teremteni a revizori záradéknak: „Budae, die 22 Julii 1798. Imprimatur Josephus Beresevich, revisor libror. ad Ex. Cons. R. Locumten. Hungaricum”. Nem világos, hogy miért volt szükség ennek publikálására, amely különben a világi tárgyú műveknél nem volt szokásos. Talán a szerző halálát követő publikálás miatt látta a kiadó ezt szükségesnek?

Nem érdektelen az utolsó, számozatlan lapon álló: „Az olvasókhöz” címzett utószó. Ez arról szól, mint igyekezett összefogottan írni, hogy ne növelje a terjedelmet és ezzel a kötet árát, hiszen azoknak szánta művét, „akiknek a nagy munkákat megszerezni és olvasni, kivált ha drágák, módjuk sincsen igen”. Ezért „az árukat a kötetleneknek itt Pesten igen mértékletesen határozta meg, tudni illik 24 krajcár, a kötés ára a könyvkötőket illeti a reá tett költséggel”. Nem világos, hogy vajon ezt még a szerző írta, vagy ami valószínűbb — legalábbis a befejező sorokat az árazásról — a kiadó, vagyis „Kiss István könyvárus”. Mindenesetre érdekes az a tudatos igyekezet, amelyet egyébként a kötet számos része tanúsít: az egyszerű nép kezébe minél szélesebb körben eljuttatni ezt az akkor korszerű és ismeretterjesztő munkát.

Veszelszki tehát ebben, a feltehetően közvetlenül a halála előtt összeállított, de csak azt követően megjelent munkájában ismét tudatosan elhatárolta magát a hagyományos csízió felfogásától és szövegétől. E téren jóval tovább ment tehát a fentiekben ismertetett, név nélkül kiadott *Huszonöt esztendőre szegődött házi s mezei szolgáló* c. írásában tapasztaltaknál. Ugyanígy távol tartotta magát az egy-egy évre szolgáló kalendáriumok megszokott, de a felvilágosodás korában egyre inkább elavultnak és meghaladottnak tűnő szövegétől.

Veszelszki mindkét írása átmeneti kategóriát képez: feleúton áll a hagyományos csízió által képviselt öröknaptárak és az egyetlen évre szóló kalendáriumok között. Előbb 25, majd most száz évre szólt az összeállítása. Ezekben azonban egyedül csak a változó ünnepek, ill. a nap- és holdfogyatkozások táblázatai kötődtek adott évkörhöz, míg a könyvek többi része általános, vagyis nem kapcsolódnak egyetlen konkrét esztendőhöz sem.

További százéves kalendáriumok

A legutóbb tárgyalt két kötet tehát a hazai naptárak nagy családfájának érdekes mellékhatásait képezi. Nem is maradt folytatás nélkül, mert Veszelszki 1799-ben kiadott munkája után alig néhány esztendővel napvilágot látott „Budán, Konrád Adolf Hartleben könyvárusnál” egy a címében az előbbivel szinte azonos mű: *Száz esztendőről szóló kalendárium az 1803dik esztendőtől fogva 1902dikig*.⁴⁸ A szerző és nyomdász megjelölése nélküli, nyolcadrét alakú kiadvány terjedelme 123 számozott és azt követő három számozatlan lap. Illusztrációt, akárcsak Veszelszki *Száz esztendő kalendárium-a*, ez sem tartalmaz.

48. Petrik II. 312–313. — OSZK jelzete: 281.119 és Chron. 956p.

Az „Előjáró-beszéd” (3—7. l.) azt taglalja, hogy a tapasztalat szerint az időjárás hét évenként visszatérően ismétlődik. Az asztronómia akkoriban hét bolygót tartott számon: „Innen lett az, hogy végre tudatlanságból az esztendő időváltozásainak okait a bujdosósillagokra (planétákra) hárították.” Miután a Nap nem bolygó, hanem éppen körülötte kering a többi planéta, ugyanakkor „a mostanában feltalált Ūranus” korábról ismeretlen bolygó is azt bizonyítja, hogy a planétáknak semmi közük sincs az időjárás változásához. Ez is a eszió alapjául szolgáló asztrológiai hiedelmeknek a természettudományos (jelen esetben asztronómiai) ismeretek bővülésével megszilárdult, határozott kritikája. Azonban a könyv összeállítója, ill. kiadója gondolt a régi hagyományokhoz ragaszkodó vásárlórétegre is: „De hogy egyszersmind meg lehessen azt is tudni, hogy babonás eleink mi-csoda renddel osztozták fel az esztendőket”, az éveket, ill. a várható időjárásra és termésre vonatkozó előjelzéseket a hét „regnáló” bolygó szerint csoportosították továbbra is, megtűzdelve immár pontos csillagászati adatokkal: a bolygók méreteivel, távolságával a Naptól stb. (10—47. l.). Az ezt megelőző „Mutató tábla 1803—1902” feltünteti az évek mellett az említett, uralkodó bolygót is (8—10. l.).

A kötet derekáig tart „A termékeny és terméketlen esztendőknél megismertető jelei. Gazdák regulája.” (64—86. l.), amely havonta összegezi a régiek tapasztalatait. A címlap hosszú szövege, mintegy tartalomjegyzék, nagyjából felsorolja a kötetben található témákat, amelyek közül ez a rész, vagyis a „gazdák regulája” tipográfiailag rendkívül erős kiemélést kapott. Tehát ezt tekintették az egyik, vagy talán a legfontosabb fejezetnek. Az ezt követő „Olyan jelek, amelyekből az idő változásokat és mind a bő, mind a szűk esztendőket hitelesen meg lehet határozni” c. rész különböző alapokon (pl. a Hold állása, az emberek és állatok magaviselete) meteorológiai prognózisokat nyújt. A fentiekhez csatlakozik: „Húsvétot mutató tábla” (87—88. l.) és a „Pünkösödöt mutató tábla” (89—90. l.) az 1803—1902 közötti évekre, továbbá a „Holdjárást mutató tábla 1803—1858” (91—92. l.). „Toldalék, melyben némely hasznos és mulatságos dolgok adatnak elő az olvasó kedvéért” címmel immár meglehetősen vegyes tartalmú írások követik egymást: „Az esztendőnek termékeny és terméketlenségéről való vélekedések” (93—95. l.) — „Régi közmondások” (95. l.) — „A nap kezdetének különb-különbféle számítása” (95—96. l.) — „A csillagvizsgálók számítása szerint való közönséges esztendő” (96—97. l.) — „A háromféle kalendáriumról” (98—99. l.) — „Különböző számlálása az esztendőnek” (99—102. l.) — „A köznépvélekedése” (102—104. l.) — „A vetni való magoknak megválasztásáról” (104—107. l.) — „A magnak bepácolásáról” (108—109. l.) — „A cserebogarak elvesztéséről” (109—111. l.) — „Mit kelljen a szántóvetőnek csinálni akkor, ha az időjárás a vetésben kárt tett?” (111—112. l.) — „Az égi tűz és mennykőütés eltávoztatásának módja” (112—114. l.) — „Hasznos értekezés minden rendű emberek egészségük, betegségük és halálra nézve” (114—116. l.) — „Történet” (116—119. l.) — „Az isteni gondviselés és mindenhatóság. Történet.” (119—123. l.) — A kötet legvégén három lapon: „Budán Konrád Adolf Hartleben könyvtárusnál következő új könyvek találatnak”.

A fenti felsorolásból is kiderül, hogy néhány fejezet, különösen a főrés-

ben (10—86. l.) mind tartalmában, mind módszerében emlékeztet a hagyományos csízióra. Áll ez még a „Toldalék” néhány szakaszára is (pl. 93—95., 112—114., 114—116. l.). Ennek ellenére a szövegben közvetlen összefüggés e *Száz esztendőről szóló kalendárium* és a magyar csízió között nem mutatható ki.

A *Száz esztendőre szóló újólag fordított, kijobbított és megőregbített kalendárium* címmel e mű újabb kiadása látott napvilágot „Pesten Eggenberger József könyvárusnál”, amely az 1805—1905 időkorre szól. A nyolcadrét alakú kötet 134 számozott és a végén hat számozatlan lapot tartalmaz, „Nyomtattatott Budán Landerer Anna betűivel” zárósorokkal (134. l.).⁴⁹ A két kiadás szövegének összevetése alapján megállapítható, hogy valóban igaz az, amit a cím feltüntet: a nagyfokú, közös eredetet bizonyító hasonlatosság ellenére nincs egyetlen szóról szóra azonos mondat. Sok esetben pedig jelentős bővítés, ill. kihagyás is észlelhető.

Rögtön az „Előljáró-beszéd”-ben kiegészítő érvként szerepel a bolygók hetes számának cáfolatára a legújabban felfedezettnek léte: „Ceresnek, mely 1801dikben és Pallasnak, mely 1802dikben találtatott fel az égben” (6. l.). Ugyanilyen, a kor természettudományos eredményével történt lépéstartásnak tudható be „A tehénhimlőről és annak beoltásáról” szóló új fejezet (146—149. l.), amely az angol Edward Jenner 1798-ban publikált írására támaszkodik. Ugyanakkor kritikus is az új kiadás, amikor a híres svájci matematikus, Leonhard Euler tévesnek bizonyult teóriáját, amely szerint a Föld mozgása észlelhetően gyorsul, ami a Nap felé tartó és katasztrófabá torkolló közelítésének jele, az előző kiadással (97. l.) szemben már tudatosan kihagyja. Ilyen és ehhez hasonló (pl. helyesírási) változtatások egész sora észlelhető a két kiadás között, amelyek részletes ismertetése azonban túlmutatna e tanulmány címében vállalt témán.

Inkább a csízióval és a *Száz esztendő kalendárium*-mal számításba vehető összefüggések vizsgálatára kell kitérni, megállapítható, hogy a két *Száz esztendőre szóló kalendárium* és Veszelszki munkája között csupán annyi az összefüggés, hogy szándékuk és módszereik megegyeztek. Mindegyik a naptárak és a csízió babonás jóslataival szemben természettudományi ismeretek segítségével igyekezett felvenni a küzdelmet. Törekvésük egyaránt az volt, hogy a szegény és tudatlan népet, mindenek előtt a parasztságot, a szó szoros értelmében „felvilágosítsák”. Ez a kor eszmeáramlatának is nevet adó tendencia ilyen gyakorlati módon is lefordítható volt a köznapok nyelvére. Így tehát a kiadványok mind joggal sorolhatók be a csízió ellenlábasai közé.

A 16—18. századi német agrárirodalomnak jellegzetes típusa volt az ún. *Hausväterliteratur*. A rendszerint terjedelmes, lexikonszerű munka foglalatá volt a mezőgazdasági és a ház körüli munkálatoknak. A felvilágosodott bécsi kormányzat a 18. század hatvanas éveitől a rendeletek egész során kívül — elsősorban német nyelvű eredeti nyomán — számos szakkönyvet is megjelentetett.^{49a} Ezek részben az említett *Hausväterliteratur*, valamint

49. Petrik II. 316. — OSZK jelzete: 821.436.

49a Kosáry Domonkos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1980, 638—639. l.

ún. mezőgazdasági kalendárium formájában, részben speciális témákról kiváló szakírók tollából készültek.^{49b}

A mezőgazdasági kalendáriumok, amelyek a csízióhoz legközelebb álltak, azonban igyekeztek egyben népszerűek is lenni. Így szükségszerűen távol álltak a kor tudományos élvonalától. A nagyobb kelendőség és az olvasottság biztosítása érdekében ügyesen ötvözték össze a tapasztalatokon nyugvó, gyakorlati ismereteket és a korábbi generációktól öröklött misztikus elemeket a felvilágosítást célzó ismeretterjesztéssel.

A fentiekben említett eszmék rugóin túlmenően azonban más, szorosabb összefüggés Veszelszki írása és a *Száz esztendőre szóló kalendárium*-ok között nem észlelhető. A *Száz esztendő kalendárium* ismertetéséből többször is kiderült, hogy Veszelszki ugyan elvben tudta, hogy mit akar, de hogy ezt milyen formában adja, mit vegyen be és mit nem, azt bizony szinte improvizációszerűen döntötte el. Egyrészt mindent bele akart írásába szuszakolni, amire csak szüksége lehetett az egyszerű embereknek, ugyanakkor önkorlátozással is kellett élnie, hiszen a túlságosan terjedelmes munka ára azok számára, akiknek azt szánta, szinte megfizethetetlen lett volna. Veszelszki nyilván több forrás igénybevételével, de maga állította össze munkáját.

Ezzel szemben a másik két százesztendő naptár ugyanannak a műnek két különböző kiadása, amely eredetileg nem magyar nyelven jelent meg. Az 1805–1905-re szóló mű címe ugyanis világosan kimondja, hogy „újólag fordított” műről van szó. Akad néhány támpont is, amely alapján meg lehet kockáztatni a következtetést, hogy milyen nyelvterületről származik ez a mű. A cserebogár pusztítására szánt receptet a *Lipsiai Tudós Újság* 1784. évfolyamából közölte (127. l.), míg a második „történet” 1763-ban Svájcban játszódott (116–119. l.). Így aligha kétes, hogy a százéves naptárak eredetije német nyelvű volt.

A két kiadás közötti szövegbeli eltérés és a későbbinek címe alapján joggal feltételezhető, hogy nem csupán a fordítás, de az azok alapjául szolgáló mű is két különböző kiadás volt. A korábbiiban egy helyen az olvasható, „hogy már ebben a században 1724. és 1744. esztendőben” (98. l.). Ez arra utal, hogy még a 18. században, vagyis 1801 előtt írták. Más helyen a francia forradalom során 1792-ben bevezetett új időszámításról esik szó (100. l.). Így az eredeti mű keletkezésének idejét 1792 és 1800 közé lehet helyezni.

Más kérdés a két magyar nyelvű kiadás megjelenésének éve, mert ezt egyik sem tünteti fel. A logikus az lenne, hogy az 1803-tól érvényes kalendáriumot az ezt megelőző esztendőben nyomtatták volna ki. Megerősíteni látszik ezt egyrészt a szöveg, ahol a zsidó időszámítás 5563. éve, azaz 1802. szerepel, mint „az idén” (101. l.). Másrészt a kiadvány végén álló könyvhirdetés legfrissebb tételét 1802-ben nyomtatták (124. l.) Az 1805-től érvényes kiadás végén helyet kapott a kiadó hirdetése „Tudósítás. Találtatik Eggenberger Józsefnek boltjában...” kezdettel. Itt azonban nem is egy 1806-os évszámot viselő kiadvány címe olvasható. Így jogosnak tűnik az a

feltételezés, hogy ez a könyv nem a várható 1804, vagy esetleg 1805. esztendőben, hanem csak 1806-ban készült el.⁵⁰

Érdekes, hogy mindhárom százéves naptárat nyomdával nem rendelkező pest-budai könyvkereskedő adta ki, jöllehet abban az időben a könyvek többségét, különösen a népkönyveket, a nyomdászok saját vállalkozásuként jelentették meg. Pesten Kiss István 1797-től, Eggenberger József 1801-től, míg Budán Hartleben 1802-től tevékenykedett. Így nem csupán egyetlen évtizeden belül három különböző kiadásban három különböző könyvkereskedő, de ráadásul valamennyi tevékenysége legelején adta közre azt a jószándékú és viszonylag igényes kiadványt az akkori társadalom alsóbb rétegei számára. A kevesebb jóslást, de több tudást nyújtó könyvek nem arattak olyan osztatlan sikert, amint ezt kiadói nyilván óhajtották és remélték. A babonáktól hemzsegő kalendáriumok, de maga a csízió is nem csupán ezekben az évtizedekben, de előtte és utána is tartós olvasótábort mondhatott magáénak, amely azután számtalan kiadása megjelenését biztosította. Ezzel szemben a százesztendős kalendáriumok csupán egyetlen további kiadásának emléke maradt fenn nemzeti bibliográfiánkban, amely az 1821—1921. közötti időszakra és mint „5. megjobbított kiadás” 1837-ben jelent meg Pesten ugyancsak Eggenberger-kiadásában.⁵¹ A fenti adatokból kikövetkeztethető, hogy a mű még legalább egy további alkalommal, 1821 táján is napvilágot láthatott, de a példányok eddig nyomtalanul eltűntek a bibliografusok szeme elől.

Folyvást tartó mezei és kerti kalendárium

A csízió ellenlábasaiként nyilvántartható, öröknaptárszerű kiadványok közé sorolható a *Folyvást tartó mezei és kerti kalendárium* is, amelyet Kassán először 1832-ben jelentetett meg Werfer Károly.⁵² A nyolcadret alakú és 184 lap terjedelmű kiadvány hónapok szerint csoportosított jótanácsokat tartalmaz a földművelők számára. Ez a tartalom és beosztás nagyon emlékeztet a Lippay-féle *Calendarium oeconomicum perpetuum*-ra. De míg a 17. századi szerző a mezei és kerti munkákat a hónapokon belül csak egyszerűen pontokba foglalta, addig a 19. századi kiadvány minden esetben nyolc csoportot alakított ki januártól decemberig: „I. Házi és udvari fog-

50. Lehetséges, hogy ennek az időbeli eltolódásnak az az oka, hogy az idegen nyelvű eredeti szólt az 1805—1905 időközre, amelyet azután a későbbi lefordítás után is megtartottak. Tudatosan nem került sor a nem magyar nyelvű, de rokon témájú kiadványok vizsgálatára, mégha azokat Magyarországon is nyomtatták. Szolgáljon erre a két következő példa: *Hundertjähriger Planeten-Kalender vom Jahre 1798 bis 1902, oder Kalender auf 104 Jahre. . . Nebst Wirtschafts- und Bauernregeln und einem Anhänge von nützlichen und unterhaltenden Erzählungen. Ofen (1798) Druck Univ. bey Diepolt.* (Petrik V. 212.) — *Neuester hundertjähriger Zeit- und Witterungs-Kalender vom Jahre 1819 an bis 1916. 6. verbesserte und ansehnlich vermehrte Auflage. Pesth 1819 Hartleben.* (OSZK jelzete: 164.923). A hatodik kiadás jelölése az utóbbi művön arra utal, hogy az ilyen jellegű kiadványok nem egyszer számos alkalommal is napvilágot láttak.

51. Petrik II. 316. — 8° 192 l.

52. Petrik II. 318. — OSZK jelzete: 238.462.

lalatosság. — II. Foglalatosság a faiskolában és gyümölcsös kertben. — III. Foglalatosság a szőlőben. — IV. Foglalatosság a zöldséges kertben. — V. Virágszoba, narancstermesztő és mulató kertbeli foglalatosságok. — VI. Szántóföldbeli és réti foglalatosság. — VII. Marha és méh tenyészet. — VIII. Halastó, vadászat és erdei foglalatosság.”

Ugyanezt a szöveget sorról sorra pontosan utánaszedték ugyancsak Kassán Werfernél már két esztendőre rá, vagyis 1834-ben,⁵³ ami egyértelmű jele a könyvsikernek. Ennek ellenére a mű más kiadásáról nem tud a magyar nemzeti bibliográfia. Több jel is utal arra, hogy nem Magyarországon írt műről van szó. Elég csak arra a rendkívül igényes és hazánkban általánosan gyakorlatilag aligha igénybevett tanácsokra gondolni, amelyek a „narancstermesztő és mulató kertbeli foglalatosságok”-at ismertetik, meglehetősen kiadósan. Ezek után nem jelentene meglepetést, ha ennek a névtelenül közreadott műnek eredetijét fel lehetne lelni valamelyik német nyelvű könyvben.

A csízó ellenlábasaként legutóbb ismertetett kiadványok már mind szervezesebb részét képezik a szorosabb értelemben vett, magyar, mezőgazdasági irodalomnak, így ebben az irányban továbbhaladni értelmetlen lenne, hiszen az egyre messzebb vinne az eredeti témától, a csízótól.^{53a}

Késői kritika

A fentiekben már szó esett a csízó 17.—18. századi kritikájáról. Nyilvánvaló, hogy minél meghaladottabbá vált a megmerevedett szövegű csízó, annál jogosabb, széleskörűbb és hangosabb lett annak bírálata. Ennek nyomán követése lépésről lépésre az egész 19. század során olyan messzemenő lenne, hogy arra nem lehet vállalkozni. Mégis az írások közül egyet érdemesnek tűnik kiemelni, hiszen a 19. század végén önálló kiadványként, teljes terjedelmében a csízót kritizálja. Sajátos ráadásul még annyiban is, hogy mondanivalóját verses formában adja elő: „A csízó minden bölcseségnek forrása, vagyis hogy kúrálta kódissá Panna asszony az ő egész falamiliáját? A magyar népnek versekben megírta Váradi Antal.” (16. ábra.)

Már a címből kiderül, hogy népieskedve a falusi lakossághoz kíván szólni, annak Budapesten elképzelt nyelvén (pl. „falamiliáját”). A 24 nyolcsoros versből álló „tanítóköltemény” arról, miként tette tönkre Csekő Panna asszony egész családja egészségét, azzal, hogy a csízó, ez „az istenverte, népbutító füzet, mely a garastokért ámitással fizet” tanácsait megfogadta, és annak pontos betartásával kuruzsolt, mert abban szentül hitt.

A „csízó” örve alatt Váradi általában a babonás, egészségi tanácsokat ostromozta, hiszen az általa a „csízó”-ból idézett mondatok abban nem lelhetők fel. Rendkívül primitív gyógyítási javaslatok ezek, amelyek olyan naivak és együgyűek, hogy azok még a magyar csízó — különben nem túl

53. Petrik II. 318. — OSZK jelzete: 311.900.

53a Ilyen pl. plessi Plessing József névtelenül kiadott és az ún. mezőgazdasági kalendáriumok csoportjába tartozó műve: *Magyar mezei és házi gazdaságnak kalendáriuma az esztendőnek 12 hónapjaira*, amelyet Weingand 1796-ban Pesten jelentetett meg (Petrik I. 869 és III. 111.).

130. SZ.

A CSIZIÓ

minden bölcseségnek forrása,
vagyis
hogy kúrálta kódissá Panna asszony az ő
egész falamiáját?

A magyar népnek versekben megírta
Váradi Antal.

MÉHNER VILMOS-féle KÖNYVKIADÓHIVATAL.
(Budapest, IV. ker., Egyetem-utca 4.)

16. ábra.

Váradi Antal írásának címlapja

igényes — színvonala alatt állnak. A cím is ennek megfelelően átalakított: „A csízio minden bölcsességnek forrása,” áll a csízio utóélete során használt „csízio minden jóslás tudománya” kifejezés helyett.⁵⁴ Váradi célja egyértelmű: el kívánta riasztani a primitív, babonás embereket az egészségre ártalmas kuruzslástól. Utolsó két sora így is szól: „Okuljanak ebből, akik elolvassák.”

Váradi Antalnak ez a csízio korholó, mindössze nyolc lap terjedelmű írása évszám nélkül, 1891—1892 tájt jelent meg Méhner Vilmos „Históriák, nóták” c. sorozatában, annak 135. tagjaként.⁵⁴ Váradi írása a kritikának egyik késői emléke, hiszen az eredeti csízio változatlan szöveggel ekkoriban jelent meg utoljára. Átdolgozásai, ill. utóélete során pedig már nem nyújtott olyan nagy felületet a bírálathoz, mint a korábbiakban.

A CSÍZIO UTÓÉLETE

A magyar csízio iránti érdeklődés lanyhulásával szükségesnek mutatkozott átdolgozása. Erre több alkalommal is sor került az első világháborút megelőző négy évtizedben, és mindegyik önálló kiadvány formájában készült.⁵⁵ Ez azonban a csízio agóniájának csak egyik változata volt. Másik megoldásként az kínálkozott, hogy a csízio néhány eleme került be más, hasonló jellegű munkába, annak kisebb-nagyobb alkotórészeként. Ez nevezhető a csízio utóéletének.

A népkönyvek sajátos csoportját alkotják a jövődélssel kapcsolatos munkák. Ide tartozik a sorsvetőkönyv,⁵⁶ az álmoskönyv és a csízio. Ezek a 16. század végén, ill. a 17. század elejétől mind több nyomtatott kiadásban láttak napvilágot magyar nyelven.⁵⁷ Hazánkban leghosszabb életűnek és legelterjedtebbnek ezek közül az álmoskönyv bizonyult. Miután az álomfejtésben hívóket nem befolyásolta túlságosan a természettudományoknak az elmúlt századokban elért rohamos fejlődése, az álmoskönyvek virágzása — a csízioval ellentétben — a 19. század végén sem szűnt meg. Közkeletveltsége módot nyújtott arra, hogy a szerkesztők beemeljék lapjaira a csízio — sőt a sorsvetőkönyv — még használhatónak tűnő elemeit. Jó példa erre az előző tanulmányban tárgyalt, Bálint-féle álmoskönyv, amely még a csízio átdolgozásának tekinthető.⁵⁸ Az álomfejtés a magyar csízio egyik, bár viszonylag rövid fejezete, így tartalmilag igen rokon művekről van tehát szó.

Az alábbiakban arra történik kísérlet, hogy ennek az utóéletnek jellegzetes formáiról és magáról az irányzatról átfogó kép alakuljon ki. Hangsú-

54. *Magyar könyvészet 1886—1900.* Szerk. Petrik Géza. I. Bp. 1908, 308, 908. l. — 40. jegyzet XIV. Bp. 1914, 851. has. — Az OSZK-ban található példányok jelzete: 14.821/135 — Ponyva 46/68 (2 pld.) — L. eleg. m. 685d és 873bd.

55. 3. jegyzet.

56. *Magyar Könyvszemle 1964*, 348—354. l. és 1966, 75—81. l.

57. Álmoskönyv: *Magyar Könyvszemle 1975*, 91—92. l. — RMK I. 643, sorsvetőkönyv: RMNy 747 — RMK I. 350, Sztripszky I. 1834/41, csízio; RMNy 643, 678, 684, 741.

58. 3. jegyzet.

lyozni kell — immár ismételt — hogy ennek során nem lehetett cél a teljesség. Az álmoskönyvek olyan sok változatban és annyi kiadásban készültek, különösen az első világháborút megelőző évtizedekben, hogy azok módszeres áttekintése külön feladatot jelentene, amelyre e cikk keretei között nem lehet vállalkozni. Ráadásul teljes mértékben áll e kiadványok rendkívül bizonytalan túlélésének gondja, amely már a csizióra is érvényes volt. Szinte bizonyosra vehető, hogy az álmoskönyvek jelentős többsége egyetlen példányban sem maradt meg. Tovább fokozza a gondot, hogy csak rendkívül kis számban található belőlük a kutatás részére hozzáférhető közgyűjteményekben. Ezek ugyanis sokáig „méltóságukon alulinak” tekintették az ilyen tudománytalan irodalom gyűjtését, ill. megőrzését. Az ezeket egykor még meggyőződéssel, vagy legalább is komoly érdeklődéssel forgató generációk eltávózása után az utódok érdektelennek és ezzel párhuzamosan értéktelennek minősítik az ilyen igénytelen külsejű kiadványokat. A sorsuk ennek megfelelően a pusztulás. Fokozza csak ezt a papír rossz minősége. Az olcsóság érdekében, amely pedig minden ponyvánál alapvető követelmény, általában a leggyengébb fajtára nyomtatták. A géppapír korában ennek tartalma állandóan nőtt, ami magában hordja a biztos pusztulást. A műveltebb rétegek által lenézett és nem ritkán írtott ilyen babonás nyomtatványok, mint amilyen a csizió vagy az álmoskönyv, szinte csak jelzésszerűen, rendkívül szórványosan maradtak fenn az utókorra.⁵⁹

Mégis remélhető, hogy az OSZK-ban hozzáférhető, zömmel kötelespéldányból származó, több tucat kiadvány és azok tanulmányozása — legalább is a csizió átalakulása és utóélete irányzatainak letapogatását illetően — elfogadható irányjelzőként használhatók fel az alábbi áttekintés során.

A csizió utóélete szorosan összeforrt a többi népi jóskönyv (sorsvetőkönyv, álmoskönyv stb.) sorsával. Így természetes, hogy megjelentetésére azok a kiadók vállalkoztak, akik ilyen jellegű írások közreadásával rendszeresen foglalkoztak. Általában igen jellemző, hogy a népkönyvek publikálása sajátos profilként alakult ki a korábbi századok nyomdászkiadójánál, ill. az utóbbi idők nyomda nélküli, immár önállósult kiadójánál. Ha tehát valaki ráállt ilyen ún. ponyvák közreadására, úgy az az ilyen jellegű nyomtatványok egész sorát — többnyire hosszú időn át — rendszeresen jelentette meg. A 19. században azután kialakult a már szinte csak kizárólag ponyvákkal foglalkozó nyomdai, ill. kiadói vállalkozó típusa is.⁶⁰

Nem is kell messzebb menni, elég csak a csiziót, ill. annak átdolgozásait szemügyre venni, rögtön kibukkannak a legfontosabb személyek, akik a korszak magyar nyelvű népkönyveit — beleértve persze a széphistóriákat is — legnagyobb számban adták közre. A 16. század utolsó három évtizedében ez a kolozsvári Heltai-féle nyomdára volt mindenek előtt jellemző. A következő század második negyedétől a 18. század elejéig ezt a feladatot különösen a lőcsei Brewer-cég látta el. Időrendben szinte törésmentesen

59. Érdekes, de egyben sajnálatos, hogy az álmoskönyvek milyen feltűnően nagy arányban hiányzanak ma az OSZK állományából. Aligha elhamarkodott ebből azt a következtetést levonni, hogy a népi jóskönyvek még a legutóbbi évtizedekben is viszonylag nagy érdeklődést keltenek egyes rétegekben.

60. Pogány Péter: *A magyar ponyva tüköre*. Bp. 1978, 293–297. l.

vette át e téren a vezető szerepet a budai Landerer-nyomda, amelyet a szabadságharc előtt már Gyurián, ill. Bagó neve fémjelzett, ez utóbbi azután egészen a század elejéig.⁶¹ A csízio átdolgozása kapcsán a 19–20. század fontos ponyvakiadói közül ismertetésre került Bartalits Imre, Müller Ignác és Bálint Lajos.⁶²

A fentiek után helyesnek látszott az álmoskönyvbe beemelt csízioelemek tanulmányozását is — legalább is a jelentősebbek esetében — kiadónként elvégezni. Erre kerül sor — időrendbe rakva — az alábbiakban. A kronologikus törekvés megvalósítását nehezítette, hogy bizonyosan csupán a kiadásoknak kisebbik részéről sikerült adatokat szerezni.

Wajdits József

A legrégebb keltezésű, álmoskönyvbe oltott csíziónak emlékét csupán a könyvészeti irodalom őrizte meg, példányra nem sikerült rátalálni. Ezek szerint Nagykanizsán Wajdits József a következő című kiadványt jelentette meg: *A legrégebb és legnagyobb egyiptomi álmoskönyv. Csízio, népszerű csillagszattal és több érdekes és hasznos olvasmánnyal bővített új kiadás.* A nyolcadrét alakú kötet terjedelme 224 lap volt. A nyomtatás évét a kiadvány nem tüntette fel, de arra 1876 és 1885 között került sor, mert Petrik Géza ebből az évtizedből regisztrálta, de már mint „új kiadás”-t.⁶³ Ugyanő és ugyanebből az időkörből e mű 222 számozott és 12 számozatlan lap terjedelmű másik kiadásáról is tudósított, amely ugyancsak évszám nélkül készült. A csízioval bővített álmoskönyvnek feltehetően sikere volt, mert 1886-ban 248 lap terjedelemben Wajdits újra megjelentette.⁶⁴

A hagyományos csízio önállóan megjelentetett átdolgozására röviddel a kiegészítést követően került sor: 1876-ból származik az ismert legrégebb kiadása.⁶⁵ Bár az említett Wajdits-féle kiadványok közül egyet sem sikerült kézbe venni, a fenti adatok alapján bizonyosnak látszik, hogy egyrészt a csízio önálló átdolgozására, másrészt annak álmoskönyvbe történt beillesztésére szinte egyidőben került sor. A halódó csízio életben tartására tehát minden lehető kísérlet megindult, még pedig csaknem évre pontosan azonos időpontban. Az átdolgozásra Bartalits Imre tett kísérletet, az álmoskönyvbe való átmentésnél pedig az alábbiakban ismertetésre kerülő (Bucsánszky-) Rózsa, továbbá a Méhner-cég nagyszámú kiadványa emelendő ki. Ezzel — az eredeti csíziohoz ragaszkodó és ott már tárgyalt Bagóékkal együtt — felsorolásra is kerültek az első világháború előtti évtizedek legtöbb magyar nyelvű ponyvakiadványát megjelentető pest-budai cégek.⁶⁶

61. 1. és 2. jegyzet.

62. 3. jegyzet.

63. *Magyar könyvészet 1876–1885.* Szerk. Petrik Géza. II. Bp. 1890, 7. l. — Ez még a 144 lap terjedelmű „közép kiadás” és a 48 lapból álló „kis kiadás” adatait is közli.

64. 54. jegyzet I. 14. l.

65. 3. jegyzet.

66. 60. jegyzet.

A világháború előtti fél évszázadban talán a legtöbb, magyar nyelvű népkönyv kiadójaként a „Rózsa Kálmán és neje” cégmegjelölést viseli. A „nej” Bucsánszky Alajos leánya volt. Az apa a kiegyezés évében vette meg a nagy múltú Trattner–Károlyi nyomdát Pesten.⁶⁷ 1877-től már lánya, ill. veje, Rózsa Kálmán nevével jelentek meg a népszerű ponyvakiadványok, közöttük természetesen álmoskönyvek is. Különböző bővítményekkel az utóbbiaknak két változata ismeretes: a terjedelmesebb, amelyben a tíz ívnek jelzése *Legnagyobb álmoskönyv* és a rövidebb négy íven.

A nagyobb változatról ismeretes az 1888-ban készült kiadás,⁶⁸ amely 148 számozott és 12 számozatlan lapból áll. Címe: *Legújabb és legjobb egyiptom–chaldeai nagy álmoskönyv... Függelékül... a planeták magyarázatával mindkét nemű személyek számára stb., stb.* A fentiekben erősen rövidített, az eredetiben igen hosszú cím viszonylag kevés részletből összeállított álmoskönyvet vezet be: Elöljáró beszéd (2.) — [Álmoskönyv] (3–95.) — Jegyzéke a szerencse- és szerencsétlenségi napoknak (96.) — [Lottó-tanácsadó] (97–139.) — A planeták magyarázata mindkét nemű személyek számára (140–143.) — A mindennapi éhomra való prüszentések fejtegetései (144–145.) — Más (145–146.) — Az álomról (147.) — Az embernek életéről közönségesen (148.) — Az álmoknak képbeli ábrázolásokban való előadása. [149–160.]

A fentiek közül három részlet hozható kapcsolatba a csízióval. „A planeták magyarázata” nem mutat szövegösszefüggést a csízióval, ellenben pontosan azonos az alább bemutatásra kerülő, Méhner-féle nagy álmoskönyv német kiadásában olvashatóval. „Az álomról” szinte szóról szóra, míg „Az emberek életéről közönségesen” c. fejezet kihagyásokkal viszonylag pontos átvétel a hagyományos magyar csízióból.⁶⁹

A Rózsa-féle kisebb álmoskönyv címe *Legújabb egyiptomi álmoskönyv*, amelyet az 1901–1910. évközből regisztrál a nemzeti bibliográfia egy alkalommal az 1907. esztendőből.⁷⁰ Az OSZK-ban nem csupán ez, de három további kiadása is megtalálható. Ezek a következő évszámot viselik: 1892,⁷¹ 1092 (tévesen 1902 helyett),⁷² 1905,⁷³ 1907.⁷⁴ A négy nyomtatvány összevetése alapján megállapítható, hogy azok pontosan arról a szedésről ké-

67. 60. jegyzet.

68. OSZK jelzete: Ponyva 26/135.

69. Ismeretes ennek szlovák nyelvű változata is, amelynek szövege megfelel ennek a Rózsa-féle nagy magyar álmoskönyvnek. Címe *Najnowssi a najlepssi egyptsko-chaldejský wel'ky snár*. 1899. évi kiadásának jelzete az OSZK-ban: Phys. 1567a. — *Allerneuestes und allerbestes egyptisch-chaldäisches grosses Traumbuch* címmel német változata is ismeretes, amely szerkezetében és válogatásával némileg eltér a magyar, ill. szlovák változattól. Sok vonatkozásban közelebb áll ez a későbbiekben ismertető Méhner-féle nagy magyar álmoskönyvhöz, mint a Rózsa-féléhez. Az 1908. évi Rózsa-féle német kiadásának OSZK jelzete: Phys. 1665aa.

70. *Magyar könyvészet 1901–1910.* Szerk. Petrik Géza. I. Bp. 1917, 19. l.

71. OSZK jelzete: Ponyva 28/34.

72. OSZK jelzete: Ponyva 34/51.

73. OSZK jelzete: Phys. 578na.

74. OSZK jelzete: Phys. 578hm.

szültek, csupán a címlapot szedték mindig újra meg újra eltérő évszámmal. Az első kettő (1892, 1902) címlapján látható és már igen elkopott kép a lottózókról 1905-ben és 1907-ben azonos kompozícióban ugyan, de már új rajzolat formájában került reprodukálásra.

Az ívjelzés nélkül 48 számozatlan lap tartalma a következő: Tanúság [2.] — Az éjjeli látomásoknak, jelenéseknek, álmoknak magyarázatja és értelme [3—34.] — Szerencse tábla [34.] — Álommagyarázó képek [35—46.] — Az emberi tulajdonságokról a természetből vett alapon [46—47.] — A mindennapi éhomra való tüsszentéseknek fejtegetései így következnek [47—48.]. Ezek közül a csízióval tartalmi összefüggésben „Az emberi tulajdonságokról” c. rész áll, amely azonos az alábbiakban ismertető nagy Méhner-féle német álmoskönyvben található szöveggel, de a csízióval közvetlenül nem áll kapcsolatban.⁷⁵

Méhner Vilmos

Az 1872-ben Pesten alapított Méhner-cég egyike volt a hazai népkönyvek legjelentősebb kiadóinak, amely azután 1895-ben beolvadt a Franklin Társulatba. A jólcsengő „Méhner” megjelölést azonban a ponyvakiadványokon a Franklin Társulat még évtizedeken át használta.⁷⁶ Nem csodálható tehát, hogy álmoskönyvek egész sora jelent meg Méhner Vilmos nevével. Ezek közül két csoport alakult ki, amelyben a csízió témáival érintkező szövegrészek is találhatók: a 160—180 lap terjedelmű nagy, valamint a mindössze 48 lapot tartalmazó, kis álmoskönyv.⁷⁷

A legrégebbi adatokat a nagy Méhner-féle álmoskönyvről a nemzeti bibliográfia e század első évtizedéből jegyezte fel.⁷⁸ Eszerint a *Legteljesebb, új, képes, perzsa—egyiptomi nagy álmoskönyv* év nélkül 166 lap terjedelemben jelent meg Méhnernél. Ezzel párhuzamosan került regisztrálásra a *Legújabb, új, képes, perzsa—egyiptomi nagy álmoskönyv Nostradamustól* 175 lapon Nagy Sándor nyomdájából ugyancsak év nélkül.

Az előbbiből szerencsére az OSZK ma is őriz egy darabot, amelyet a Franklin Társulat 1905. évben első negyedévi kiadványai között szolgáltatott be kötelespéldányként.⁷⁹ Már némi gondot jelent a másik kiadvány azonosítása. Az OSZK régi katalógusában nyoma van egy Nagy Sándor-féle nyomdában Méhner Vilmos számára készített, 175 lap terjedelmű álmos-

75. Akárcsak a nagy, ugyanúgy a kis, Rózsa-féle álmoskönyveknek is vannak idegen nyelvű változatai. *Nova egiptuska sanjarica sa tumačenjem* címmel horvátul is kiadták a magyartól némileg eltérő beosztásban és némi bővítéssel. Az 1911. évi kiadás jelzete az OSZK-ban: Phys. 1534j. A szlovák nyelvű változatból kimaradt a magyar csízióra emlékeztető „Az emberi tulajdonságokról” c. rész. Címe: *Nový egyptský aneb syn vykládačův knižka*. 1901. évi kiadásának jelzete az OSZK-ban: Phys. 1567b.

76. 60. jegyzet 316, 319. l.

77. A Franklin Társulat a Méhner-féle népkönyvek sorában pl. a harmincas évek közepén kétféle álmoskönyvet hirdetett: egy nagyobbat 1,60 P-ért és egy kisebbet 36 fillérért (l. OSZK Ponyva 79/53 borítékán).

78. 70. jegyzet.

79. OSZK jelzete: Phys. 578hj. — Ezen szerepel Nostradamus neve is, ami azonban nem okozhat komoly gondot, hiszen a régebbi bibliográfiák pontossága általában meglehetősen sok kívánnivalót hagy maga után.

könyvnek, de a címben eltérés mutatkozik, mert az is a „Legteljesebb, új” kezdetű volt. Miután a példány⁸⁰ ma már nem található, csak találgatni lehet, hogy valóban két kiadvány készült, vagy pedig csak valahol elírás történt. Ez utóbbit megerősíteni látszanak a kezdőszavak: a bibliográfiában olvasható „Legújabb, új” kezdet felesleges ismétlésnek tűnik.

Visszatérve a példányban is hozzáférhető, 1905. évi kiadáshoz, érdemes áttekinteni, hogy az álmoskönyvet ebben milyen kiegészítésekkel látták el. A kötet tartalma — a lapszámra történő hivatkozással — a következő: Előszó. (2.) — Álommagyarázatok abc-rendben. (3—104.) — Képekben kifejezett álmok. (104—11.) — Jegyzéke a szerencsés és szerencsétlen napoknak. (112.) — Csillagjósolás hónapok szerint mind a két nem számára. (113—116.) — A kártyavetés mestersége. (117—118.) — A holt betű néha élő igazság, vagy: Szabó András szerencséje. Igaz történet. Írta: Gaál Mózes. (119—127.) — A méz gyógyító ereje. (127—128.) — Amit közösen szereztek. (128—129.) — Az állatok betegségére való szavatosság. (129—130.) — Vadászati és halászati tilalmi időszakok. (130—131.) — Mit nem szabad lefoglalni adóba a gazdák házánál? (131—132.) — Időjárási tapasztalatok. (132—133.) — Végrendelet. (133.) — Mit kell tudnunk a kölcsönvevéről. (134—135.) — Ha végrehajtanak. (135—137.) — Aki a nyomor felé siet, vagy: Balázs András szomorú históriája. (137—145.) — A mi a segítő pénztárunk. (145—148.) — Milyen iskolákat járhat a földművelő ember? (148—150.) — Gazdasági közmondások. (150.) — A gazda barátai. A hasznos madarak. (150—153.) — A hernyó, amiből haszon van. (153—154.) — A beteljesedett álom. (155—160.) — Jó mondások. (160.) — Kosaras Bakó Lóriné, avagy: A gyilkos útja. A jó magyar népek írta: Benedek Elek. (161—166.)

A fentiekből kiviláglik, hogy az álmoskönyv bővítése igen sokoldalúan történt. Gaál Mózes és Benedek Elek tanulságos históriájától kezdve a nehéz anyagi és kulturális helyzetben levő parasztság felemelését célzó intézmények propagálásán keresztül az oly annyira szívesen olvasott jövendölésekig rendkívül széles a skála. A csízióval való összefüggés természetesen csakis a jóslásokkal kapcsolatban kereshető. Ezek közül a „Csillagjósolás hónapok szerint mind a két nem számára” csak tartalmi kapcsolatra utal, de szövegyszerű, közvetlen összefüggés nem mutatható ki. Az „Időjárási tapasztalatok” mondatainak egy része emlékeztet a csízió „Parasztembernek regulái”-ban olvashatókra.

A Méhner-féle nagy álmoskönyvnek évszám nélkül, 1923-ban napvilágot látott kiadását a korabeli könyvkereskedelem részére készült összeállítás regisztrálta.⁸¹ A 160 lap terjedelmű kiadványból azonban nem található példány az OSZK-ban.

Úgyancsak a két világháború között készülhetett a szintén évszám nélküli Méhner-féle nagy álmoskönyv, amelynek egy példányát őrzi az OSZK.⁸² Míg az előbbieken említett 1923. évi kiadás címében — akárcsak

80. OSZK jelzete: Phys. 578j.

81. *Magyar könyvészet 1921—1923.* [Szerk. Pikler Blanka.] Bp. 1924, 317. l.

82. OSZK jelzete: 313.230.

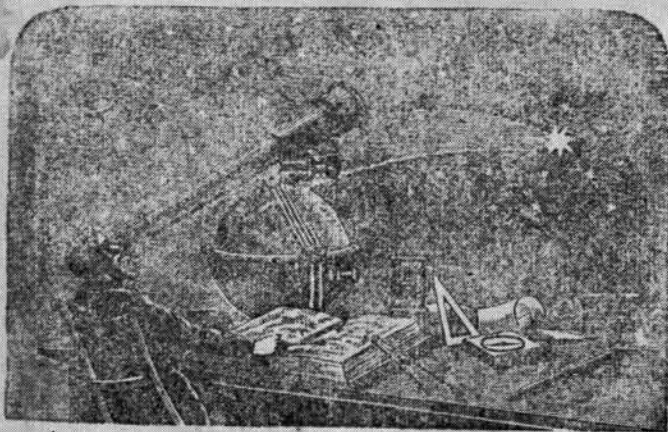
LEGTELJESEBB, ÚJ KÉPES
PERZSA-EGYPTOMI
NAGY ÁLMOSKÖNYV

*A legrégebbi adatokból és a legújabbban feltalált
hírneves chaldeai, perzsa és egyiptomi bölcssek
kézirataiból összeállítva.*

FÜGGELEKÜL:

CSIZIÓ

VAGYIS MINDEN JÓSLÁS TUDOMÁNYA

MÉHNER VILMOS-féle KÖNYVKIADÓHIVATAL

17. ábra.

A Méhner-féle nagy álmoskönyv címlapja

elődei — viselte Nostradamus nevét,⁸³ a következőkben ismertetésre kerülő kiadvány ebben eltér elődeitől, mert helyette a „Csizió, vagyis minden jóslás tudománya” szavakkal fejezi be a címet, amely alatt 54×84 mm méretű képen munkaasztal mellett ülő távcsöves csillagász látható (17. ábra). Összevetve ezt a nyomtatványt a fentiekben részletesen ismertetett 1905. évi kiadással, a következő azonosság, ill. eltérés állapítható meg. Az „Előszó” teljesen, míg az „Álommagyarázatok abc-rendben” csaknem azonos. Elmaradt a későbbiekben a „Képekben kifejezett álmok” és a „Jegyzéke a szerencsés és szerencsétlen napoknak”. A két következő rész — ha jóval hátrább téve is — de pontosan átvételre került: „Csillagjóslás hónapok szerint mind a két nem számára” (133—137.) és „A kártyavetés mestersége” (164—165.). Az 1905. évi kiadvány összes többi része elmaradt. A címben érzékelhető változtatás tehát jelentős tartalmi átalakítással párosult.

Miután azonos szöveggel és illusztrációval, de más szedésben ugyancsak évszám nélküli, de 170 helyett 180 lap terjedelmű kiadása is ismeretes,⁸⁴ érdemes a „csizió” szóval jelölt függelék tartalmát együttesen áttekinteni. Ezt megelőzően azonban szükségesnek tűnik a két kiadás legalább hozzávetőleges datálása és sorrendjüknek megállapítása. A 170 lap terjedelmű helyesírása (arcz, czél stb.) és tipográfiája régiesebb, mint a 180 laposé (arc, cél stb.). Méhner nevével 1935. évvel bezárólag jelentette meg naptárait a Franklin Társulat. Miután a nagy álmoskönyv átdolgozására 1923. esztendőket követően került sor, de még Méhner cégérével, a két kiadás e két év között jelent meg: előbb 170, majd 180 lap terjedelemben.

„A csizió, vagyis minden jóslások tudománya” című függelék tartalma tehát a következő: (Az első lapszám a régebbi, a másik a későbbi kiadásé.) Előljáró beszéd (117—118., ill. 124—125.), A csillagjóslás eredete és mibenléte (118—119., ill. 125—127.), A csillagjóslás a múltban és jelenben (120—123., ill. 127—131.), A horoszkóp. (Születési csillagkép.) (123—129., ill. 131—136.), A csillagképek, házak és bolygók jelentése (129—132., ill. 136—140.), Csillagjóslás hónapok szerint mind a két nem számára (133—137., 141—145.), Arcisme. (Fiziognómia.) (138—150., ill. 146—158.), A kézből való jóslásról (150—163., ill. 158—172.).

Az „Előljáró beszéd”-ben szó esik a „világháború”-ról, amely csak megerősíti a fentiekben tett datálást. Különben is figyelemreméltó ennek szövege, mert az rendkívül jól jellemzi a csizióval, de általában a népies jóskönyvekkel kapcsolatos álláspontot e század huszas-harmincas éveiből. Íme néhány idézet belőle: „A téves eszmék, babonák és ábrándok ezen óriási s nagyon tarka tömegéből sok még máig is fenn tudta magát tartani. Fennmaradtak pedig azért, mert egy-egy részletük, eltekintve a közreműködő átörökölt hajlamoktól, többé-kevésbé valószínűnek bizonyult. Másrészt mivel a belőlük kisarjadzott igazi tudományok, mint pl. a csillagjóslásból eredő csillagászat, az alchimiából származó vegytan ... még ma is bizonyos érdeklődést keltenek egykori őseik iránt.

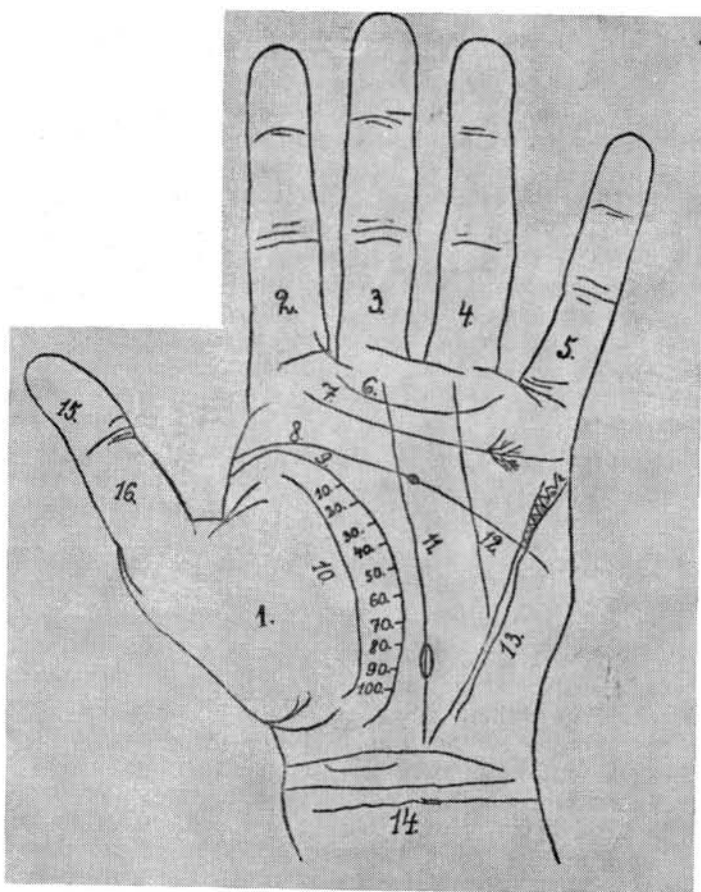
83. Ez a hivatkozás természetesen a vásárlók érdeklődését volt hivatott megnyerni, mert szövegszerűen semmi sem került átvételre a neves, 16. századi, francia jóslásból. Az is lehet, hogy az összeállító kívánta magát e híres névvel jelölni.

84. OSZK jelzete: OB 39.296.

A világháború alatt a szinte megpattanásig felcsigázott idegzet a rákövetkező lelki válságok nyomán a csillag-, arc- és kézjósítás, valamint egyáltalán az úgynevezett titkos tudományok iránti érdeklődés és az azokkal való foglalkozás csaknem világszerte újból feltámadt.

Bizonyos azonban, hogy napjainkban az emberek legnagyobb része a csillag-, arc- és kézjósítást már nem veszi komolyan, és hogy ezekben éppúgy, mint például a tréfás talányok megfejtésében, a kártyavetésben, vagy más hasonló társasjátékban pusztán szórakozást keres, és akárhányszor talál is. Viszont tagadhatatlan, hogy vannak, bár csekély számban, olyanok is, akik e jósló tanokban, mint később látni fogjuk, komoly és teljes meggyőződéssel hisznek. Ha az olvasó az alábbiakban szórakozást és szórakoztató eszközt is talál, célokat értem.”

A csízó utóéletét olyan plasztikusan jellemző eme mondatok, amelyek

18. ábra.

Illusztráció a tenyérjósításhoz a Méhner-féle nagy álmoskönyvben

hangvétele (egyes szám első személy) meglehetősen szubjektív, feltehetően ugyanattól a személytől származnak, aki magát három fejezet végén is⁸⁵ „B.H.” szignóval jelölte magát. Valószínű, hogy ő volt az, aki a Méhner-féle nagy álmoskönyvet a húszas években átdolgozta. Ennek során csupán témaválasztásban közelített a csizióhcz. Az érintkezési pontok a következők. A „Csillagjóslás hónapok szerint mind a két nem számára”, amely a korábbi Méhner-féle nagy álmoskönyvből változatlanul került átvételre. „Arcisme. (Fiziognomia.)” és „A kézből való jóslásról.” A legutóbbi fejezetet 110×80 mm méretű tenyérrajz illusztrálja (18. ábra).⁸⁶

„A csizió, vagyis minden jóslások tudománya” c. függelék tehát — ha lehet — még általánosabb témakört ölel fel, mint az eredeti csizió. A horoszkóp beemeléseivel még az eddigieknél is szélesebb körű, asztrológiai népkönyv összeállítására került sor. Úgy tűnik, hogy ennek a korszerűsítésnek — legalábbis ideig óráig — sikere volt nemcsak a földműves, de most már a mind fontosabb vásárlóréteget képező városlakó munkásság körében is. Tartós érdeklődés mutatkozhatott irányában még az Újvilágban is, ahol a később készült kiadásnak utánnomására — feltehetően az ötvenes években — sor került. A Méhner-féle népkönyvek nagy számban kerültek át Amerikába is a kivándorlással párhuzamosan,⁸⁷ későbbi utóéletük ott ezért könnyen érthető.^{87a}

A szövegnél maradandóbbnak bizonyult a Méhner-féle nagy álmoskönyvek borítékát díszítő címlapkeret, amely 1905-ben ugyanaz, mint a kb. félévszázaddal későbbi amerikai utánnomásban (19. ábra), de a szedett részek minden alkalommal változtak benne.

Ismeretes a Méhner-féle nagy álmoskönyvek német változata is. 1894-ben köteleispéldányként beszolgáltatót egyik kiadása, amely a *Grosses, vollständiges, illustrirtes, persisch-egyptisches Traumbuch* címet viseli, összeállítójaul ugyancsak „Nostradamus”-t jelöli meg.⁸⁸ A kötet tartalma, de legtöbb esetben szövege is a már ismertetett, Rózsa-féle, nagyobb, magyar álmoskönyv német változata.⁸⁹ Méhner e nagy, német álmoskönyve Nagy Sándor nyomdájában készült. Ismeretes e műnek másik, ugyancsak évszám nélküli kiadása is, amelyet Rudnyánszky Antonia műhelyében állítottak elő.⁹⁰ Feltehetően ez utóbbit nyomtatták korábban, mert Rudnyánszky 1869 és 1895 között adott be köteleispéldányt, míg Nagy Sándor csak 1893-tól. Jogos tehát a feltételezés, hogy az ezekkel összefüggő Méhner-féle nagy álmoskönyvnek a csizió egyes témáival bővített változata magyarul már a múlt század végén is megjelent, ha példányra belőle nem is sikerült bukkanni.

A Méhner-féle kis álmoskönyv címe *Valódi egyiptomi álmoskönyv*. A nemzeti bibliográfia 1901-ből regisztrálta ezt, mint Nagy Sándor nyom-

85. 132, 150, 163. lapon.

86. 154, ill. 163. lapon — 18. ábra.

87. 60. jegyzet 319. l.

87a Figyelemre méltó, hogy USA, ill. Kanada megjelölésű, magyar nyelvű álmoskönyveket még a legutóbbi években is állandóan hirdetnek a külföldi könyvkereskedők.

88. OSZK jelzete: Phys. 1665w. — Lendvay Imre: *Az álmoskönyv*. Bp. 1941, 57. l.

89. Rózsa 1888-ban készült kiadásával volt összevethető. = 68. jegyzet.

90. OSZK jelzete: Phys 1362i.

19. ábra.

A Mészner-féle nagy álmoskönyv borítéka

tatványát.⁹¹ Ez évben szolgáltatta be kötelezpéldányként e címmel, de évszám, ill. lapszám nélkül a Franklin Társulat ezt a kis, Méhner-féle bővített álmoskönyvet Nagy Sándor nyomdájából. 48 számozatlan lapjának beosztása a következő:⁹² Tanulság [2.] — Az éjjeli látásoknak, jelenéseknek, álmoknak magyarázata és értelme [3–34.] — [Cím nélküli vers az álomról] [34.] — Csillag-jóslat nők számára az égi jegyek szerint [35–39.] — Álommagyarázó képek [39–46.] — A mindennapi éhokra való tüszzenéseknek fej-

20–31. ábrák.

Az állatövi jelek sorozata a Méhner-féle kis álmoskönyvben

91. 70. jegyzet.

92. OSZK jelzete: Phys. 5781.

tegetései így következnek [47.] — Fizetési- és munkadíj-kiszámítási tábla [48.]. A fentiekből kitetszik egyrészt, hogy e kis álmoskönyv a nagynak számos részét elhagyta, ill. még a meghagyottakat is átalakította. A csízióval kapcsolatba hozható szövegrész egyedül a „csillagjóslat”. Ebben teljes eltérés mutatkozik a Méhner-féle kis és nagy álmoskönyv között, mert amíg a nagy mindkét nem, addig a kicsi csupán a nők számára közöl jóslatokat. Ráadásul ez utóbbiak szövege is teljesen eltérő egymástól, de a csíziótól is. A 12 csillagkép, amely a kis álmoskönyv „csillagjóslat” szövegét illusztrálja, kettős négyzetes kereten belüli kettős körben látható (20—31. ábra).⁹³

1904-ben pontosan azonos szöveggel és beosztásban, ill. illusztrációval, de új szedésben újra megjelentették „Kis Álmoskönyv” ívjelzéssel.⁹⁴ Az OSZK katalógusában még olvasható adat egy másik, ugyancsak 1904. évi kiadásról, amely azonban már nem található ma meg a könyvtár állományában.⁹⁵

Akad még egy további kiadás is ebből a Méhner-féle kis álmoskönyvből.⁹⁶ Ezt már nem Nagy Sándor műhelyében, ahol a Méhner-féle kiadványok 1907-ig készültek, hanem a Franklin-nyomdában állították elő. A 41 számozott és hét számozatlan lapból álló kiskönyv szövege és beosztása eltérést mutat a korábbiakhoz képest. Ezek alapján feltehető, hogy a kisebb álmoskönyv átdolgozására is — a naggyal párhuzamosan — a húszas években került sor. Ennek során a korábbi „Tanulság” helyére új szövegű „Előszó” került. Elhagyták a kiadvány két zárófejezetét a trüsszenésről és a kiszámítási táblát. A csízióra egyedül emlékeztető „csillagjóslat” bizonyos módosulásokon esett ugyan át, de lényegében azért megmaradt. A csillagképek továbbra is változatlan formában szerepelnek (20—31. ábra).

Eisler G.

Nagy álmoskönyv és ezer jó tanácsadó . . . írta a 120 éves öreg Földvári Álmos bácsi címmel és „hatodik kiadás” megjelöléssel jelent meg 1916-ban Eisler G. kiadásában a Codex nyomdában készült 76 számozott és négy számozatlan lapból álló kis kötet. A korszak nemzeti bibliográfiájában is megtalálható ez a kiadás,⁹⁷ amelyből példányt is őriz az OSZK.⁹⁸ A korábbi öt kiadásnak azonban nyoma sincs a könyvtár mai nyilvántartásaiban, az 1886—1900. évek összefoglaló bibliográfiájában azonban *Legtökéletesebb új nagy álmoskönyv* címmel olvasható egy 1894-ben, ugyancsak Eisler által kiadott 160 lap terjedelmű könyv.⁹⁹ Peldány nem volt belőle az OSZK-ban fellelhető, de feltételezhető, hogy ez volt az első Eisler-féle nagy álmoskönyv, amelyet azután 1916-ban immár hatodszor adtak közre.

93. Ezek a képek mutatnak talán legtöbb hasonlatosságot a csízió hagyományos illusztrációival.

94. OSZK jelzete: Phys. 578hi.

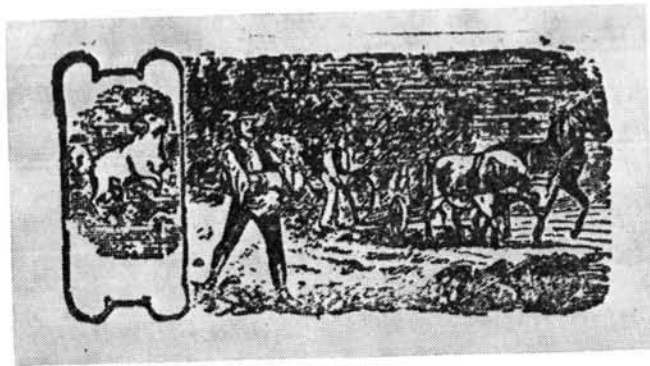
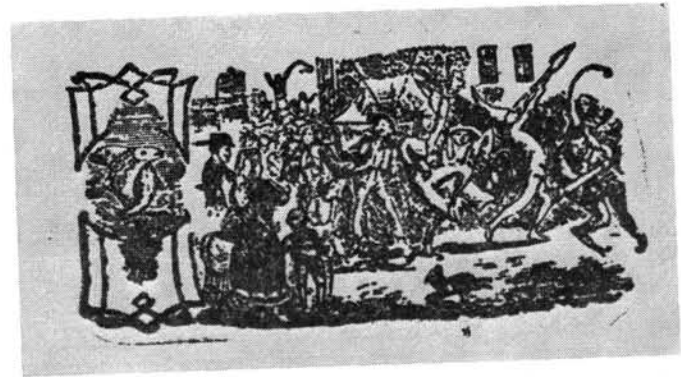
95. OSZK jelzete: Phys. 578la.

96. OSZK jelzete: 818.462.

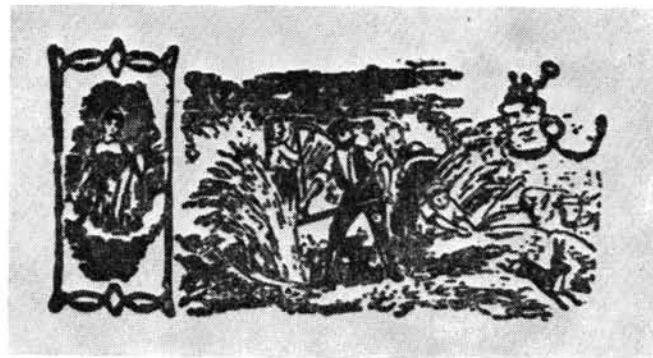
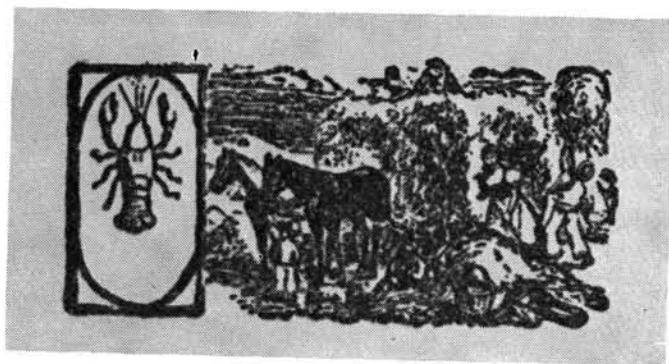
97. *Magyar könyvészet 1911—1920.* Sajtó alá rendezte Kozocsa Sándor. I. Bp. 1939, 284. l.

98. OSZK jelzete: Phys. 913tk.

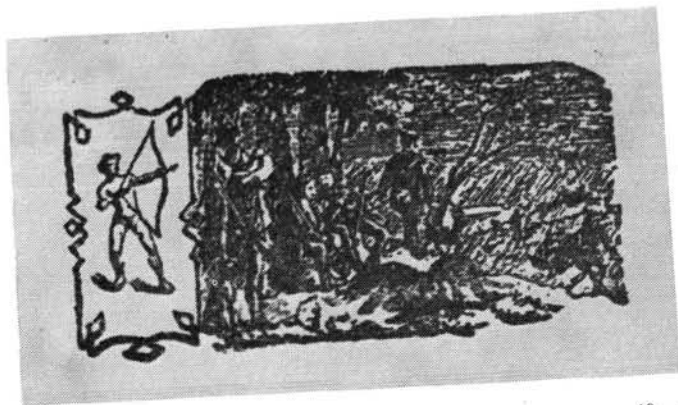
99. 54. jegyzet I. 14. l.

32—35. ábrák.
Hónapképsorozat Birónál és Eislernél

36—39. ábrák.
Hónapképsorozat Bírónál és Eislernél

40—43. ábrák.
Hónapképsorozat Bírónál és Eislernél

44. ábra.
A Földvári-féle álmoskönyv borítéka

**Csiziós, képes nagy
ÁLMOSKÖNYV
és
ezer jó tanácsadó**

A legrégebb egyiptomi, perzsa,
görög és római történelmi ku-
tatások, néphagyományok és
mondák, no meg a sa át jó
öreg tapasztalatai alapján írta:

a 120 éves öreg Földvári Álmos bácsi

VII. KIADÁS.

MAGYAR KÖNYVKIADÓ
Budapest, VIII., Kölcsey-utca 4.

45. ábra.

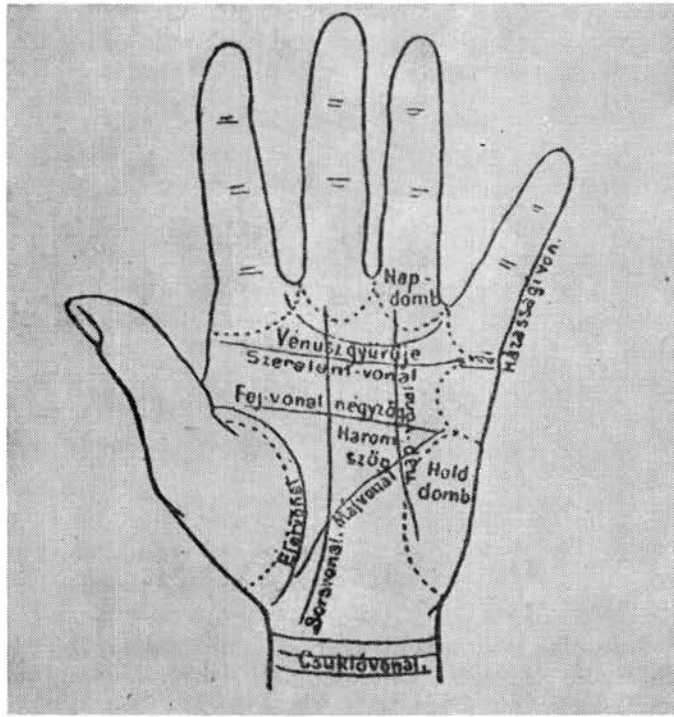
A Földvári-féle álmoskönyv címlapja

Visszatérve erre az 1916. évszámú kiadásra, az említett példányt a nyomda 1924-ben szolgáltatotta be kötelezpéldányként, így azt tehát nyolc évvel korábbi évszámmal ekkor nyilván újra lenyomatták. A kiadvány tartalma: Előszó (3—4.) — Az álmok megfejtéséről (5—6.) — Az álmok magyarázata (7—52.) — Szerencsés és szerencsétlen napok (53.) — A hónap jelentőségei (54—61.) — Csillagászati évszakok (62.) — Nap- és holdfogyatkozások (62.) — A kártyavetés művészete (63—64.) — A planétákról (65—67.) — A nap kezdete (68.) — Az időjósítás a holdfényből (68.) — Jósítás a kézből (68—73.) — Babonás dolgok (74—75.) — Tüsszentések felkeleskor (75.) — Színek félálomban (76.) — Mikor lesz időváltás? [77—78.] — A ló nevelése és ápolása [78—80].

A fentiekből kiviláglik, hogy e kiadványban nem kevesebb, mint kilenc fejezet is tartalmi kapcsolatban áll a csízióval. Elolvasásuk után azonban megállapítható volt, hogy ezek közül mindössze három szövege származik közvetlenül abból: „A nap kezdete”, „Az időjósítás a holdfényből” és „Mikor lesz időváltás?”. Az első két rész már magában a csízióban is rövid, itt azután további kihagyásokat is szenvedett. Ennek ellenére eredete felismerhetetlen: a csízió „A napnak kezdetéről”, „Jövendő időnek állapotja” és „Paraszt embernek regulái” c. fejezetei. A legutóbbiból viszonylag csak kevés került átvételre. Az Eisler-féle álmoskönyv többi, hat része csupán tartalmi összefüggést mutat a csízióval, de már sokkal modernebb fogalmazásban. További, kisebb kapcsolat azonban még így is megfigyelhető. Így „A hónap jelentősége” c. részben minden hónap végén olvasható adatok (pl. a holdhónap és a nappalok, ill. éjszakák hossza) megfelel a csízióban olvashatókkal. E fejezet illusztrálására szolgáló 12 illusztráció mérete átlagosan 35×72 mm: bal oldalán külön áll a csillagkép, a jobb oldalon pedig a nagyobb hónapkép (32—43. ábra). Ezek azonosak a következőkben ismertetendő Bíró-féle nagy álmoskönyvben találhatóakkal, bár név szerint sem a nyomda sem a kiadó nem azonos a két kiadványban.

Az Eisler-féle nagy álmoskönyv a továbbiakban is kapósnak bizonyulhatott, és a *120 éves öreg Földvári Álmos bácsi örökifjúnak*, mert az utóbbi nevével évszám nélkül 1944-ben a Magyar Könyvkiadó hetedik kiadásban jelentette meg új borítékban a címében is módosult *Csíziós képes nagy álmoskönyv*-et (44—45. ábra).¹⁰⁰ Összevetve ezt a hetedik kiadást a fentiekben említett hatodikkal, megállapítható, hogy a címlaptól eltérően az első 64 lap azonos szedésről készült. Feltehető, hogy 1916-ban nagyobb mennyiséget nyomtattak ebből, amelyet azután előbb 1924-ben változatlan évszámmal, majd húsz évvel később címlapváltozat formájában jelentettek meg. Úgy tűnik, hogy e régi nyomat utolsó, ötödik ívéből nem állt már megfelelő mennyiség rendelkezésre 1944-ben, így annak szövegét újraszedték, ill. nyomtatták. Ennek során „A planétákról” szóló részbe betoldották az évszámokat, hogy az 1879 és 1941 között születettek közül melyik évjárat melyik bolygóhoz tartozik. A „Jósítás a kézből” c. részhez pedig 90×66 mm méretű tenyérrajzot mellékeltek illusztrációként (46. ábra). A kiadvány legvégéhez a 81—88. lapokon félv terjedelemben „Naptári napokhoz kötött babonák” címmel új fejezet került, amely témájában erősen közelíti a csí-

100. OSZK jelzete: 155.167.

46. ábra.

Illusztráció a tenyérfósláshoz a Földvári-féle álmoskönyvben

ziót, de annak igényes, már néprajzi vonatkozásait hangsúlyozó áttekintése. Az ügyes kiadó ezt a részt ugyanarról a szedésről mutatványként jelentette meg Luby Margit *Bábelelte babona* c. könyvének 66–73. lapjairól. A „Jóslás a kézből” c. rész lapalji jegyzetében pedig az Ariadne: *Mit mond a kéz?* c. kiadványát hirdette.

Bíró Albert

Az ugyancsak budapesti Bíró Albert kiadó is két változatban adta közre álmoskönyveit: bővebb és szűkebb terjedelemben. Ezt a körülményt az ívjelzésben is feltüntette: „Nagy álmoskönyv” és „Kis álmoskönyv” formájában. Ennek feltehető oka az, hogy vagy párhuzamosan nyomtatták a két kiadványt, vagy inkább, hogy a jelzés a kiadói raktáron fekvő, még kötetlen íveket egymástól megkülönböztesse.

A nagyobbik címe így kezdődik: *Valódi perzsa—egyptomi nagy álmoskönyv*, majd szinte tartalomjegyzékszerűen felsorolja a 128 lapon található fejezetek lényegét. Az 1901–1910 közötti magyar nemzeti bibliográfia három ilyen című és egyaránt 128 lap terjedelmű kiadást is ismer:¹⁰¹ 1908-

101. 70. jegyzet.

ből özv. Berkovits Jánosné nyomdájából, év nélkül pedig Gelléri—Székely nyomdából, valamint Bíró Albert kiadványát. Feltűnik, hogy kétszer nyomdáról és egyszer viszont kiadóról van szó. Az OSZK-ban két ilyen Bíró-féle nagy álmoskönyv található, amelyek közül az egyiket a Gelléri—Székely nyomda 1905-ben,¹⁰² a másikat pedig Bíró Albert kiadó 1908-ban szolgáltatta be kötelespéldányként.¹⁰³ Az első kiadója Bíró, a második nyomdása Berkovitsné. Úgy tűnik tehát, hogy ez a két kiadás azonos a bibliográfia által közölt három leírással.

Az 1911—1920 közötti évközből a nemzeti bibliográfia csupán egyetlen ilyen című és terjedelmű álmoskönyvről tudósít,¹⁰⁴ amelyet 1913-ban Löbl Dávid nyomott. Az OSZK nyilvántartásai ezzel szemben három példányról is közölnek adatokat a nevezett időszakból: az elsőt Bíró 1912-ben,¹⁰⁵ a másodikat 1913-ban¹⁰⁶ szolgáltatta be kötelespéldányként, míg a harmadik Löbl nyomdájának terméke 1914-ből ma már nem található a könyvtárban.¹⁰⁷

A ma példányból ismert, négy, különböző szedéssel készült kiadás közül az első kettő 1905-ből és 1908-ból teljesen azonos beosztásban és szöveggel jelent meg. A két későbbi kiadás 1912-ből és 1913-ból ugyanezt megismételte némi bővítéssel. Tartalma a következő: (Ha két lapszám van, úgy az első a korábbi, a második a későbbi kiadásoké.) Előszó, amelyben megmagyaráztatik az álmok különfélesége. (3—4.) — Az összes álmok magyarázata. (5—85., ill. 5—81.) — Szerencsés és szerencsétlen napok (86., ill. 82.) — Jóslás hónapok szerint csoportosítva (87—90., ill. 83—86.) — Jóslás a kézből (91—95., ill. 87—91.) — Kártyavetés magyar kártyából (96—100., ill. 92—96.) — Álommagyarázat az égi jelek szerint (101—105., ill. 97—101.) — Jóslatok (106—111., ill. 102—107.) — A jóslatok magyarázata (112—121., ill. 108—117.) — Mit mond a babona? Hiteles adatok nyomán összeállítva. (122—123.) — A színek jelentése az álomban (124—125.) — Tüsszentés éhgyomorra (126.) — Jóslatok nők részére égi jelek szerint (127—128.).

A fentiek közül mindössze három részlet hozható kapcsolatba a csízióval: „Jóslás hónapok szerint csoportosítva”, „Jóslás a kézből” és „Jóslatok nők részére égi jelek szerint”. Az első, január hónapra szóló mondatok emlékeztetnek a csízió megfelelő részére, de a továbbiakban ez az összefüggés már nem mutatható ki. A két másik írás csak témájában rokon a csízióval, de szövege nem. A legutóbbi azonban pontosan azonos a Méhner-féle kis álmoskönyvnek „Csillagjóslat nők számára az égi jelek szerint” c. fejezetével.

A tízes évekből származó kiadások a következő bővítéseket tartalmazzák: Időjóslások (118—119.) — Az időjárás hónapok szerint (119—120.) — Mi okozza az időváltozást? (120.) — Mi a szél? (121.). E szövegrészeket

102. OSZK jelzete: Phys. 578nb. — Később beszerzett példánya: 622.978.

103. OSZK. jelzete: Phys. 578hn. — A gyarapodási napló szerint ezt Bíró 1907. évi kiadványaként adta be, pedig a táskaszám 1908-at tüntet fel.

104. 97. jegyzet II. Bp. 1942, 496. l.

105. OSZK jelzete: Phys. 578id.

106. OSZK jelzete: Phys. 578ho.

107. OSZK jelzete Phys. 578hp. volt.

szembesítve a csízioéval a következők állapíthatók meg. Az „időjóslások” egy része — nem teljesen azonos fogalmazásban — fellelhetők a csízio „Paraszt emberek regulái az időnek változásáról” c. fejezetében. „Az időjárás hónapok szerint” is főleg a népi tapasztalat hagyományain alapszik, és mint ilyen tartalmilag belevág a csízioéba, de szövegösszefüggés nem mutatható ki. Az előbbi témának szinte kritikájaként fogható fel a „Mi okozza az időváltozást?” c. bővítmény, amely a korábbiakkal szemben nem a paraszt tapasztalataira, hanem a megjelentetés korának természettudományi ismereteire támaszkodik, és ez utóbbit népszerűsíti. „Mi a szél?” c. írás témája közel áll a csízioé szelekről szóló részéhez, de szövegösszefüggés itt sem tapasztalható.

Bár a négy ismertetett kiadás három különböző nyomdában készült (Gelléri—Székely, Berkovitsné és Löbl), a „Jóslás hónapok szerint csoportosítva” c. fejezet illusztrálására szóló hónapképek mindegyikben ugyanazok. Ezek szerint a klisék nyilván Bíróé voltak. A képek (32—43. ábra) később a fentebb ismertetett Eisler-kiadványban tűnnek fel. Az életképek hangsúlyozottan magyaros jellegűek, de feltűnő, hogy szemben az általános gyakorlattal nem csak falusi, de kifejezetten városi, polgári jelenetet is tartalmaz a sorozat (pl. december).

Bíró Albert kiadásában szűkebb, 48 lap terjedelemben *A legigazabb álmoskönyv és szerencsejósló* címmel kisebb változat is jelent meg. Az 1901—1910 közötti időszak nemzeti bibliográfiájában évszám nélkül a Gelléri—Székely nyomdából,¹⁰⁸ míg a következő évtizedből Bíró Albert kiadásában 1913-ból közöl¹⁰⁹ egy-egy kiadást a kis álmoskönyvből. Az OSZK feltűnően gazdag e kiadványból: nem kevesebb, mint nyolc példány található belőle különböző jelzeteken. Ezek közül egyiken sincs nyomtatott évszám, így eligazítást a datálással kapcsolatban egyedül a kötelespéldány beszolgáltatásának ideje, valamint az ezzel kapcsolatban a naplókban regisztrált időkor nyújt, amelyből a beadásra került kiadványok megjelenését — legtöbbször negyedévek közlésével — rögzítették.

A fentiek alapján időrendbe rakva a nyolc példányt megállapítható, hogy az 1904-ben megjelent és 1905-ben naplózott¹¹⁰ szedésben eltér a többiektől, bár szövegben és beosztásban sorról sorra megegyezik velük: Álmodások magyarázata (3—20.) — Szerencsés és szerencsétlen napok (12.) — Jóslás hónapok szerint osztályozva (22—27.) — Kártyavetés (28—29.) — Jóslat (30—35., ill. 36—46.) — A nagyközönség körében forgó babonák. Hiteles adatok nyomán összeállítva. (46—48.). A fentiek közül egyedül a „Jóslás hónapok szerint osztályozva” c. fejezet szövege hozható kapcsolatba a csízioéval, és ez azonos a Bíró-féle nagy álmoskönyv „Jóslás hónapok szerint csoportosítva” c. írásával.

Visszatérve a példányokra megállapítható, hogy az 1908—1913 között naplózott hét példány ugyanarról a szedésről készült. Közülük az 1908-ban naplózott kettő, amely közül az egyiket a nyomda, a másikat a kiadó adta be,¹¹¹ az utolsó lapon viseli a Gelléri—Székely nyomda nevét. A többi öt

108. 70. jegyzet.

109. 97. jegyzet II. Bp. 1942, 15. l.

110. OSZK jelzete: Phys. 578hk.

111. OSZK jelzete: Phys. 586ho, Phys. 578kk.

esetében¹¹² ez a nyomdai megjelölés hiányzik, de különben pontosan ugyanannak a szedésnek felhasználásával készültek, amelyeket azután a kiadó 1910 és 1913 között öt alkalommal adott be kötelespéldányként.¹¹³ Így a nemzeti bibliográfia említett két ciklusában közölt kétféle kiadvány lényegében fedi a tényeket azzal a változtatással, hogy az első 1904, a második pedig — amelyet azután később még többször is közreadtak — 1906. évben készült a Gelléri—Székely nyomdában Bíró Albert részére.

Népirodalmi Vállalat

A leghíresebb és legrégebb, egyiptomi, nagy álmoskönyv és kiváló szerencse-jós, mely híres és nevezetes, egyiptomi, chaldeai és perzsa jóvendőmondók, jósok és keleti bűvészarzslók csalhatatlan jóslatai és igaz jóvendő-mondásait tartalmazza. A magyar nép számára összeválogatta: Bosco. Ezt a címet a nagy álmoskönyveknek a csízio elemeivel bővített egyik további csoportjának tagjai hordják. Legrégibb ismert kiadását, amelyen évszám nem található, 1917-ben szolgáltatták be kötelespéldányként. Ez ma is megtalálható az OSZK-ban, amelynek alapján belekerült a nemzeti bibliográfiába is.¹¹⁴ A kötet kiadója a „Népirodalmi Vállalat” Budapesten, és azt az Európa irodalmi és nyomda rt. készítette. A címlapon feltüntetett ára két korona. Terjedelme 96 számozatlan lap.

Fennmaradt ennek az ívjelzése szerint „Nagy álmoskönyv”-nek nevezett munkának egy jóval későbbi kiadása 1943-ból.¹¹⁵ Címében mintegy negyedszázad után mindössze két — jelentősnek nem mondható — változtatás történt: kimaradt az „igaz” szó a címnek majdnem a végéről, ugyanakkor betoldásra került „A leghíresebb és legrégebb” kezdet után a „valódi” jelző. Elhagyták az „összeválogatta: Bosco” előtti a korábbi „A magyar nép számára” megjelölést. Miután a két kiadás szövege igen jelentős mértékben azonos, érdemes a tartalmi ismertetést az alábbiakban összevontan elvégezni. Kiindulásul a korábbi kiadás szolgált, míg az azonos szöveghelyek lapszáma a későbbi kiadásból az előbbi után került: Álmodások magyarázata (2—39.) — A planéták magyarázata (39—80.) — A planéták időjósága (40—80.) — A hét planéta természete (40—42., ill. 78—79.) — Tudományos ismeretek (42—43., ill. 67—68.) — Milyen lesz az időjárás? (44—45., ill. 77.) — Mikor lesz eső? (45., ill. 91.) — Jóslatok a hold fényéből (45., ill. 90.) — Jóslás az újszülöttek várható tulajdonságairól hónapok szerint (46—49., ill. 82—84.) — Egyéb tapasztalatok (50—51., ill. 91—92.) — Babonások kátéja (52—53., ill. 65—66.) — Tüsszentések jelentősége (54., ill. 65.) — Szerencsés napok. Szerencsétlen napok. (55., ill. 81.) — Az öt, nagy,

112. OSZK jelzete: L. eleg. m. 246rb, Phys. 578ib, Phys. 578ic, Phys. 578ih, Phys. 578ij.

113. Az, hogy a nyomda és a kiadó egymással párhuzamosan szolgáltatott be kötelespéldányt, nem különös jelenség. A későbbi többszörös beadásának oka az lehetett, hogy miután lehagyták róla a nyomda megjelölését, a kiadó — feltehetően más műhelyben — újabb és újabb levonatokat készítettett, és azokból minden alkalommal küldött egy-egy kötelespéldányt.

114. OSZK jelzete: Phys. 578il. — 97. jegyzet 103. l.

115. OSZK jelzete: 142.343.

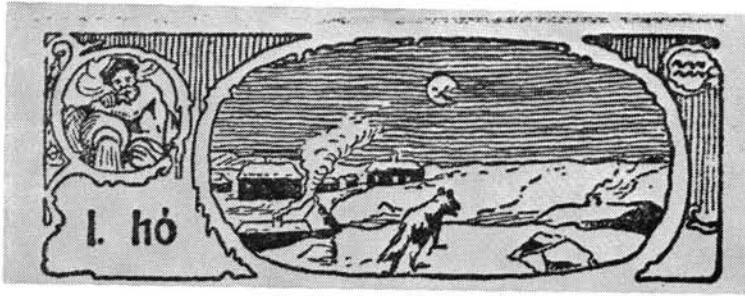
híres, csoda kabala (56—67., ill. 55—64.) — [I—V. kabala] (68—72., ill. 49—54.) — Az álmok jelentése a zodiakus értelmében (73—77., ill. 39—43.) — A kártyák jelentősége (78., ill. 64.) — Tudnivalók a szélről (79—80., ill. 47—48.) — A tapasztalat, mint időjós (81—82., ill. 93—94.) — Időjósítás az év tizenkét hónapjára (83—94.) — Az időváltozás okairól (84—85., ill. 95—96.) — Mit jelentenek az álmunkban látott színek? (86—87., ill. 96.) — Jóslatok nők részére (88—89., ill. 85—86.) — Az emberismeret titka (90.) — Jósítás tenyérből (91—96., ill. 86—90.).

E terjedelmes szöveggyűjteményt a magyar csizió hagyományos szövegével összevetve, az alábbi összefüggések állapíthatók meg. A szoros értelembbe vett álmoskönyvvel kezdődik a kiadvány, majd azt követően a régebbi kiadásban máris feltűnnek a csizióból vett részek. „A planéták magyarázata” szó szerint azonos a csizió első, „A csillagok a földről milyen messze vannak és a planéták is milyen nagyok” c. fejezetével. Ugyanez a helyzet „A planéták időjósításá”-val, amely a csizió „A hét planéta miképpen uralkodik” c. részének pontos átvétele. „A hét planéta természete” a bolygónként csoportosított szövegének első része a csizió azonos című fejezetének pontos kivonata. „Bosco” összeállításának következő darabja a „Tudományos ismeretek” nem a csizióból származik, hanem éppen annak közvetett kritikája. Csillagászati alapon korszerű választ ad olyan kérdésekre, amelyekre a csizió nem tudott felelettel szolgálni: Mi okozza az évszakok változását? Miért rövidebbek a nappalok télen, mint nyáron? stb.

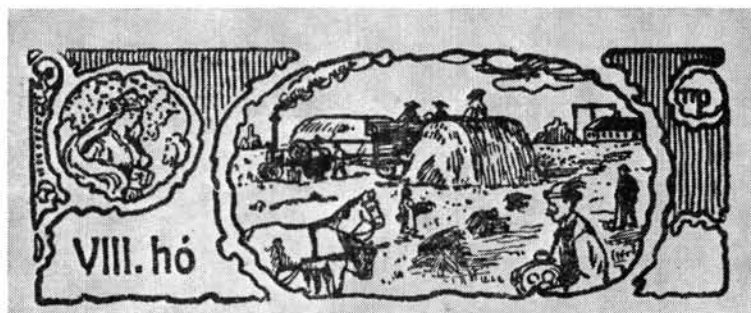
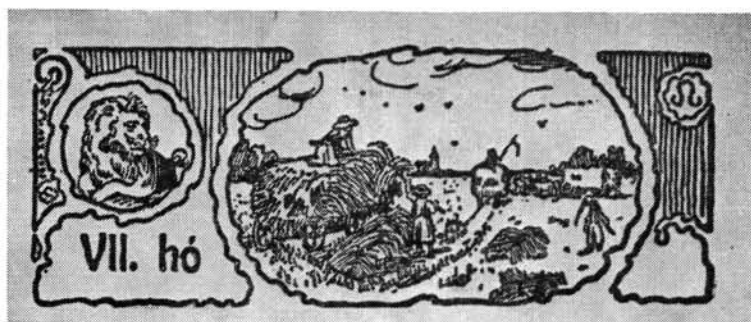
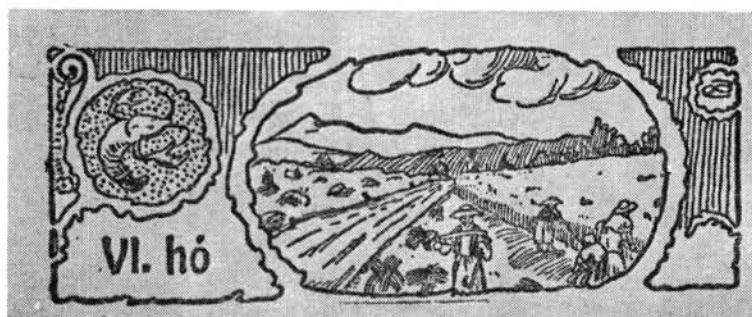
A „Milyen lesz az időjárás?” szövegének az állatok viselkedésével kapcsolatos 11 jövendölése — vagyis az egész terjedelmének mintegy harmada — a csizió „Paraszt emberek regulái”-ból való. A „Mikor lesz eső?” címen három vers következik, amelynek nincs szövegszerű összefüggése a csizióval, de tartalmilag annál inkább. A „Jóslatok a hold fényéből” első fele megfelel a csizió „Miképpen ismerhetni meg a jövendő idő állapotát a hold fényéből” c. részének. A „Jósítás az újszülöttek várható tulajdonságairól hónapok szerint” c. fejezet tartalmilag tökéletesen a csizióba tartoznék, de szövege alapján mégsem onnan való. Az „Egyéb tapasztalatok” c. rész a közepétől egy darabig a csizió már említett „Paraszt embernek regulái” c. fejezetéből került ide.

Eddig mutatható ki egyértelműen a csizió bedolgozása a Bosco-féle összeállításba. Tartalmilag még további egész sor fejezet illik a csizió téma-választásába, de a szövegszerű összefüggés ezekben már nem mutatható ki: Tudnivalók a szélről — A tapasztalat mint időjósító — Időjósítás az év 12 hónapjára — Az időváltozás okairól — Jóslatok nők részére — Az emberismeret titka — Jósítás a tenyérből.

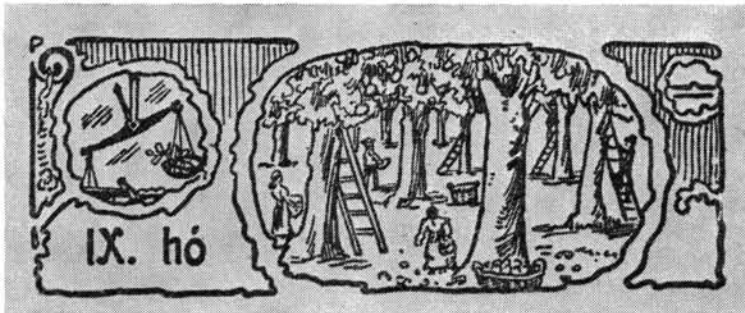
A fentiek ismeretében érdemes megvizsgálni, hogy Bosco válogatásának későbbi kiadása miben tér el a korábitól. A fejezetek sorrendjének felcserélésével a csizióból átvett szövegrészek az új kiadványban jóval hátrább kerültek. A „Milyen lesz az időjárás?” utolsó három mondata lemaradt, mert így ez a rész szedése befejezhető volt a lap alján. A többi eltérés (pl. öt helyett a helyes hat dobótábla szerepel, mint „kabala”) már nem áll összefüggésben a csizióval.

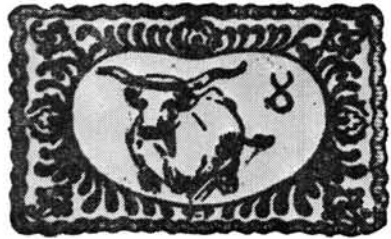
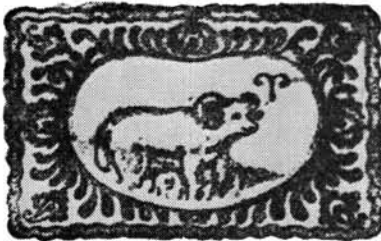
47–50. ábrák.
Hónapképsorozat a Bosco-féle álmoskönyvben

51–54. ábrák.
Hónapképsorozat a Bosco-féle álmoskönyvben

55–58. ábrák.
Hónapképsorozat a Bosco-féle álmoskönyvben

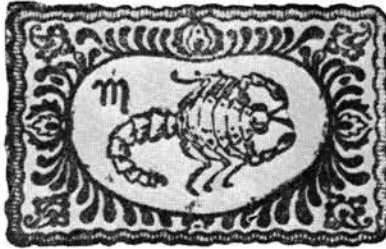
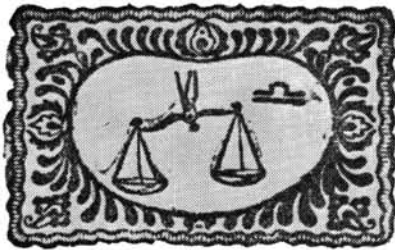
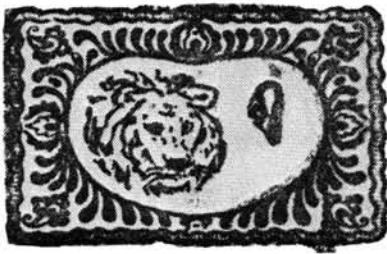

59—64. ábrák.

Az állatövi jelek sorozata a Bosco-féle álmoskönyvben

Érdekes lehet, hogy milyen új fejezetekkel bővítették a későbbi kiadást. Ezek a következők: Egészségügyi tanácsok (44—46.) — Házi gyógytár (68—70.) — Kézművészet (70.) — A házi állatok betegségei elleni szerek (71—74.) — Gazdasági tanácsok (75—76.) — A hold befolyása a ruha-fehérítésre (76.) Tehát elsősorban egészségi vonatkozású kiegészítéseket tartottak szükségesnek a Bosco-féle kiadvány későbbi átdolgozása során.

Eddig a Bosco-féle nagy álmoskönyv tartalmi áttekintése. Azonban az OSZK említett példányában ehhez további 36 számozatlan lap csatolódik, amelynek végén olvasható az 1943. évszám. Ebben a függeléknek tekinthető részben sem lapszámolás nem található, így ebben megegyezik a kiadvány első felében tapasztalhatókkal. Mindössze három nagy fejezet került ide: A kézjósítás (97—107.) — A kártyavetés (108—118.) — Bűvészműtárványok (119—128.).

65—70. ábrák.

Az állatövi jelek sorozata a Bosco-féle álmoskönyvben

Úgy tűnik, hogy eredetileg csak a 96 számozatlan lap terjedelmű rész jelent meg. Az OSZK katalógusaiban található is egy ilyen Bosco-féle kiadvány, amelyet 1942-ben szolgáltatottak be kötelezpéldányként, de az sajnos ma már nem lelhető fel a raktárakban.¹¹⁶ Ugyanerre a szomorú sorsra jutott az 1943. évben bekerült 128 lap terjedelmű Bosco-féle álmoskönyv.¹¹⁷

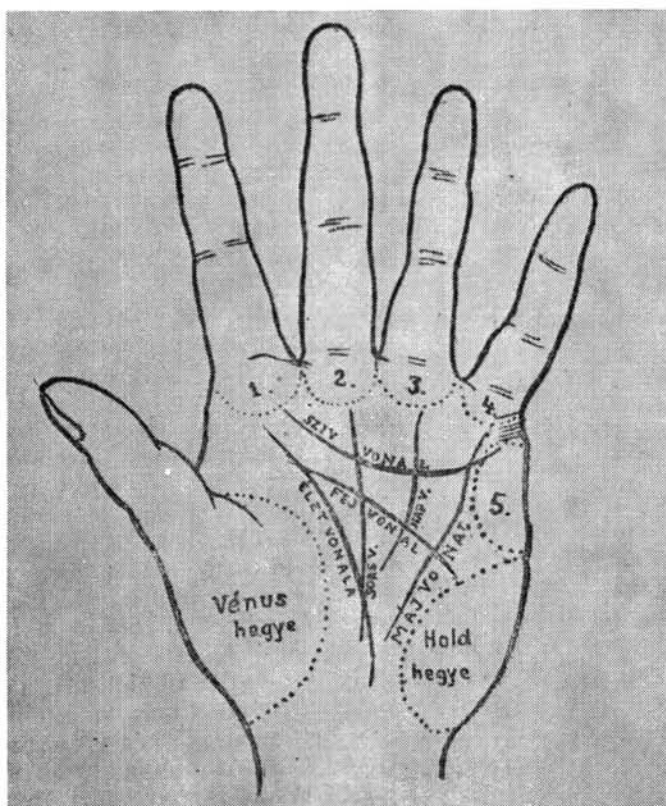
Valamennyi Bosco-féle, csízióval „dúsított” álmoskönyvet a Népirodalmi Vállalat adta ki, amelynek neve a negyvenes években „Dr. Kovács Dénes-féle Népirodalmi Vállalatra”-ra módosult. A nyomtatás munkáját „Neuwald Illés utódai” végezték. Figyelmet érdemel azonban, hogy az

116. OSZK jelzete 127.656 volt.

117. OSZK jelzete 147.171 volt. — Nem tudni, hogy ez vajon miben tért el a fentiekben ismertetettől.

1917. és 1942. évi kiadást¹¹⁸ a Bíró Albert-féle *Valódi egyiptomi álmokönyv* borítékkal jelentették meg. Ez utal a „Népirodalmi Vállalat” és a Bíró Albert-cég kiadványai közötti összefüggésre.

A Bosco nevével jelölt és példányból ismert két kiadás illusztrációiban csak igen kevés összefüggés tapasztalható a csízióval. A „Jóslás az újszülöttek várható tulajdonságairól hónapok szerint” c. fejezetben 12 kép látható. Az első világháború alatt megjelent kiadásban¹¹⁹ a hónapokat jelölő és általában a naptárakban is olyan szívesen használt életképek mérete 32×88 mm (47–58. ábra). A szecesszió jellegzetes stílusjegyeit magán hordozó rajzok hangsúlyozottan magyarosak: az alakok viselete, a kocsmá „bor—sör” felirata stb. Ezzel szemben a második világháború alatt napvilágot látott, későbbi kiadásban¹²⁰ e helyen nem a naptárak oly kedvelt hónapképei, hanem a 12 csillagkép található. A 31×88 mm méretű illusztráció

71. ábra.

Illusztráció a tenyérjóláshoz a Bosco-féle álmokönyvben

118. OSZK jelzete: Phys. 578il és 127.656.

119. OSZK jelzete: Phys. 578il.

120. OSZK jelzete: 142.343.

ráció tulipános keret közepén vízszintes irányban erősen nyújtott szívalakban helyezkednek el az állatövi jegyek (59—70. ábra). Néhány lappal hátrább, immár a függeléknek tekinthető rész elején 102×74 mm méretű tenyérkép jellegzetes vonalaival fedezhető fel (71. ábra).

A „Dr. Kovács Dénes-féle Népirodalmi Vállalat” fentiekben tárgyalt és Bosco nevével jelölt kiadványa tehát a „Nagy álmoskönyv” ívjelölést viseli. Kézenfekvő, hogy a jelző ezt egy kisebbtől kívánta megkülönböztetni. Valóban, akad is ilyen az OSZK gyűjteményében.¹²¹ Címe: *Valódi egyiptomi álmoskönyv*. Az év nélküli kiadványt 1942-ben szolgáltatták be kötelespéldányként. Az eredeti azonban elveszett, és a ma ennek helyén őrzött példányt 1957-ben szerezte be az OSZK. Ez a körülmény kissé bizonytalanná teszi az évszámot, hiszen elképzelhető, hogy ezt a kisebb álmoskönyvet is több alkalommal megjelentették.

A 32 számozatlan lapon az alábbi szövegek olvashatók: [Álmoskönyv] [2—13.] — Jóslás az újszülöttek várható tulajdonságairól hónapok szerint [14—16.] — Szerencsés és szerencsétlen napok száma [17.] — A kártyavetés művészete [18.] — Mi fog velem történni? [19—23.] — Jóslatok [24—32.]. Már ebből a felsorolásból is kiviláglik, hogy a Bosco-féle nagy álmoskönyvnek igen lerövidített, igénytelen változatáról van szó, amelynek csupán az újszülöttekre vonatkozó jóslása áll tartalmi összefüggésben a csízióval, ennek szövege azonos a nagyobb, Bosco-félében találhatóval, így a csízióval nem hozható közvetlen kapcsolatba. A 12 állatövi kép megegyezik a Bosco-félében láthatókkal (59—70. ábra), ami természetesen, hiszen ugyanaz a kiadó ugyanabban a Neuwald-féle nyomdában készítette.

Ahogy a Bosco-féle álmoskönyv már korábban, az első világháború során megjelent, ugyanígy ez a kisebb álmoskönyv is már megismételt kiadás. Legalább is erre lehet következtetni az OSZK egyik csonka példánya alapján. Az ugyancsak *Valódi egyiptomi álmoskönyv* címet viselő kiadvány ugyanabban a címlapkeretben látható, mint negyedévszázaddal későbbi utóda. Kiadó nincs rajta feltüntetve, de az ár (60 fillér) — akárcsak az 1917. évi Bosco-kiadványon — igen.¹²² Csupán az első, 16 számozatlan lapból álló, jelzés nélküli íve maradt fenn, amelynek beosztása és szövege megegyezik a fentebb ismertetett későbbiével. Ezek szerint joggal feltételezhető, hogy eredetileg két ívből, vagyis 32 lapból állt.

Már az OSZK régi, kéziratos katalógusa csonka állapotban regisztrálta kiadó, nyomdász és évszám nélkül. A kötelespéldánynapló száma alapján megállapítható, hogy azt 1916 első napjaiban, mint a budapesti Márkus Samu nyomdájának termékét szolgáltatták be. A nemzeti bibliográfia 1917-ből Bosco nevével, az ő nagy álmoskönyvének címével és nyomdászával feljegyzett 1917-ből egy 32 lap terjedelmű kiadványt. Miután a lapszám és a cím egymásnak ellentmond, feltehető, hogy ez az adat, legalább is ami a terjedelmet illeti, erre a kisebb álmoskönyvre vonatkozik,¹²³ míg a többi a nagyobb változat adatainak megisméltése.¹²⁴

121. OSZK jelzete: 130.541.

122. OSZK jelzete: Phys. 578ik.

123. 109. jegyzet.

124. 97. jegyzet 103. l.

A csonka példányban fennmaradt hat hónapkép megegyezik a korábbi Bosco-féle nagyobb álmokkönyvben láthatókkal (47—52. ábra), jóllehet az az „Európa”, míg ez a kisebb a Márkus-féle nyomdában készült. Ennek alapján ugyancsak arra a következtetésre lehet jutni, hogy a kisebb álmokkönyv kiadója is a „Népirodalmi Vállalat” lehetett, amely a Bosco-féle nagyobbat 1917-ben megjelentette.

Mezőfi Vilmos

Salgó Nándor szerkesztésében több alkalommal is napvilágot látott Mezőfi Vilmos kiadásában és nyomdájában a *Valódi egyiptomi álmokkönyv teljes csízióval* (72. ábra). A kis összeállítás minden alkalommal évszám nélkül készült, így datálása a kötelepéldány beszolgáltatásának időpontján alapszik. Első alkalommal nyolc lapon kiadott változatában 1923-ban „Az álmok magyarázata” c. rész teszi ki a terjedelem zömét.¹²⁵ Csupán az utolsó lapon olvasható „A hónapok jelentőségei” címen rövid jóslás az újszülöttek várható természetéről hónaponként. Ez az Eisler által kiadott Földvári-féle álmokkönyvben olvashatóra emlékeztet, amely ugyan tartalmilag tökéletesen belevág a csízióba, de szövegösszefüggés nem mutatható ki. 1924-ben ugyanez mindössze négy lapon látott napvilágot.¹²⁶ Újra nyolc lap terjedelemben adta ki Mezőfi 1935-ben, ez alkalommal azonban az Általános Nyomda Rt-nél készítette, de a címlapon¹²⁷ ugyanaz a díszítés látható (72. ábra), mint a korábbi kiadásokban. Utolsó két lapján áll a „Csízió, vagyis minden jóslások tudománya”. Ennek részei: Az emberismeret titka — A szemek színe — Jóslatok a hold fényéből — Jóslás az írásból — Szerencsés és szerencsétlen számok — A természet köréből — A madarak életéből. Ezek közül „Az emberismeret titka”, „A természet köréből” és „A madarak életéből” c. írások tartalmi kapcsolatot mutatnak a csízióval, de közvetlen szövegösszefüggésben vele nem állnak. Ezzel szemben a „Jóslatok a holdfényből” c. rész a csízió átfogalmazásával jött létre.

Somló H.

Akárcsak Mezőfi Vilmos, Somló H. kiadásában is *Legújabb egyiptomi álmokkönyv csízióval* címen jelent meg évszám nélkül több alkalommal is nyolc lap terjedelemben az a kis kiadvány, amelynek végén „Csízió” című fejezet található. Az 1924-ben beadott és a Wodianer nyomdában készült kötelepéldányban¹²⁸ a „Csízió” felirat után rövid magyarázat olvasható, hogy bizonyos csillagzat és zodiakusjegy milyen nagy hatással van a születendő gyermek sorsára. Utána a 12 állatövi jegyben születettek jellemzése következik. 1929-ben a Codex-nyomda állította elő ezt a Somló-féle álmokkönyvet, amelynek végén a „Csízió” feliratot követően az előzőhöz hasonló, de bizonyos fokig átfogalmazott szöveg következik.¹²⁹ 1931-ben is napvilágot lát-

125. OSZK jelzete: Ponyva 75/136.

126. OSZK jelzete: Ponyva 75/152.

127. OSZK jelzete: Ponyva 24/40a.

128. OSZK jelzete: Ponyva 75/153.

129. OSZK jelzete: Ponyva 79/53.

72. ábra.
A Mezőfi-féle álmoskönyv címlapja

hatott ez a kis jóskönyv, de példánya ma már nem található.¹³⁰ 1939-ben nem Somló H. hanem Somló Gy. megjelöléssel készült az Általános Nyomdában az a kis álmoskönyv, amelynek szövege megegyezik a tíz évvel korábbiéval.¹³¹ Rögtön a következő esztendőben Kőhidi Ferenc nevével kiadott kis álmoskönyv feltehetően azonos volt a fentiekkel, bár az OSZK példánya elveszett, így az nem volt ellenőrizhető.¹³² Mind a három, példányból is ismert kiadvány címlapját ugyanaz a kép díszíti (73. ábra).

Egyéb kiadók

A fentiekben olyan, a csízióval kapcsolatos álmoskönyvek ismertetésére került sor, amelyeket azok a kiadók jelentettek meg, akik általában a ponyvának nevezett népkönyvek közreadásával rendszeresen foglalkoztak. Az alábbiakban olyan további álmoskönyvek következnek, amelyek ugyancsak kapcsolatba hozhatók a csízióval, de az OSZK-ban található példányok alapján megjelentetésük az első, sőt részben a második világháborút követően feltehetően szórványos és nem többszörösen megismétlődő lehetett. Az így körvonalazható kiadványok két csoportra oszthatók: az egyik — akárcsak a korábbiak egy része — „egyiptomi álmoskönyv”, a másik e megjelölés nélküli, vegyes.

Egyiptomi álmoskönyvek

Tutenkamen fárao óriás álmoskönyve. A csízió és minden jóslások tudománya rendkívül hivogató címmel (74—75. ábra) évszám nélkül 1926-ban a Helios nyomdában készült a Magyarok Vasárnapja kiadásában a 128 lap terjedelmű kötet.¹³³ Ennek tartalma: Álomfejtés — jövendölés (3—4.) — Az álom (5—7.) — [Az álmok betűrendes megfejtése] (8—112.) — Csízió és az összes jóslások tudománya (113.) — A planéták magyarázata (113.) — Milyen lesz az időjárás? (114—115.) — Jóslatok a hold fényéből (115.) — A kártyák jelentősége (116.) — A tapasztalat mint időjósító (116—118.) — Mit jelentenek az álmokban látott színek? (118—119.) — Az emberismeret titka (119.) — Jóslás a tenyérből (120—125.) — Mit mond az írás? (125—126.) — A szellemidézés mestersége (126.) — A szerencsés és szerencsétlen számok (127.) — [Tartalomjegyzék] [128.].

„A csízió és az összes jóslások tudománya” címet viseli az álmoskönyv függeléke, amelynek bevezető szövege szempontunkból különösen érdekes, mert jól világítja meg, hogy mit is értettek 1926-ban Budapesten a „csízió” szó alatt. „A könyvnyomtatás föltalálása után megjelenő első kalendáriumokat Csízió-nak hívták. A legfontosabb napokat latin versekbe szedtek össze. A csízió szó — új esztendőt jelentett. Miután a legrégebb naptárak, álomjóslásokkal voltak tele, később az álmoskönyveket hívták Csízióknak. Amikor divatba jött a lutri, akkor az álmok nevek és versszakok mellé szerencse-

130. OSZK jelzete 93.479 volt.

131. OSZK jelzete: Ponyva 24/22. Feltehetően ezzel azonos volt a ma már elveszett 89.072 jelzetű példány. — *Magyar Könyvészet 1939*. Bp. 1941, 319. l.

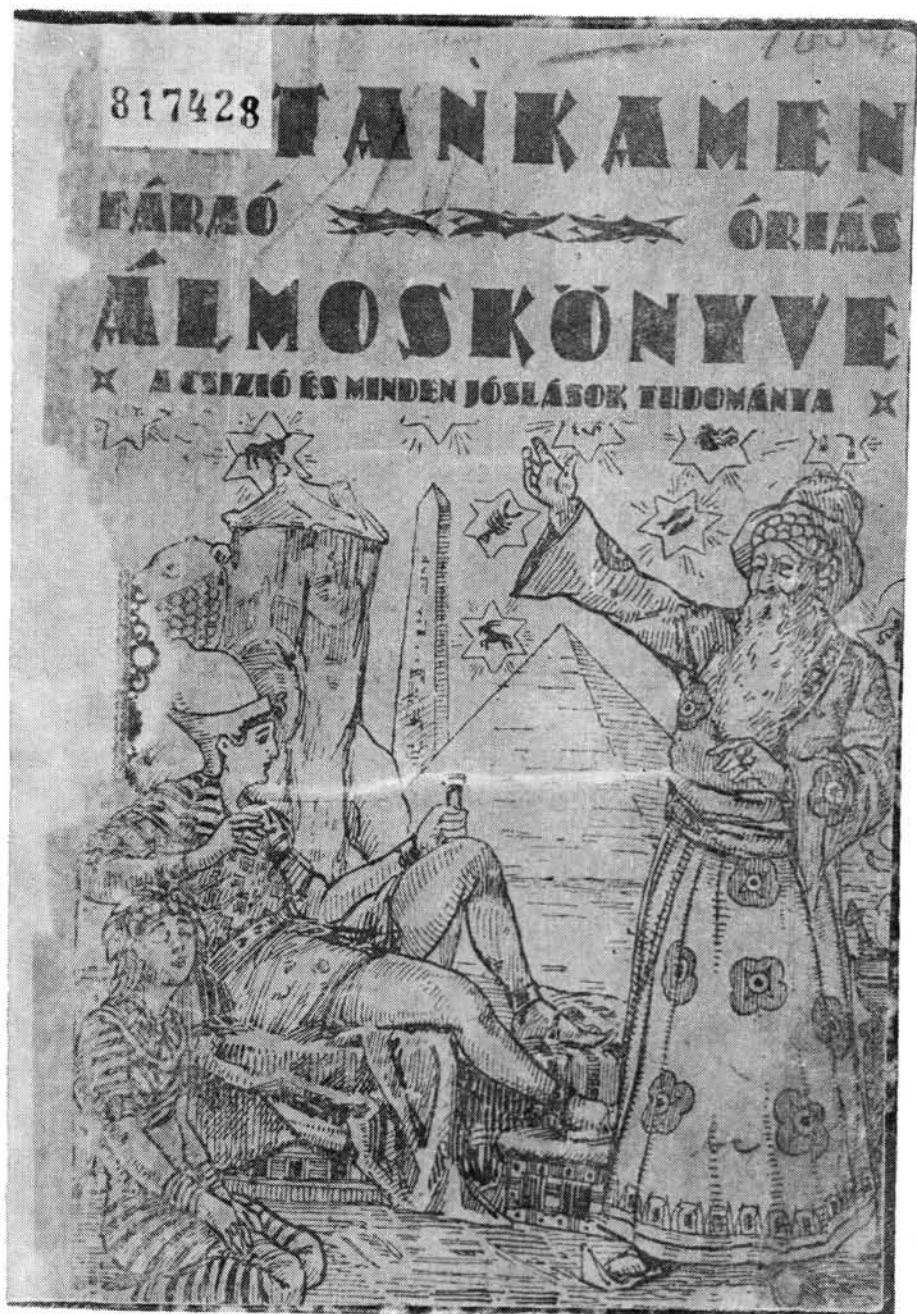
132. OSZK jelzete 115.454 volt. — *Magyar Könyvészet 1940*. Bp. 1942, 364. l.

133. OSZK jelzete: 817.428.

73. ábra.

A Somló-féle álmokönyv címlapja

74. ábra.
A Tutankamen-féle álmoskönyv borítóka

TUTANKAMEN FÁRAÓ ÓRIÁS
ÁLMOSKÖNYVE

**A CSIZIÓ ÉS MINDEN
JÓSLÁSOK TUDOMÁNYA**

Kiadja:
A „Magyarok Vasárnapja”
„Helios” könyvnyomda
Budapest, VII., Sip uccsa 3.

75. ábra.
A Tutenkamen-féle álmoskönyv címlapja

76. ábra.

A Polonyi-féle álmoskönyv borítéka

VALÓDI EGYPTOMI
ÁLMOSKÖNYV
ÉS
CSIZIÓ

BIBLIUNIV. CLUJ

0419 * 31. I. 1903

EXEMPLAR LEJ

A legrégebb adatokból és a legújabb
feltalált hirneves chaldeai, perzsa, egy-
ptomi bölcsek kézírataiból összeállítva.

Ára 20 lei

Kiadja :

POLONYI ALBERT KÖNYVKIADÓVÁLLALAT
CLUJ, MINORITA-UTCA 2.

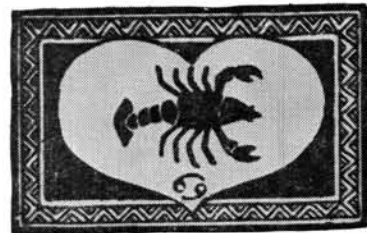
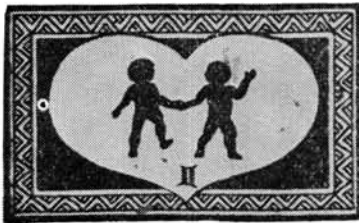
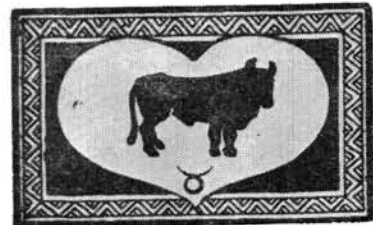
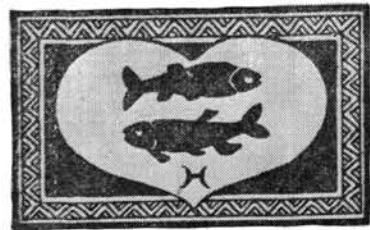
77. ábra.

A Polonyi-féle álmoskönyv címlapja

számokat nyomtak. A babonás számot megtették a lutrin. Ez volt akkor a csízió. Ma csízió alatt az álmokkal kapcsolatos jóslásokat értjük.”

Az ezt követő fejezetek közül hat tartalma belevág a csízióéba. „A pláneták magyarázata” lerövidítve vette át az eredeti csízió szövegét, de a távolságokra azért megtartotta az archaikus „mér föld” megjelölést. További három részlet erősen csíziószerű szöveggel olvasható: Milyen lesz az időjárás? — Jóslatok a hold fényéből — A tapasztalat mint időjósló. Ezzel szemben „Az emberismeret titka”, vagyis a fiziognómia és a „Jóslás a tenyérből”, vagyis a kiromantia már csak témaválasztásban utal a csízióra.

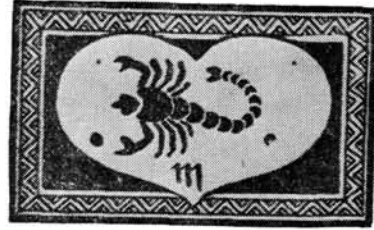
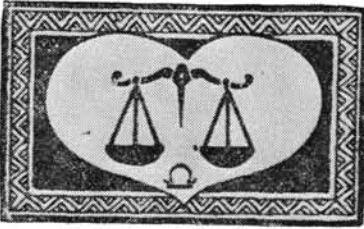
Valódi egyiptomi álmoskönyv és csízió címmel évszám nélkül 1928-ban készítette Polonyi Albert saját nyomdájában Kolozsvárott 32 lapon az alábbi tartalmú kötetet (76–77. ábra).¹³⁴ Előszó [2.] — Az éjjeli látásoknak, jelentéseknek, álmoknak magyarázata és értelme (3–13.) — Csillag-jóslás

78–83. ábrák.

Az állatövi jelek sorozata a Polonyi-féle álmoskönyvben

134. OSZK jelzete: 135.353.

84—89. ábrák.

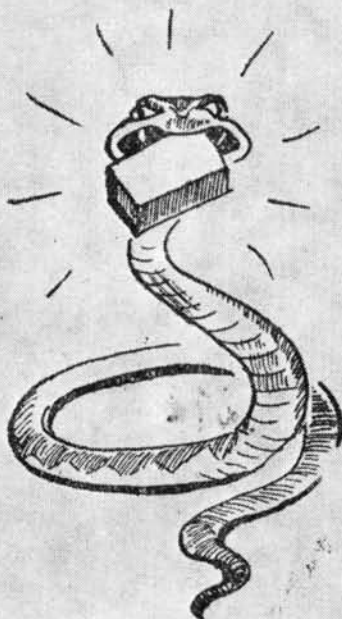
Az állatövi jelek sorozata a Polonyi-féle álmoskönyvben

az újszülött várható tulajdonságairól hónapok szerint (14—16.) — Szerencsés és szerencsétlen napok (16.) — A kártyavetés művészete (17—18.) — Szerencsekerék (19—23.) — Jóslatok (24—32.). A csízióval tartalmi kapcsolatba hozható egyetlen rész a „Csillag-jóslás az újszülött várható tulajdonságairól hónapok szerint”. Ennek szövege azonos a Népirodalmi Vállalat kiadványaiban olvashatóval, illusztrációja, vagyis a 28×47 mm méretű csillagkép is hasonlít abban, hogy az állatövi jegyek vízszintes irányban erősen nyújtott szívalakban helyezkednek el, a nagysága és a kerete az említett előképtől eltérő (78—89. ábra).

Egyiptomi nagy álmoskönyv címen ugyancsak Kolozsvárott látott napvilágot a Lumea-cég gondozásában 1936-ban az a kis kötet,¹³⁵ amelynek tartalma az alábbi: Az álmok magyarázata (3—15.) — Ha álmodunk (16—19.) — A szerencsés és szerencsétlen napok száma (20.) — A kártyavetés művészete (21.) — Jóslás az újszülöttek várható tulajdonságairól

135. OSZK jelzete: 292.359.

NAGY EGYIPTOMI
ÁLMOSKÖNYV
A CSIZIÓVAL

90. ábra.
Címlap 1946-ból

hónapok szerint (21–22.). Ezek közül egyedül az utolsó rész áll kapcsolatban a csízióval: szövege megegyezik az előző, Polonyi-féle kiadványban olvashatóval.

Nagy egyiptomi álmoskönyv a csízióval címet viseli a Nemzetközi Hírlap és Könyvterjesztő Iroda kiadásában évszám nélkül megjelent kötet, amelynek az Anonymus-nyomdában 1946-ban készült 104 lapja a következő részeket tartalmazza (90. ábra):¹³⁶ Előszó (3–4.) — Csízió (5.) — A különféle jóslások ismertetése (5.) — Asztrológia (5.) — A planéták magyarázata (5–6.) — A holddal kapcsolatos jóslatok (6.) — Következtetés az időjárásra különböző jelekből (7.) — Az állatok ösztöne, mint időjós (7–8.) — A színek jelentése az álomban (8–9.) — A kártyák jelentősége (9–10.) — Néhány szó az emberismeret tudományából (10–11.) — Tenyérjóslás (11–16.) — Mit mutat meg a kézírás? (16–17.) — Az álmok jelentése (18–104.)

A fentiek közül itt is a „Csízió” című írás a legérdekesebb számunkra. Összevetve ezt a húsz évvel korábban a Magyarok Vasárnapja által Tutenkamen fáraó nevével kiadottal jelentős hasonlatosság állapítható meg. Két évtized múlva az előképet azonban több helyen megigazították. Így a korábbiakban olvasható és nem egészen világos mondatot átírták: „A csízió szó — újesztendőt jelentett” helyére „A csízió szó . . . tulajdonképpen az újév latin nevéből: Circumcisio Christi nevéből eredt” került.

Vegyes álmoskönyvek

Míg az előző csoportot az „egyiptomi álmoskönyv” formai alapon ugyan, de mégis összefoglalta, addig az alábbiakban ismertetésre kerülő öt további álmoskönyv, amelynek még egyáltalában valami összefüggése van a csízióval, egymástól teljesen független. Elrendezésüknél tehát az egyetlen szempont az időrend volt.

Érdekes, hogy a Planeta Népirodalmi Vállalat *Planeta. Nagy képes álmoskönyv* c. kiadványának összeállítójául személyként, ill. álnévként jelölte meg a „Csíziót”-t.¹³⁷ Évszám nélkül az egyesített Jókai és Löbl Mór nyomda 1929-ben állította elő 64 lapon az alábbi tartalommal (91. ábra):¹³⁸ Mindennapi álmok jelentése (3–50.) — A trüszentések jelentősége (50.) — [Mulatságos képekben feloldott álmok] (51–57.) — Hónapok jelentősége születés szerint (58–61.) — Kis babonák (62.) — Szerencsés napok. Szerencsétlen napok. (63.) — A kártyavetés (64.). Ezek közül egyedül a „Hónapok jelentősége születés szerint” c. rész vág bele a csízió tartalmába, de a születendő fiúk és lányok várható sorsának jövendölése szövegszerű összefüggést azzal nem mutat.

Homoródy Ferenc állította össze azt az *Álmoskönyv*-et, amelyet Havas Rezső adott ki évszám nélkül 1934-ben. A 96 lap terjedelmű jóskönyvet

136. OSZK jelzete: 155.057. — *Magyar Könyvészet 1945–1960. I.* Bp. 1965, 121. l. — *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1945–1954.* Szerk. Sándor István. Bp. 1965, 3134. sz.

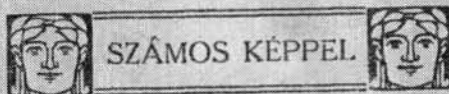
137. Gulyás Pál (*Magyar írói álnév lexikon.* Bp. 1956.) nem ad feloldást erre az álnévre.

138. OSZK jelzete: 62.842.

„PLANETA”

Nagy képes
Álmoskönyve

Összeállította: CSIZIÓ

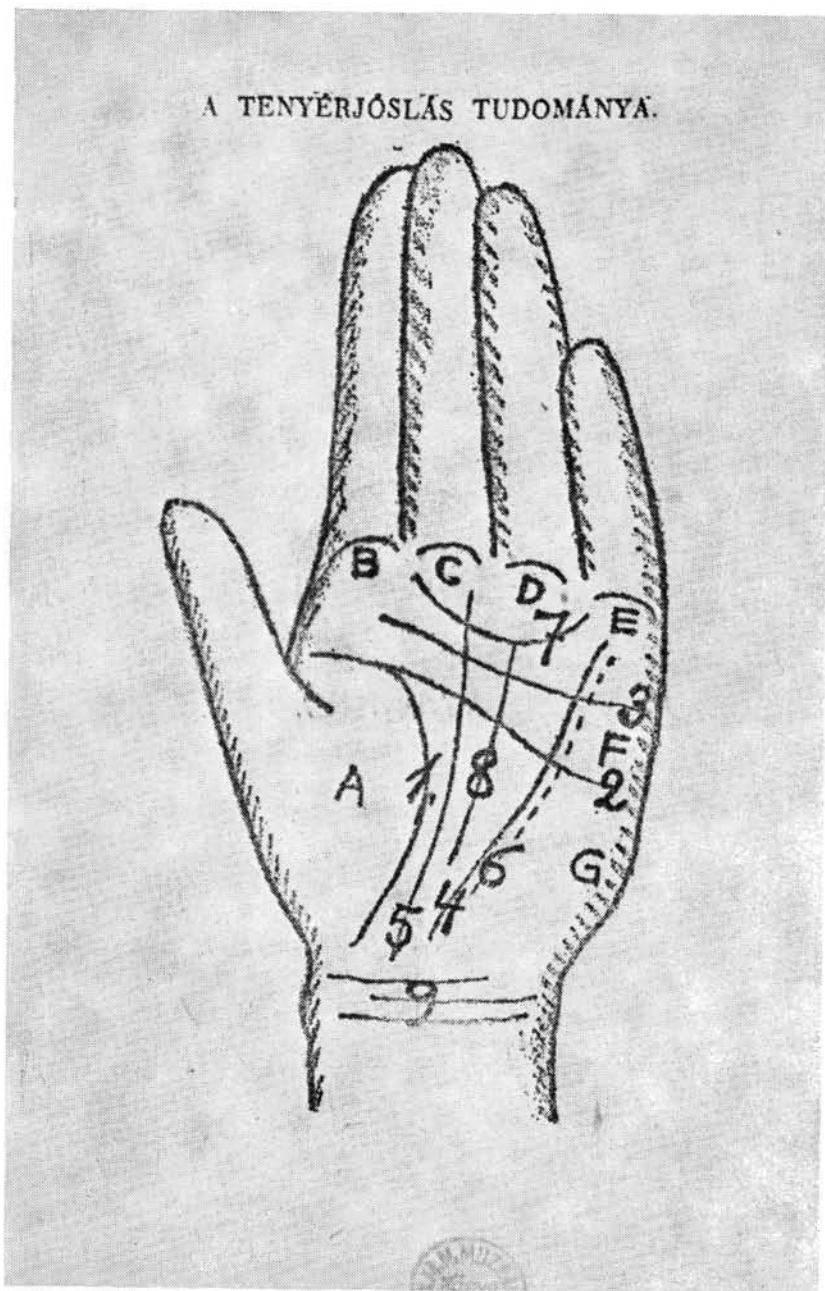
Függelékül bevezetés a kártyavetés titkaiba

PLANETA NÉPIRODALMI VÁLLALAT
KIADÁSA

91. ábra.

A Planéta-féle álmoskönyv címlapja

A TENYÉRJÓSLÁS TUDOMÁNYA.

92. ábra.

Illusztráció a tenyérjósáshoz a Homoródy-féle álmoskönyvben

05154

CIGÁNY ÁLMOSKÖNYV ÉS JÓSKÖNYV

AZ ÁLMOK MAGYARÁZATA
CSIZIÓ
VAGYIS
MINDEN JÓSLÁSOK TUDOMÁNYA
CSILLAGJÓSLÁS
ARCJÓSLÁS
JÓSLÁS A KÉZBŐL
A KÁRTYAVETÉSRŐL
JÓSLÁS A HÁBORU VÉGERŐL

Irta:

Fekete Ádám

("Blackie")

A CIGÁNYOK KIRÁLYA

93. ábra.

Amerikai jóskönyv címlapja 1941/2-ből

a Hungária Hírlapnyomda állította elő, és tartalma a következő:¹³⁹ Az olvasókhöz [3—4.] — [Álomfejtés] (5—81.) — Mit jelentenek a színek az álomban? (82—83.) — A különböző hónapok jelentősége (84—86.) — A tenyérjósítás tudománya (87—93.) — Tartalomjegyzék [95.]. A fentiek közül a két, utolsó, szöveges rész áll kapcsolatban a csízióval. „A különböző hónapok jelentősége” c. fejezet szövege a Bíró-féle nagyobb álmoskönyvben olvashatóval mutat összefüggést, a csízióra csupán témaválasztása emlékeztet. Az utóbbi megállapítás áll „A tenyérjósítás tudománya” c. részre, amelyet — mint oly sokszor — a csízióból is ismert tenyérkép illusztrál, amelynek mérete itt 130×66 mm (92. ábra).

A fentiekben több példa is akadt arra, hogy 1918 után a szomszédos országokban élő magyarság számára a helyszínen (pl. Kolozsvárott) állították elő a nyilván még mindig kelendő álmoskönyveket. Ugyanígy az Észak-Amerikába szakadt magyaroknál is hasonló igény állt fenn. A második világháború során ennek az „önellátási szükségletnek” egyik példája Fekete Ádám neve alatt az USA Indiana államában South Bend városában, Chicago közelében kiadott *A cigánykirály álmoskönyve* c. kötet. Fekete Ádám, akinek „Blackie” volt a beceneve, hívta magát „a cigányok királyá”-nak. A 72 lap terjedelmű kiadvány tartalma az alábbi (93. ábra):¹⁴⁰ Előszó (3.) — [Az álmok magyarázata] (5—48.) — Szörnyű történet a tejesekből lett szalonosokról, a kuglizásról, műfogakról, valamint a négy jómadárról (49—50.) — Csízió vagyis minden jóslások tudománya (51.) — Csillagjósítás (52—54.) — A csillagjósítás hónapok szerint mind a két nem számára (55—58.) — Arcjósítás (59—64.) — Jóslás a kézből (65—69.) — Jóslás a háború végéről (70.) — A kártyavetésről (71—72.).

A számos helyi vonatkozás és aktualitás lehetővé teszi a kiadvány datálását: 1941 vége 1942 eleje. Fekete Ádám a „csízió” szót átvette, mint „minden jóslás tudományá”-t, de szemmel láthatólag nem tudott vele mit kezdeni: egyetlen magyarázó szót sem ejt róla, hanem csak a jóslásról általában beszél. A „Csillagjósítás” c. rész a csíziónak megfelelően a hét ősi bolygó alapján elrendezve közli mondanivalóját, amely emlékeztet a csízióra. „A csillagjósítás hónapok szerint mind a két nem számára” a Méhner-féle nagy álmoskönyvben olvasható szövegnek átdolgozása, és mint ilyen nem áll szoros kapcsolatban a csízióval. Hasonló a helyzet Fekete Ádám könyvének „Arcjósítás” és a „Jóslás a kézből” c. fejezete esetében is.

Miklóssy Lajos *Álomfejtés* címmel *Ezernél több álom megfejtése*-t ígéri a budapesti Csárdás Zeneműkiadó által a szegedi Városi Nyomdában évszám nélkül megjelentetett írásban, amelyet 1942-ben adták be kötelezpéldánnyként.¹⁴¹ A 32 lap terjedelmű kiadvány tartalma a következő: *Álomfejtés* (3—4.) — [Az álmok megfejtése] (5—30.) — Függelék. [Csillagjósítás égi jelek szerint.] (31—32.). A „Függelék” tartalmilag közel áll a csízióhoz, de szövege nem közvetlenül abból származik, hanem a Somló-féle álmoskönyv későbbi kiadásában olvashatókhoz hasonlított leginkább.

Mit mond az álom? címmel Keleti Árpád összeállítását adta ki a Lin-

139. OSZK jelzete: 183.434.

140. OSZK jelzete: 605.154.

141. OSZK jelzete: 128.147.

gua-cég. A Kelemen-nyomda által készített 116 lap terjedelmű évszám nélküli kötet 1946-ban került kötelezpéldányként beszolgáltatásra.¹⁴² Tartalma a következő: Mi az álom? (3—8.) — Hányféle álom van? (8—13.) — Csillagképek és azok jelentése (13—18.) — Történelmi álmok (18—24.) — Az álmok jelentése ABC-sorrendben (25—115.) — [Tartalomjegyzék] [116.]. Mint annyi más álmoskönyv esetében, itt is csak egy fejezet hozható kapcsolatba a csizióval: „Csillagképek és azok jelentése”. Ez is az annyira kedvelt témát tárgyalja: milyen sorsa és tulajdonsága lesz az egyes csillagjelek alatt születetteknek. Szövegében nem hasonlít a csizióra, de még a fentiekben ismertetett többi, hasonló írással sem, mert itt minden vonatkozásban csak szépet és jót, vagy legalább is közömbös dolgokat ígér az óvatos „jós”.

Összefoglaló a csizió utóletéről

Az eddigiekben az elvárhatónál feltehetően nagyobb teret kapott a kiadványok tartalmi ismertetése. Ennek magyarázatául szolgáljon az a szándék, hogy az olvasó világosan láthassa, milyen jellegű kiadványba épültek bele a csizióval kapcsolatos témák, ill. elemek. Bár az áttekintés — amint ezt már eddig is többször hangsúlyozni kellett — a sok, nyilvánvalóan elveszett nyomtatvány miatt távolról sem lehet teljes, mégis feltehetően viszonylag elég jól érzékelhető kép állt elő a leírások nyomán. A tartalmi felsorolás a fentiekben túlmenően hasznosnak tűnt az egyes kiadványok közötti összefüggés bemutatására, valamint a hasonlatosságok, ill. különbözőségek illusztrálására is.

Ugyancsak részletesebb megtárgyalásra kerültek a bibliográfiai részek. Nem történt véletlenül ez sem. Indítékul ehhez az szolgált, hogy helyesnek látszott egyetlen kiadványtípuson belül különböző keresztmetszeteket adni: Milyen fokú az 1920. évvel záródó nemzeti bibliográfiánk ciklusainak teljessége? Milyen módszereket alkalmaztak a ponyvakiadók az önköltség csökkentésével párhuzamosan a választék bővítéséhez az első világháború előtti és utáni évtizedekben? Milyen változás állott be a kiadói elképzelésekben e területen a két világháború között? Hogyan foglalkoztatták a nyomdákat? Miként használták az illusztrációs anyagokat? stb. Természetesen sem a szempontok felsorolása, sem azok megválaszolása nem történt a teljesség igényével. Ezt a tényt nem lehet eleget hangsúlyozni, jöllehet a korlátozott szándék említése ennek az írásnak keretében már szinte unalomig ismétlődik. Mindezek ellenére jellegzetes példák, fejlődési és átalakulási irányzatok stb. bizonyára felismerhető formában és az ez iránt érdeklődők számára használható módon kerültek ismertetésre.

A leírásoknak a fentiekben magyarázott és különben túlhangsúlyozott-nak tűnhető szempontjaihoz tartozik még az is, hogy ez alkalommal — a csizióról korábban írt három tanulmánnyal¹⁴³ szemben — csakis az OSZK állományában felderített példányok kerültek bemutatásra. Ez a megoldás is alá kívánja húzni a teljességre való törekvésről eleve történt le-

142. OSZK jelzete: 157.324. — 136. jegyzet: *Magyar Könyvészet* i. h. és Sándor István i. m. 3132. sz.

143. 1—3. jegyzet.

mondást ebben az írásban. Ilyen körülmények között viszont az OSZK-n belül az átlagosnál behatóbb belső vizsgálódásra is lehetőség nyílt: kötelempéldánynaplók használata, elveszett munkák rekonstruálása a katalógusok alapján stb. Mindez elfogadhatónak tűnik olyan írásban, amely az OSZK évkönyvében jelenik meg.

Az első világháború előtt a nagy budapesti ponyvakiadók számos munkát a magyarral párhuzamosan megjelentették a legnagyobb lélekszámú hazai nemzetiségek nyelvén is: németül,¹⁴⁴ horvátul, szlovákul stb. Bár ezekkel az összefüggés teljesen világos és egyértelmű, a magyar csízió utóéletének vizsgálata során az idegen nyelvűek csak a legszükségesebb összevetést szolgáló szűk teret kaptak, miután ezek behatóbb vizsgálata nem volt cél.

Bár a csízió elemeit tartalmazó álmoskönyvek a ponyvakiadóknak csupán szerény kis részét teszik ki, ezekben is jól lemérhető az a változás, amely e téren a kiegyezést követően kialakult. A kisebb és főleg vidéki kiadók és nyomdák helyett a művek túlnyomó többségét egyre inkább néhány fővárosi cég jelentette meg szinte nagyüzemi módon. Jól mutatja ezt a több nyelven, párhuzamosan történt és már említett kiadási mód is. Ugyanezt mutatja a piaci igényekhez pontosan igazodó megoldás is az álmoskönyvek esetében: a terjedelmesebb és így drágább, nagy álmoskönyvek mellett készültek kisebb, ezért jóval olcsóbbak is. Ez a kettős választék szinte valamennyi nagyobb cégnél megfigyelhető.

Az első világháborút követően a nemzetiségek számára a budapesti kiadók a továbbiakban nem jöttek már számításba. Sőt a magyar anyanyelvű lakosság helyi igényeinek kielégítésére ismét fellendült a fővároson kívüli publikálás pl. Erdélyben, a Felvidéken, az USA-ban. A második világháború utáni években néhány próbálkozás történt a korábbi kiadói vállalkozások felújítása terén a ponyváknál is, de a nyomdák, ill. a kiadók államosítása 1948-ban ennek egyszeriben véget vetett.

Külön figyelmet érdemel a „csízió” szó használata a könyvcímekben. Wajditsnál 1886-ban az „álmoskönyv”-höz még független mondatban csatlakozik a *Csízió, népszerű csillagászat*. Ez tehát az eredeti magyar csízió planétáskönyv, vagyis a népi asztrológiai írás jellegét hangsúlyozza. Ugyanez a helyzet mind a Bartalits-, mind a Müller-féle csízióátdolgozásoknál.¹⁴⁵ Később a csízió szó a könyvcímekben az álmoskönyvnek mellérendelt főnévpárjaként szerepelt (pl. *Valódi egyiptomi álmoskönyv és csízió*), ill. melléknévvé alakulva az álmoskönyv jelzőjévé vált (pl. *Csíziós képes álmoskönyv*). Ez semleges, átmeneti helyzetet jelentett. Kialakult ugyanis időközben a csízió szó új, nyelvészetileg harmadikként nyilvántartott értelme: „álmoskönyv—jóskönyv”.¹⁴⁶ Az első világháború után már határozottan ebben az értelemben használják (pl. „Csízió, vagyis minden jóslás tudománya”).

Tehát elhomályosult a „csízió” szó korábbi, az eredeti, „versbe szedett ünnepnaptár”-t követő második, „népszerű tudományos leírás” értelme is. Ebben nagy szerepe volt éppen a csízió átdolgozásának, ill. életképesnek

144. 88. jegyzet 45. l.

145. 3. jegyzet.

146. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I. Bp. 1967. 544. l.

bizonyult maradványainak az álmoskönyvbe történő beépülésének. Az értelemmódosulást viszonylag pontos időhatárok közé is lehet szorítani. A folyamat természetesen csak az álmoskönyveknek általános jóskönyvekké történő átalakulása után, vagyis a múlt század végén indulhatott meg. A századfordulón, amikor még utolsó kiadásokban megjelent az eredeti csízio is párhuzamosan az átdolgozásokkal, e szó értelme is egy ideig kettős volt. Ennek tudható be a címekben történő semleges használata. Az első világháború után vált véglegessé a „csízio” szó értelemmódosulása: „álmoskönyv—jóskönyv”. Tehát a nyelvészek által rögzített változások pontosak, csupán az utolsó időpontot helyezték az „1799/1844” időkörrrel túlságosan koránra.¹⁴⁷

Érdekes, hogy a „csízio” szót az összeállító álneveként is használták a már említett *Planéta. Nagy képes álmoskönyv* c. kiadványánál 1929-ben. Érdemes tehát szemügyre venni, hogy kik is szerkesztették a csízioval bővített jóskönyveket? Az emberek mindenkor sokra becsülték a híres, nevezetes emberek írásait. Ezt használták ki éppen az eredeti magyar csíziónál is, amikor azon 1650-től kezdve rendszeresen a 15. század nagyhírű német csillagászatát, Regiomontanus-t jelölték meg szerzőként.¹⁴⁸ Hasonló módon jártak el a Méhner-féle nagy álmoskönyv esetében is, amelyet az első világháború utánig a neves, 16. századi, francia jós, Nostradamus nevével fémjeleztek: szövegileg persze éppen olyan alaptalanul, mint ahogy ez Regiomontanus esetében is történt.

A nemzetközi nagyságok nevének alkalmazása, mint ügyes üzleti fogás, utóbb sem merült feledésbe. 1926-ban a négy évvel korábban felfedezett fáraósír gazdagsága, de még inkább az annak feltárása körüli rejtélyes halálesetek világhírűvé tették Tutenkamen-t, ezt a fiatalon elhunyt fáraót, ill. nevét. A jó szimattal rendelkező kiadó rögtön fel is használta ezt, és megjelentette *Tutenkamen fáraó óriás álmoskönyve* címmel új összeállítását.

Az első világháborúig általában névtelenek maradtak a csízioval bővített álmoskönyvek. Előfordult azonban az álnév használata. E téren „Földvári Álmos” neve, mint álmoskönyv összeállítója önmagáért beszél. De ugyanebbe a kategóriába tartozik „Bosco” is. Mint annyi téren, úgy itt is változás állt be e század húszas éveiben: az összeállítók kezdték feladni eddigi névtelenségüket. Ez előbb betűkkel történt: pl. a Méhner-féle nagy álmoskönyv átdolgozója B. H. szignóval írta magát alá. Személyét illetően csak találgatni lehet. Gulyás Pál öt nevet is felsorolt, akik e betűket használták nevük jelölésére.¹⁴⁹ Közülük még leginkább Béla Henrik vehető számba, aki újságíróként és politikusként tevékenykedett ezekben az évtizedekben Budapesten.¹⁵⁰

A továbbiakban azután már egymást követően részben biztosan valódi, részben valószínűnek tűnő nevekkkel jelölték magukat a jóskönyvek szerkesztői: Homoródy József, Keleti Árpád, Miklóssy Lajos, Salgó Nándor stb.

147. 146. jegyzet.

148. 1. jegyzet 326—328. l.

149. 137. jegyzet 75. l.

150. Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái. II.* Bp. 1940, 923—924. has.

Az első világháborút követő évtizedekben úgy látszik tehát, hogy a korábbi anonimitással szemben a józan, reális nevek tűnhettek legelfogadhatóbbnak az olvasók számára.

Az előbbieken szó esett arról, hogy a népszerűsítés és az ezzel szorosan összefüggő értékesítés érdekében a kiadók milyen fogásokkal éltek a szerző, ill. az összeállító nevének megjelölésénél. Ugyanezeknek a célok érdekében érdekében formálták a címet is.¹⁵¹ A jelzők halmozása volt ennek egyik, de talán legbeváltabbnak tűnő megoldása, amelyen belül két csoport is megkülönböztethető: az egyik a felsőfok, a másik a misztikus. „Legbiztosabb, leghíresebb, legigazabb, legnagyobb, legrégebb, legteljesebb, legtökéletesebb, legújabb” stb. csupán egy kis csokorralaló a sok nagyhangú ígéretésből. Mély benyomást kelthettek az olvasókban a titokzatosnak tűnő középkeleti népek jóslások terén nevezetes hagyományai, amire mindenek előtt az „egyiptomi”, de az „asszir, chaldeai, perzsa” stb. jelzők sűrű használata is utal.

A különböző elemekkel bővített álmoskönyvek tulajdonképpen teljes egészükben a csízio korábbi feladatkörét kívánták átvenni. A csízio maga is igen széles témakört ölelt fel a napórától a lovak gyógyításáig, de zömében mégis csak asztrológiai jóskönyv volt. A természettudományok nagyarányú fejlődése nyomán számos alapvető szempont tarthatatlansága bizonyosodott be, amelyen a korábbi csillagjóslás alapult: pl. a Nap és a Hold nem bolygó, ellenben a Föld igen. Ez nyilván megrendítette a csízioiban évszázadokon át változatlanul közölt asztrológiai jóvendöléseket. Az álomjóslás távolról sem volt ilyen konkrét, így az azokban hívők csalódása sem lehetett olyan keserű. Ennek megfelelően az álmoskönyvek tovább is virultak korábbi szövegükkel, jó kiindulópontot nyújtva ahhoz, hogy az olvasók érdeklődésébe vágó egyéb jóslásokat magukba olvassák. Így alakult ki azután a kártyavetéstől a tenyérjóslásig számtalan fajta jóvendölést tartalmazó, általános jóskönyv, amely címében elsősorban „álmoskönyv” maradt, bár abban a „csízio” kifejezés is sokszor előfordult, amint erről a fentiekben már szó volt.

De ezen a helyen olyan kifejezésekkel is találkozni lehet, mint „Ezer jó tanácsadó”. Igen jól fejezi ki ez azt a sokoldalúságot, amelyet ezekben a kötetekben tapasztalni lehet. Ámbár ezekben túlnyomó részben jóvendőmondással kapcsolatos témák uralkodnak, nem ritkán azonban igen praktikus és jószándékú tanácsokkal is szolgálnak ezek az egyéni összeállítású, bővített álmoskönyvek. Az első világháború előtt ezek vásárlói — akárcsak a hagyományos csízio esetében — továbbra is az alacsony keresetű és műveltségű, paraszti rétegekből kerültek ki a legnagyobb számban. Az összeállító, ill. a kiadó a népszerű jóslások közé tudatosan keverte bele a várható olvasók felvilágosítását szolgáló fejezeteket. Ugyanez indíthatta — a szórakoztatáson túl — a nem ritkán irodalmi színvonalon álló (Gaál Mózes, Benedek Elek) elbeszélések beemelését is, amelyeknek ugyancsak segíteni akaró tanítószándéka volt.

Az első világháború után e jóskönyvek vásárlóinak már nem volt annyira központian földműves szemlélete, ezért az ehhez kapcsolódó részek

151. 88. jegyzet 57. l.

(pl. az időjárásra vonatkozó jövendölések) mindinkább kiszorultak az összeállításokból. A fentiekben részletes ismertetésben olvasható e század húszas éveiből származó két „önvallomás” is: az átdolgozott nagy Méhner-féle álmoskönyvből és az 1926. évi „Tutenkamen”-féle kiadványból. Mindkettő jól mutatja azt a jelentős változást, amely az ilyen jövendöléseket tartalmazó könyvekkel szemben támasztott igények terén azokban az években bekövetkeztek. Szinte önkritikusan megkérdőjelezte a jóslások hihetőségét, helyette a szórakoztatás került mindinkább a középpontba. Ezen belül is a társasági mulattatás. Jó példa erre, hogy a második világháború alatt — Bosco-nál — már bűvészmutatványok leírása is belekerült az ilyen összeállításba.

Az érdeklődés nagymértékű megváltozása jellemző tehát a két világháború közötti korszakra. Külön kell említést tenni a csízió utóéletének vizsgálata során általában az asztrológiáról, hiszen ez annak mindig is a legjellemzőbb fejezeteit alkotta. A csillagjóslás különböző ágazatai más és más korszakban álltak az érdeklődés középpontjában. A tudósok a 17. század legelejére már rendkívül magas fokra fejlesztették a horoszkópkészítést, a széles rétegekben történő elterjedésére azonban csak jelentős fáziskéséssel került sor. Így hazánkban az asztrológiának ez az igényes, éppen a nagy csillagászok (pl. Kepler) által történt művelése miatt sokak szemében tudományosnak tűnő ágazata csak századunk harmincas éveitől vált különösen kedveltté. Ettől kezdve már szinte önálló irodalom keretében nyert kifejtést, művelést, ill. népszerűsítést.

Közvetve ez is a csízió pótlásának, ill. utóéletének minősíthető, hiszen hasonló igények kielégítését célozta, mint korábban a csízió. Ennek ellenére a horoszkópirodalom vizsgálata tudatosan kirekesztésre került, hiszen ez már egészen más szinten és módszerrel igyekszik választ adni az örök emberi kíváncsiságra, amely lankadatlanul törekszik kifürkészni sorsa várható alakulását. Bár a módszerek és az emberi hiedelmek mindig újabb és újabb, immár „csalhatatlan” megoldásokra törnek, megnyugtató választ a jövő megválaszolására sem tegnap, sem ma, de persze holnap sem fognak kapni. Mindez nem zárja ki, hogy a szinte állandósult érdeklődés kielégítésére ilyen jellegű írásokat ne nyomtassanak ki a jövőben is. Remélhető csupán, hogy ezek inkább a szórakoztatást fogják csupán szolgálni, és egyre kevesebben hisznek majd komolyan benne.

Az említett „önvallomások” nem mindig pontos tájékoztatást is tartalmaznak a csízió múltjára vonatkozólag. „Tutenkamen” 1926-ban többek között ezt írta: „Miután a legrégebb naptárak, álmójóslásokkal voltak tele, később az álmoskönyveket hívták csíziónak.” Ez azonban többszörös tévedés. Nincs példa a kiegyezés előtti időből a csízió és az álmoskönyv összefonódására. Ez utóbbi addig ugyanis kizárólag csak álmofejtéssel, ill. lutriszámokkal foglalkozott. A régi naptáraknak valóban szerves része volt a jövendöléseket tartalmazó ún. prognosztikon, de abban álmójóslás nem található. Az ebből levont következtetés pedig, hogy ezért hívják az álmoskönyvet csíziónak, inkább csak öngazolás: utólag meg akarják magyarázni, hogy a bővített álmoskönyv a csízió utóda.

Az egyes kiadványokkal kapcsolatban a részletes ismertetés során már egyenként összevetésre került, hogy mely fejezetek kerültek a magyar

csízióból az új álmoskönyvekbe. Ezek megismétlésére tehát nincs szükség. Összefoglalóan csupán az állapítandó meg, hogy viszonylag kevés az olyan kötetek száma, amelyek közvetlenül merítettek a hagyományos csízió immár megdermedt szövegéből (pl. Eisler, Bosco, Tutenkamen). Az átvett részek jelentős százaléka is inkább csak kivonat, amely elsősorban az időjárással és csillagjós-lással kapcsolatos. Lényegesen többször fordult elő az álmoskönyv bővítése során, hogy a csízió témáját új szöveggel fogalmazták meg. Az így felőlelt terület már lényegesen szélesebb is: a lovaktól a kézjós-lásig terjed. Természetesen itt is fontosak az időjárással és a csillagjós-lással foglalkozó fejezetek. Ez utóbbiak közül kiemelésre kívánkoznak a különböző csillagképek alatt születettek természetére és várható sorsára vonatkozó jóvendölések. Ez a messze legjobban elterjedt téma. Az ismertetett álmoskönyvkiadások többségében, ha más nem is, de ez majd mindig megtalálható. Érthető, hiszen ugyanez a téma a mai képes hetilapoknak is szinte állandó rovata, annyira foglalkoztatja az embereket a jóvendő kifürkészhetőségének lehetősége, ill. reménye.

Ez a leginkább elterjedt szövegrész teszi lehetővé, hogy a különböző álmoskönyvek közötti összefüggés a legjobban megfigyelhető legyen. Részleteiben erről is volt szó a korábbi, részletes ismertetések során. Így deríthető fény olyan összefüggésekre, mint amilyen Rózsa—Méhner, Méhner—Bíró, Bíró—Homródy, Eisler—Mezőfi, Somló—Miklóssy stb. között fennáll. Az általános jóskönyvvé bővített álmoskönyvek szerkesztői tehát jelentős részükben figyelemmel kísérték a hasonló jellegű kiadványokat, és azokat munkájukhoz fel is használták.

Az eredeti csízió illusztrálására szolgáló képek közül mindössze három csoport fordul elő az álmoskönyvekben: a hónapképek, az állatvi jelek és a tenyér rajza. Ezek közül az első kettőt az egyetlen évre szóló naptárakban is rendszeresen alkalmazták, így ezek nem sajátosan csak a csízióra jellemző könyvdíszek. Elmondható tehát, hogy a hagyományos csízió illusztrációi közül még kevesebb került átvételre az átdolgozott álmoskönyvekben, mint a szövegrészekből. Ennek ellenére hasznos volt a képek áttekintése, mert ez is alapot nyújtott bizonyos kiadások közötti összefüggés felderítésére (pl. Bíró—Eisler).

Újra szemügyre véve az eredeti magyar csíziót, szükségesnek látszik azt műfajilag is beleilleszteni a megfelelő helyére. A nép legszélesebb rétegei számára évszázadokon át a vásári ponyván árult könyvek csoportjait kell ehhez kialakítani. A csízióknak Janus-arca van: egyrészt mint öröknaptár a kalendáriumokra, másrészt mint jóvendölések gyűjteménye a jóskönyvekre tekint. Természetesen a naptárak és a jóskönyvek is összefüggést mutatnak, hiszen a régi kalendáriumok szerves és legtöbbször legterjedelmesebb része a jóvendöléseket tartalmazó prognosztikon volt.

A legszegényebb néprétegek számára a kalendárium évenkénti megvásárlása is komoly anyagi megterhelést jelentett, ezzel szemben a csízió elején álló öröknaptár — ha nehezkesebben használható módon is — minden esztendőre érvényes volt. Időben elvben korlátlan felhasználhatósága miatt a viszonylag igen drága és főleg a protestánsok által forgatott biblia mellett szinte második, legfontosabb könyvként őrizték a régi időkben a magyar családok ezreinél. A generációról-generációra öröklődő könyvet állan-

dóan forgatták, így a benne levő különböző értékű „bölcseességeket” szinte már betéve tudták. Ez magyarázza azután, amint erről is már szó volt, hogy a magyar csízó szövege hosszú időn át lényegében változatlanul jelent meg, hiszen ennek módosítása majdnem akkora felzúdulást okozott volna a korábbi századokban, mint ha ezt a változtatást magán a *Biblián* hajtották volna végre. Mindebből az következik, hogy a kiegyezés koráig kevés olyan magyar népkönyv volt, amely ennyire mélyen lehatolva olyan széles terjedt volna el a társadalomban, mint a csízó.

Visszatérve a csízó és a kalendárium viszonyára, fontos az összefüggésre még egyszer felhívni a figyelmet. Az öröknaptaraknak idővel más formái is kialakultak hazánkban, mint a csízó. Igen igényes és talán a legismertebb a Gárdonyi Géza által összeállított *Örök-naptár*,¹⁵² amelynek az abban olvasható hirdetés szerint *Egész életre való naptár* címen 1893–1951 között használható plakátalakú változata is készült.

A kalendáriumok és a csízó a tágabb értelemben vett népi jóskönyvek fontos csoportját képezik.¹⁵³ Az említett Janus-arc másik irányába tekintve találhatóak az álmoskönyvek, a sors- és kártyavetőkönyvek.¹⁵⁴ Így lehetett tehát kijelölni a magyar csízó helyét népkönyveink között.

UTÓSZÓ

Végére érkezve a marathoni hosszúságú, négy tanulmányból álló írásnak a magyar csízóról, néhány dolgot — részben ismételt — hangsúlyozni kell. Egyedül ennek az egyetlen könyvnek vizsgálata meglehetősen sovány téma, ezért eredményei sem lehetnek olyan bőségesek és gazdagok, hogy arányban állhatnának ezzel a terjedelemmel. Néhány indíték felemlítése azért talán elfogadhatóvá teszi mindezt.

Szó esett már menetközben is arról a szándékról, hogy ennek az ugyan egyetlen, de mégis igen jellegzetes és neves népkönyvnek behatóbb vizsgálata több szempontból is hasznot ígért. Az évszázadokon át változatlan szöveg és illusztrációs anyag jó tükröt nyújtott ahhoz, hogy benne megfigyelhető legyen a magyar könyv általános fejlődési irányainak néhány jellegzetessége az utolsó négy évszázadban. Ha valaki ilyen szemmel olvassa végig a négy írást, úgy remélhetőleg tud majd gondolatébresztő szempontokat találni ezek között. Áll ez mind a nyomdai, mind a kiadói megjelentetés síkján történő vizsgálódásra: Mikor és miben változott a helyesírás? Hogyan modernizálódott a terjedelemjelölés (ívjel, lapszám stb.)? Milyen fokon és mit változtattak a szövegen? Miképpen módosult a népkönyvek formátuma a 17. században (negyedréből nyolcadrét)? Hogyan hasznosították a sztereotípiát, ill. az állószedést a 19. század végétől az önköltség csökkentésére? Miként hoztak létre mutált kiadásokat? Miképpen nőtt a reklám

152. Bp. 1893, 80 l. — 54. jegyzet I. 243. l. — OSZK jelzete: 621.573.

153. Érdekes, hogy Pogány Péter a ponyvákra szóló monográfiájába a kalendáriumokat nem vette bele, jóllehet bizonyos, hogy évszázadokon át ebből kelt el a legtöbb a vásárok ponyváin (60. jegyzet).

154. 60. jegyzet 211–243. l.

jelentősége a kiegyezést követő liberális korszakban? Kik voltak a magyar népkönyvek legfontosabb megjelentetői? Mint tevődött át ezek súlypontja Pest-Budára? De még tucatszámra lehetne sorolni a további szempontokat. Jó lenne, ha e sorok kellően megvilágították volna a feltárás, ill. annak eredményeit megörökítő írás indítékait. Az olvasók remélhetőleg valóban haszonnal forgatják majd e tanulmányokat és nézegetik illusztrációit.

DIE GEGENSTÜCKE DES CISIO-JANUS UND SEIN NACHLEBEN

G. BORSA

Die in den drei vorherigen Jahrbüchern der Széchényi Nationalbibliothek erschienenen Aufsätze befassten sich zuerst mit dem Zustandekommen des ungarischen Cisio-Janus, mit seiner Veröffentlichungsgeschichte, wonach die Überarbeitungen besprochen wurden. Dieses vierte Schreiben beschäftigt sich mit den Gegenstücken des Cisio-Janus und mit seinem Nachleben.

Als Gegenstücke sind diejenigen Veröffentlichungen zu betrachten, die zur Blütezeit des Cisio-Janus zwecks seiner Verdrängung erschienen sind. Man trachtete ihn im Dienste der allgemeinen Volksaufklärung mit ähnlichen Schriften zu ersetzen. In diesem Teil wird auch die — hauptsächlich von der Aufklärung bedingten und offiziell ausgeübten — gegen den Cisio-Janus gerichtete zeitgenössische Kritik behandelt.

Das „Calendarium perpetuum“ von David Fröhlich (Bártfa = Bartfeld = Bardejov, 1639) war eine anspruchsvolle und mit seiner lateinischen Sprache mehr den gebildeten Schichten zuge dachte Veröffentlichung. Das „Calendarium oeconomicum perpetuum“ von János Lippay (Erstveröffentlichung: Nagyszombat = Tirmau = Trnava, 1662) wurde schon in ungarischer Sprache geschrieben und es trachtete hauptsächlich auf dem Gebiet der Landwirtschaft in viel nützlicherer Weise, als der Cisio-Janus, den Leser zu unterweisen. Binnen fast einem Jahrhundert erschien dieses von den Jesuiten unterstützte Werk in ihrer Beträuung in mehreren Auflagen. „Huszonöt esztendőre szegődött házi s mezei szolgálja“ (Für fünf und zwanzig Jahre verdingter Haus- und Feldknecht“, Vác = Waitzen, 1797) ist der Titel derjenigen Zusammenstellung, der sich ausdrücklich auf den Cisio-Janus stützte, aber mit seinem ausgejäteten und ergänzten Text offensichtlich zum Verdrängen dessen verfertigt wurde. Der Zusammensteller des ohne Autor erschienenen Werkes war wahrscheinlich Antal Veszelszki, sein „Száz esztendő s kalendárium“ („Hundertjähriges Kalendarium“, Pest, 1799) ist als Fortbildung des vorhergenannten Werkes zu betrachten. Die Veröffentlichung wurde mit neueren und für nützlich gehaltenen Themen ergänzt. Zwischen den Jahren 1803 und 1837 erschienen in Pest höchstwahrscheinlich auf deutsche Vorläufer gestützt noch weitere hundertjährige Kalender. Einer der letzten von den immerwährender-kalenderartigen landwirtschaftszentrischen Schriften, die noch als Gegenstück des Cisio-Janus betrachtet werden können, ist im Jahre 1832 und 1834 unter dem Titel „Folyvást tartó mezei és kerti kalendárium“ („Fortläufer der Feld- und Gartenkalender“, Kassa = Kaschau = Košice) erschienen.

Der ungarische Cisio-Janus, dessen Text sozusagen erstarrte, wurde mit dem langsamen aber ständigen Zunehmen der allgemeinen Kenntnissen immer mehr überholt und unzulänglich. Um ihn im Leben zu erhalten, wurde seine Umarbeitung immer unausschiebbarer, worüber der vorige, dritte Aufsatz berichtete. Die andere Lösung desselben Zweckes war, mehr oder weniger, die noch brauchbar erscheinenden Elemente — einschliesslich die Illustrationen — in anderen mit Wahrsagen sich beschäftigenden Volksbüchern weiterleben zu lassen. Ausgezeichnet bewährte sich dafür das Traumbuch (Álmoskönyv). Solche Veröffentlichungen erschienen fortlaufend seit den siebziger Jahren neunzehnten Jahrhunderts. Die sich mit Volksbüchern beschäf-

tigenden Verleger — hauptsächlich in Budapest — liessen eine ganze Reihe Traumbücher mit verschiedenen Teilen aus dem Cisio-Janus ergänzt in den 75 Jahren vor der im Jahre 1948 vollzogenen Verstaatlichung der ungarischen Druckereien und Verleger drucken. Dann und damit ist die Geschichte des ungarischen Cisio-Janus endgültig abgeschlossen.

Der ausführliche Überblick der vollständigen Geschichte des ungarischen Cisio-Janus — insgesamt in vier ausführlichen Schreibern — war auch dafür sehr geeignet, dass etwa wie im Tropfen das Meer, die Geschichte des ungarischen Buches vom XVI. bis zum XX. Jahrhundert in ihren wesentlichen und kennzeichnenden Zügen dargestellt wird.